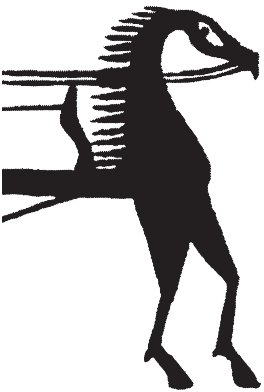

J K F

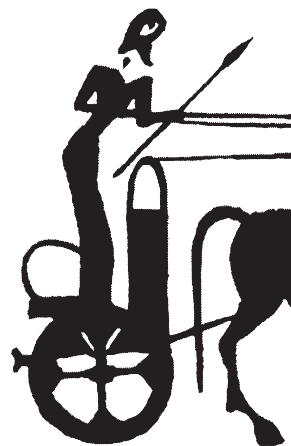

Všechny články prošly anonymním recenzním řízením.

Cover and typography © Markéta Jelenová, 2024

© Jednota klasických filologů, 2024

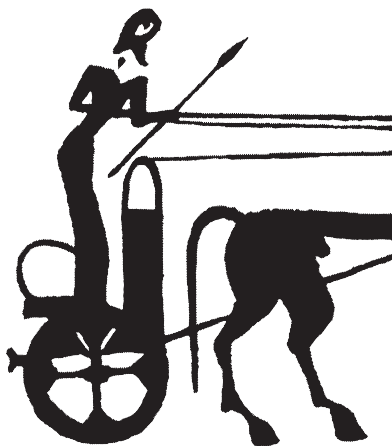
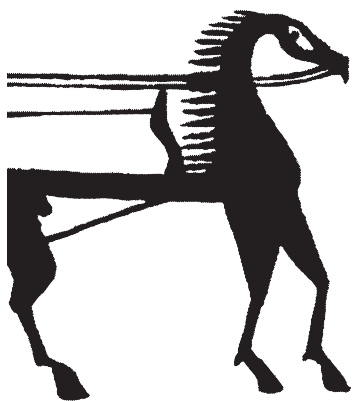
ISSN 1211-3379

LXVI/1-2 (2024)

AVRIGA

ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

ČLÁNKY / COMMENTATIONES

Václav Machek a klasická studia¹

Vít Boček

Abstract:

Václav Machek and Classical Studies

The paper deals with the relationship of the Czech etymologist and comparative linguist Václav Machek (1894–1965), professor at the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno, with Greek and Latin studies. Although this field was relatively distant from the primary areas of his interest, he was in contact with a number of significant figures of Czech classical studies, including, but not limited to, Antonín Bartoněk, František Novotný, Bohumil Ryba, Karel Svoboda, Josef Hejnic, Antonín Salač, Karel Janáček. Letters and other documents from Machek's legacy bear witness not only to the personal characteristics and research topics of these representatives of classical studies in the Czech lands, but also to the development of Czech linguistics in general, especially in the 1940s and 1950s. They also reveal the firm position of Václav Machek in the Czech linguistic community.

Keywords: Václav Machek, classical studies, linguistic historiography, correspondence, etymology

Klíčová slova: Václav Machek, řecko-latinská studia, dějiny jazykovědy, korespondence, etymologie

¹ Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

1. Úvodem

V letošním roce si připomínáme 130. výročí narození českého jazykovědce Václava Machka (8. listopadu 1894 – 26. května 1965). O jeho životě, činnosti v oboru indoevropské srovnávací jazykovědy a etymologie i pracovních metodách již bylo napsáno mnohé, a zájemce tak má kam nahlédnout.² Nejvlastnějším polem Machkových zkoumání byla slavistika a balistikta, odtud ovšem nutně přehlížel také krajinu okolní, hledaje nejrůznější spojnice v podobě primárních i sekundárních shod mezi (balto)slovanskými a dalšími indoevropskými jazyky. Nemarginální místo zde zaujímají práce týkající se latiny a řečtiny. Latině a latinsko-(balto)slovanským lexikálním, ale i slovtvorným paralelám se Machek více věnoval v posledním období života, některé texty vyšly až posmrtně.³ V případě řečtiny se jedná o řadu etymologických textů z 40. a 50. let, povětšinou s názvem *Graeco-Slavica*.⁴ Tato část Machkova odkazu ještě čeká na soustředěnější zhodnocení. V našem textu se chceme věnovat jinému tématu, totiž vnějším aspektům Machkova vztahu ke klasické filologii: koncizně jeho juvenilní zkušenosti s ní coby univerzitního studenta a jeho pedagogickému nasazení v roli středoškolského profesora, mimo jiné latiny, a co možná exhaustivně jeho prolnutí s českou klasicko-filologickou obcí v době vědeckého působení na brněnské filozofické fakultě. K poslednímu se zachovala různá svědectví v Machkově pozůstalosti, uložené na dvou místech v Brně: v Archivu Masarykovy univerzity⁵ a v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Z obou zdrojů již jsou podstatné části vydány. Jedná se zejména o rozsáhlou Machkovu korespondenci, v menší míře o dokumenty jiné povahy;⁶ další texty, včetně autorových odborných, ale nikdy nevydaných, jsou ke zveřejnění připravovány.

² Výbor z textů o Machkově životě a díle přináší VYKYPĚL – JANYŠKOVÁ (2024) včetně bibliografického soupisu této recepcce. Pro soubor samotného Machkova díla – vyjma knižních prací, ale včetně Machkovy bibliografie – viz JANYŠKOVÁ – KARLÍKOVÁ – HAVLOVÁ – VEČERKA 2011.

³ Srov. MACHEK 1957, 1960, 1962, 1968, 1980.

⁴ Srov. MACHEK 1941, 1948, [1951], 1955, 1956, 1958.

⁵ Fond B 78 Václav Machek.

⁶ MACHEK 2011, 2016.

V Machkově korespondenci s klasickými filology, potažmo historiky a archeology, jde často jen o vyřizování různých provozních záležitostí, především redakčních, ale tu a tam problesknou cenná svědectví k poměrům v české jazykovědě a vědě vůbec, zejména z doby válečné a potom pouňorové. Vedle cíle snést k sobě tyto jinak izolované doklady, jež snad mohou posloužit za materiál k dějinám české klasické filologie, budou-li kdy napsány, ovšem nezastíráme také záměr představit i lidskou stránku Machkovu a těch, kdo s ním byli v kontaktu.

2. Univerzitní student a gymnaziální učitel

Pro univerzitní studium si Machek, absolvent gymnázia ve Dvoře Králové nad Labem, volí slavistiku a klasickou filologii.⁷ Studuje v letech 1914–1921 v Praze na filozofické fakultě C. k. české Karlo-Ferdinandovy univerzity (s přerušením od roku 1916 do ledna 1919 kvůli vojenské službě). V rámci nabídky semináře pro klasickou filologii navštěvuje kurzy, které vedou Josef Král (1853–1917), František Groh (1863–1940), Hynek Vysoký (1860–1935), František Čáda (1865–1918), Karel Wenig (1878–1964) a Otakar Jiráni (1879–1934). Na hláskosloví a tvarosloví staré řečtiny a Uvedení do studia dialektů osko-umberských chodí k Oldřichu Hujerovi (1880–1942) ze semináře srovnávacího jazykozpytu, a právě na tento obor se – díky Hujerovi a také Josefu Zubatému (1855–1931) – stále více orientuje.⁸ Hlavní rigorózum tak na podzim 1921 skládá „ze srovnávacího jazykozpytu a ze slovanské filologie“ (vedlejší pak „z dějin filosofie“); nicméně jeho disertační práce je o latině, konkrétně *O původu a tvaru latinského ablativu*.⁹

V letech 1921–1924 pobývá Machek jako stipendista francouzské vlády v Paříži, má za úkol pracovat na katalogizaci knihovny slovanského

⁷ Uvádí-li se v textech o Machkovi, že si na univerzitě zvolil češtinu a latinu (srov. například ERHART 1964, s. 7), je třeba tomu nejspíše rozumět tak, že z nich nakonec složil státní zkoušku, a získal tak aprobaci k výuce těchto předmětů na střední škole.

⁸ Pro úplný přehled Machkem absolvovaných kurzů viz *Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katalogy uchazečů, řádní posluchači M–Ž*.

⁹ *Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Univerzity Karlovy, inventární číslo 4, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy IV.*, s. 1960.

ústavu (Institut d'études slaves). Přitom navštěvuje kurzy nabízené na dalších pařížských jazykovědných ústavech. Mezi nimi mají být také klasicko-filologické přednášky na École pratique des hautes études u Julesa Blocha a na Sorbonně u Josepha Vendryese.¹⁰

V letech 1924–1931 Machek působí jako středoškolský profesor, postupně v několika českých a slovenských městech. Jedním z předmětů, které vyučuje, je i latina. Konkrétně to je na gymnáziu v Trnavě, kde má latinu ve školním roce 1925/1926 4 hodiny týdně v kvartě,¹¹ v následujícím roce pak 4 hodiny týdně v sextě.¹² Pak učí ve školním roce 1927/1928 na gymnáziu v Novom Meste nad Váhom, mezi jinými předměty latinu v prvním pololetí 5 hodin v kvintě, v druhém pololetí rovněž 5 hodin v kvintě, ale k tomu ještě 7 hodin v sextě a 6 hodin v septimě.¹³ V následujícím působišti, na gymnáziu v Tišnově, má Machek ve školním roce 1928/1929 latinu v sextě, a to 4 a půl hodiny týdně.¹⁴ A konečně na gymnáziu v Brně-Králově Poli vyučuje ve školním roce 1931/1932 latinu 4 hodiny v septimě a 4 hodiny v oktávě,¹⁵ ve školním roce 1932/1933 pak už pouze první dva a půl měsíce 4 hodiny v oktávě.¹⁶ To již ovšem působí od roku 1931 jako docent na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde pak stráví (od roku 1936 jako mimořádný, od roku 1945 jako řádný profesor) celý svůj profesní život, v padesátých a první půli šedesátých let paralelně s působením v Československé akademii věd.

¹⁰ HAVLOVÁ 2011, s. 13.

¹¹ VIII. výroční zpráva Československého štátného reálneho gymnázia Jána Hollého v Trnave za školský rok 1925–1926. Trnava 1925, s. 4.

¹² IX. výroční zpráva Československého štátného reálneho gymnázia Jána Hollého v Trnave za škol. rok 1926–1927. Trnava 1927, s. 5.

¹³ IX. výroční zpráva Štefánikovho čs. st. ref. reál. gymnázia v Novom Meste nad Váhom za školský rok 1927–1928. Nové Mesto nad Váhom [s. a.], s. 24.

¹⁴ Devátá roční zpráva Státního reformního reálneho gymnasia v Tišnově za školní rok 1928–29. Tišnov 1929, s. 4.

¹⁵ XII. roční zpráva Státního československého reformního reálneho gymnasia v Brně-Králově Poli za školní rok 1931–32. Brno 1932, s. 4.

¹⁶ XIII. roční zpráva Státního československého reformního reálneho gymnasia v Brně-Králově Poli za školní rok 1932–33. Brno 1933, s. 5.

3. Univerzitní učitel a badatel

3.1 Brno

Během své vědecké dráhy je Machek v živém styku s řadou klasických filologů. Jedná se především o kontakt s kolegy z brněnské filozofické fakulty, přátelský i odborný. Tak Machkův vrstevník **Ferdinand Stiebitz** (1894–1961) zasílá z letního pobytu v Luhačovicích v roce 1944 poděkování za přání k padesátinám, přičemž dodává: „Však to na Tebe, myslím, také přijde – dej Bůh, aby to nás několik padesátníků, které to teď postihuje, mohlo brzy společně oslavit za veselejších poměrů.“¹⁷ V 50. letech je Machkův styk s brněnskými klasickými filology mnohem těsnější, neboť na jejich začátku jsou seminář pro klasickou filologii a seminář fonetiky, původně samostatné, sloučeny právě s Machkovým pracovištěm, jímž je seminář pro srovnávací jazykozpyt. Tím vzniká společná Katedra srovnávacího jazykozpytu, fonetiky a klasické filologie a Machek se stává jejím prvním vedoucím. Když jsou do ní začleněny i seminář starověkých dějin a seminář pro klasickou archeologii, její název se mění na Katedru starověké kultury. Machek ji vede až do roku 1958, kdy je z ní jeho seminář srovnávacího jazykozpytu vyňat a spojen tentokrát se slavistikou. Vzhledem k možnostem denního osobního styku na fakultě je ovšem v Machkově pozůstalosti textových svědectví relativně málo. S mladším členem této katedry, **Radislavem Hoškem** (1922–2005), napíše Machek společnou zprávu o prvním ročníku polského časopisu *Lingua Posnaniensis* (MACHEK – HOŠEK 1950), do něž v následujícím desetiletí sám pravidelně přispívá. Dosvědčeno je konání Machkovy interní přednášky pro katedru s názvem „Etymologické výklady slov *baňa, tabanus, mattye, pseudo, merus*“ ve studijním roce 1954/1955.¹⁸ Zachovaly se také dva Machkovy posudky týkající se **Antonína Bartoňka** (1926–2016). První je osobní a týká se návrhu, aby jmenovaný získal na fakultě místo asistenta. Machek už v této době dobře ví, co má v posudku takového typu zaznít, a 15. října 1952 proto píše: „Znám dr. Bartoňka z doby, kdy studoval

¹⁷ Stiebitz Machkovi, 19. července 1944 (viz MACHEK 2011, II, s. 803–804, jako fototypická ukázka také in MACHEK 2016, s. 204).

¹⁸ Hošek in BURIAN – HOŠEK – NOVÁKOVÁ – ŠPAŇÁR – DOSTÁLOVÁ – FIALOVÁ 1955, s. 262.

na filosofické fakultě. Byl tehdy i mým posluchačem a členem mého semináře, a to po několika semestrech. To je svědectvím toho, že byl u něho mimořádný zájem o prohloubení studované látky, zájem, který jinak bývá zjevem dosti řídkým. Jevil se mi jako vážný a svědomitý pracovník, od něhož lze očekávat mimořádnou práci, tedy i práci vědeckou. A vskutku uveřejnil v Listech filologických tuším dvě nebo tři recenze z oboru klasické filologie. Vše to dává naději, že lze od něho očekávat dobrou práci jak pedagogickou, tak i vědeckou. Mohu potvrdit i to, že jeho poměr ke kolektivu a k lidově-demokratickému zřízení je kladný. O jeho rodině vím, že jeho otec žije nyní jako pensista v Brně (byl kdysi zaměstnancem Vysoké školy zemědělské). Zním ho (otce) i osobně a mohu potvrdit, že i on se těší ve svém okolí plně vážnosti.¹⁹ Druhý dokument je odborný: je to obsáhlý posudek Bartoňkovy práce *Vývoj konsonantického systému v starých řeckých dialektech*. Zachoval se v nedatovaném konceptu, uloženém v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně. Jedná se o posouzení původní verze Bartoňkovy kandidátské práce. Knižně pak dílo vychází se zkráceným názvem v téměř roce, kdy její autor titul získává (BARTOŇEK 1961), ale ve vydání jsou již jako ti, kdo ji doporučili k tisku, uvedeni Ferdinand Stiebitz a Josef Vachek. Machkův posudek je dobrým svědectvím o jeho grécistickém rozhledu. O Bartoňkově práci se Machek vyslovuje pochvalně. Rozeznává její hlavní obecný přínos, aplikaci strukturalistické fonologie pražské školy na vývoj slabě doložených jazyků: „Jeho práce je tak nabita spoustou látky a myšlenek, že představuje nejdůslednější a nejúplnější aplikaci fonologických teorií, jaká kdy o staré řečtině byla podána. Dosavadní práce překonává nejen všestranností pohledu, ale i promyšleností. Vykoná znamenitou službu i tím, že asi, až bude vytištěna, podnítl diskusi, která se bude týkat nosnosti a užitečnosti fonologie pro výklad starých dob, kdy materiál je mezerovitý a někdy málo jistý.“²⁰ Machek však také podotýká, že Bartoňek nezaujímá jasné stanovisko k otázkám jazykového kontaktu, tedy vlivu jiných jazykových variet na řečtinu (substrátové vlivy, přímý vliv jiných jazyků a dialektů, změny při etnických přesunech), a klade důležitou otázku, zda kladný postoj k možné roli zmíněných vlivů, jak se v práci

¹⁹ MACHEK 2016, s. 135.

²⁰ MACHEK [s.a.], s. 2.

tu a tam projevuje, není v rozporu s výchozí Bartoňkovou (a vůbec tradiční) představou o původní jednotě praěčtiny. Kromě toho Machek autorovi vyčítá náročnost textu: malý počet příkladů či absenci přesného určení citovaných tvarů: „S pracemi jiných fonologů má B. společné i zvláštnosti v jejich podání látky. I on je nadmíru šetrný v příkladech, takže jeho výklad je suchý. A i ty příklady, které podává, jsou jen málokdy přiblíženy čtenáři (není podán význam slova ani gramatické určení tvaru, popř. atický ekvivalent); buďto tedy předpokládají dokonalého graecistu (a znalce epigrafiky) anebo nutí čtenáře, aby si sám ověřoval dané příklady; to je požadavek ale krutý, neboť žádný čtenář nemá potřebnou literaturu po ruce.“²¹

Dalším svědectvím o Machkově působení ve funkci vedoucího zmíněné katedry je jeho role při celofakultní diskusi, nuceně uspořádané v březnu roku 1956 po vydání druhého dílu historické mluvnice latiny **Františka Novotného** (1881–1964).²² V Machkově pozůstalosti se k tomu zachoval koncept úvodního slova, které na setkání coby vedoucí katedry pronesl a ve kterém Novotného knihu představil posluchačům, zasazuje ji zároveň do širšího kontextu vývoje české syntaktické školy Josefa Zubatého a vytýkáje jí pouze jednotlivosti. Kromě toho se zachoval také koncept zprávy, kterou musel Machek o diskusi vypracovat. Je z něj patrná tíže doby, kdy mocní mluví, co chtějí, zatímco ostatní příliš nevědí, co říci. Kontext tohoto setkání je vskutku neutěšený: světonázorově konzervativní, 75letý profesor ze zakladatelské generace fakulty, trpící srdeční chorobou, která mu již nedovoluje pravidelnou návštěvu fakulty,²³ je v nových poměrech fakultním vedením sice trpěný,²⁴ ale naskytne-li se příležitost, je donucen dostavit se

²¹ MACHEK [s.a.], s. 3.

²² NOVOTNÝ 1955. – „Z podnětu fakultní rady uspořádala katedra celofakultní diskusi všech jazykovědců o historické skladbě latinského jazyka. Stalo se tak po vyjití Historické mluvnice latinského jazyka II, kterou sepsal s. prof. Novotný. Diskuse byla velmi plodná a dala mnoho podnětů jak účastníkům, tak i prof. Novotnému pro příp. nové vydání.“ (HOŠEK in BURIAN – HOŠEK – NOVÁKOVÁ – ŠPAŇÁR 1956, s. 261–262).

²³ FASORA – ČERMIN – ČERMINOVÁ – HANUŠ – MÁLÍKOVÁ 2020, s. 83–84.

²⁴ Připomeňme ovšem, že je rozhodně nepohodlný, zhruba rok po komunistickém převratu je mu ostatně – stejně jako právě Machkovi a dále Jaroslavu Ludvíkovskému (1895–1984) a Antonínu Beerovi (1881–1950) – na zbytek akademického roku 1948/1949 udělena akčním výborem filozofické fakulty důtka spojená se zákazem hlasování v profesorském sboru (PULEC – KALENDOVSKÁ 1996, s. 82).

k diskusi, při níž jeho beztak již vydanou práci připomínají i o generaci mladší kolegové bez klasického vzdělání, jako zejména z titulu své děkanské funkce Josef Hrabák (1912–1987), který například kritizuje, že se v knize málo cituje moderní literatura.

Machka a Novotného patrně pojí vztah oboustranné úcty. Machek přispívá hned do dvou sborníků k Novotného jubileím: v roce 1951 dalším textem s názvem „Graeco-Slavica“ do pouze rukopisné sbírky textů k Novotného sedmdesátinám,²⁵ o deset let později do tištěných *Charisterií* k Novotného osmdesátinám.²⁶ Novotný, kdysi ostatně také člen Machkovy habilitační komise,²⁷ zase děkuje Machkovi v roce 1958 za zaslaný separát článku o latinsko-slovanských paralelách:²⁸ „[...] děkuji Vám za separát Vašich Etyma latino-slavica. Přečetl jsem si je s velikým zájmem a vidím, že je budu moci – nebo spíše budu musit – uplatnit v chystaném novém latinském slovníku.“²⁹

Poslední, co zde chceme zmínit z domácí brněnské půdy, je skutečnost, že v posledních měsících života, ve studijním roce 1964/1965, má Machek vypsán dvousemestrální kurs s názvem Komparatistický pohled na řečtinu (2 hodiny týdně).³⁰ V celém jeho univerzitním působení je to jediný kurs výslovně zaměřený na některý z klasických jazyků; spolu s rovněž dvousemestrálními Výklady o baltských jazycích je to poslední kurs, který vede, ovšem pro nemoc již nedokončí.

²⁵ Kopie textu se zachovala v Machkově pozůstalosti (Machek [1951]). O sborníku k Novotného sedmdesátinám víme pouze zprostředkovaně – přispěla do něj také Růžena Dostálová, v jejíž bibliografii u příslušné položky stojí pouze: „Rukopisný sborník prof. F. Novotnému k 70. narozeninám, Brno 1951“ (Křížová 2004, s. 391).

²⁶ MACHEK 1962.

²⁷ Srov. MACHEK 2016, s. 151–152.

²⁸ MACHEK 1957.

²⁹ Novotný Machkovi, 13. dubna 1958 (MACHEK 2011, II, s. 596). Separáty svých prací zřejmě daroval Machek svým kolegům z katedry pravidelně. Vedle uvedeného poděkování od Novotného je to doloženo i materiálně, nalezením některých z nich v Ústavu klasických studií při třídění ústavní knihovny: nesou věnování Františku Novotnému, Gabrielu Hejzlarovi, Ferdinandu Stiebitzovi...

³⁰ Viz *Seznam přednášek na filosofické fakultě ve studijním roce 1964–65*. Brno 1964, s. 58.

3.2 Praha, Olomouc a další

Silněji dochován je Machkův styk s nebrněnskými klasickými filology. Rozsahem zdaleka největší a významem pro dějiny české jazykovědy nejdůležitější je korespondence s **Bohumilem Rybou** (1900–1980). V Machkově pozůstalosti se zachovalo 33 Rybových dopisů.³¹ Pocházejí zejména z válečných let a pokračují pak až do roku 1953, kdy je Ryba zatčen a následně odsouzen a uvězněn;³² ojedinělý pozdější dopis se pak objevuje až v roce 1965. Styk je velmi blízký a důvěrný, na úrovni přátelství obou rodin: Ryba Machka často oslovuje „Milý Vjačeslave“, na Vánoce 1942 jej dokonce podporuje materiálním darem pro jeho dceru.³³ Znájí se snad již od studijních let, jak naznačují Rybovy vzpomínky při gratulaci k Machkovým padesátinám: „Vždyť Tě vidím pořád stejně svěžího, útlého a plavovlasého, jako před více než 20 lety v koleji nebo potom u Gažoviča v Trnavě nebo později za našich sedánek z doby mládenecké na Letné. Troufám si, že bychom ještě dnes dokázali, jako kdysi v parných dnech všesokolského sletu, šplhati pustými skalami v Tatrách a nocovati s romantickými plány v Staré Lubovni.“³⁴ Není ostatně vyloučeno, že spolu strávili i část stipendijního pobytu v Paříži, kde byl Machek, jak již zmíněno výše, v letech 1921–1924, zatímco Ryba v letech 1923–1924, přičemž je stejně jako v Machkově případě dosvědčena jeho účast na Vendryesových přednáškách na Sorbonně.³⁵ Většina Rybových dopisů se týká redakční spolupráce. Ryba je tím, kdo Machka v roce 1942 s odstupem pouhých několika hodin informuje o nečekané smrti Oldřicha Hujera a zároveň jej stanovuje Hujerovým nástupcem v redakci *Listů filologických*.³⁶ Brzy nato dochází k nucenému sloučení *Listů s Časopisem pro moderní filologii* do nového *Českého časopisu filologického*.

³¹ MACHEK 2011, II, s. 708–735; 2016, s. 103–104. Úkolem do budoucna je zjistit, zda se v Rybově pozůstalosti, chované v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, zatím bohužel neuspořádané, zachovaly reciproční dopisy od Machka.

³² O jeho odsouzení na 19 let za velezradu a vyzvědačství, věznění mezi roky 1954 a 1960 i rehabilitaci viz podrobně DVOŘÁČKOVÁ 2009 [2010].

³³ „Byli jsme rádi, že se ty drobnosti pro Lidušku hodily a že se jim dostane pocty, býti ještě jednou pod stromečkem“, Ryba Machkovi, 15. prosince 1942 (MACHEK 2011, II, s. 711).

³⁴ Ryba Machkovi, 1. prosince 1944 (MACHEK 2011, II, s. 723).

³⁵ Viz DVOŘÁČKOVÁ 2009 [2010], s. 238 s literaturou.

³⁶ Ryba Machkovi, 4. června 1942 (MACHEK 2011, II, s. 708–709).

Rybovy dopisy jsou podrobným interním svědectvím o dobré spolupráci zástupců obou redakcí původních časopisů v okupační době. Jinak mezi Machkem a Rybou obousměrně probíhají konzultace odborné: Machek Rybovi radí, jak upravit výklad o ablautu v novém vydání Niederleho řecké mluvnice,³⁷ Ryba Machkovi poskytuje zpětnou vazbu k jeho klaretovským a dalším paleobohemistickým zkoumáním.³⁸ V druhé polovině roku 1944 získává Ryba místo vedoucího nakladatelské činnosti v České grafické unii a z dopisů je pak patrná jeho snaha přispět z této pozice v době uzavření vysokých škol českým vědcům nabídkami spolupráce na jazykových revizích a překladech nebo vydání populárně vědeckých děl a učebnic. Najdeme zde ovšem také zprávy o okupačním režimem přikázaném pracovním nasazení Rybově a dalších vědeckých pracovníků v pražských institucích a závodech na konci války (a otázky na pracovní situaci Machkovu a Stiebitzovu v Brně) či expresionistické vylíčení zážitku bombardování Prahy v prvních měsících roku 1945: „Pro hustý kouř je vidět jen na pár kroků. Na křižovatce na Slupi málem zakopávám o tyčovou pumu. Z Unie telefonuji domů, všichni doma zdraví a nevědí nic o spoustách na Novém městě. Dívám se se střechy Unie na požáry. Temným kouřem, valícím se z několika ohnisek, prošlehují plameny. Na zpáteč. cestě z Unie jdu po nábřeží pěšky, tramvaje nejezdí. Emausy mají jednu věž zřícenou, v druhé bez vršičku slabě svítí zbytky dřev. [...] Vracím se jako probuzen ze škaředého snu, vidím před sebou stále ještě koně kleslého na ulici s vytrhanými plícemi, slyším zlověstný praskot plamene a nemohu se zbavit té vůně fosforu a pálené gumy.“³⁹

Dávný brněnský kolega, starý přítel **Karel Svoboda** (1888–1960), od poloviny 30. let působící v Praze, děkuje Machkovi v létě 1948 za přání k šedesátce a redakční přípravu posledního čísla *Listů filologických* věnovaného tomuto jeho výročí. Machek do něj ostatně sám přispěl latinsky psaným textem, v němž představil tucet nových etymologií na základě srovnání slovanských a řeckých slov.⁴⁰ Vedle toho ovšem v Svobodových dopisech prosvítá i tíha nových poměrů: „Jsme už měsíc venku; jsem šťasten, že nevidím Prahu,

³⁷ NIEDERLE 1946.

³⁸ Srov. MACHEK 1944.

³⁹ Ryba Machkovi, 14. února 1945 (MACHEK 2011, II, s. 726–727).

⁴⁰ MACHEK 1948.

fakultu, Akademii atd. Trpím hrozně, děje-li se jiným křivda (Haller aj.). Na naší proslulé sborové schůzi se bod ‚žádost Dr. J. V. Bečky za habilitaci z české jazykovědy‘ prostě přešel – na rozkaz akčního výboru. Nikdo jsme se neodvážili zeptat po důvodech.⁴¹ V roce 1954 naopak přeje k šedesátce Svoboda Machkovi: „Rád vzpomínám, jak jsi ke mně přišel se ‚představit‘ do mé ředitelny. Byl jsem překvapen tou zdvořilostí. [...] Na Tvé ‚představení‘ u mne vzpomínám rád – byli jsme oba mladí. Ne tak jasnou mám vzpomínku na návštěvu Tvou a Tvé ženy, ne-li i dcery, u nás. Jak to vše uteklo a že jsme to vydrželi! Ze staré fakulty brněnské jsou již jen trosky, ale přece po nich stále toužím. [...] Buď hodně zdrav a přijmi též pozdravy od ženy a od dětí. Tvůj věrný K. Svoboda.“⁴²

Po jednom dopisu si Machek vymění v roce 1951 s administrátorem Jednoty českých filologů v Praze **Josefem Hejnicem** (1924–2019), tématem je zaslání *Listů filologických* Machkovým zahraničním kontaktům. Machkovo podotknutí, že jemu samému jakožto redaktorovi *Listy* nechodí, je nejen strůpkem dokreslujícím tehdejší úpadek mravů, ale asi i předzvěstí přicházejících nebo možná dokladem již probíhajících problémů časopisu: „Já sám jsem dosud nedostal první číslo letošního ročníku (moje adresa, na kterou mi LF docházejí: Brno, Úvoz 47). Je mi trapné to připomínat (podobně jsem musel reklamovat poslední číslo předešlého ročníku) a rovněž trapné je mi dovídat se teprve od cizích lidí, že to a to číslo již vyšlo, a sám je nedostat.“⁴³ Roku 1952 *Listy* nevyjdou,⁴⁴ jejich vydávání je Jednotě českých filologů odebráno a od následujícího roku vycházejí péčí Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská jako jednotky nově vzniklé – a režimem snáze kontrolované – Československé akademie věd.⁴⁵

⁴¹ Svoboda Machkovi, 21. července 1948 (MACHEK 2016, s. 114).

⁴² Svoboda Machkovi, 5. listopadu 1954 (MACHEK 2011, II, s. 815).

⁴³ Machek Hejnicovi, 8. května 1951 (viz MACHEK 2011, I, s. 209).

⁴⁴ Už na konci roku 1951 Machek, jako redaktor již částečně informován o plánované reorganizaci časopisů, rovnou odmítá přijmout text zasláný mu pro *Listy* Ladislavem Vidmanem (Machek Vidmanovi, 28. listopadu 1951, viz MACHEK 2011, II, s. 923–924).

⁴⁵ K osudu časopisu v této době srov. VYKYPĚL 2010. K tomu ještě dodáváme informaci o likvidaci části skladu *Listů* podanou Karlem Ohnesorgem: „Při likvidaci části skladu LF jsem z některých čísel vytáhl separáty prací Vašich, prof. Novotného, prof. Hejzlara a prof. Ludvíkovského. Posílám Vám je dnes jako tiskopis a poněvadž znám Vaši dobrotu, dovoluji si Vás požádati, zda byste je mohl autorům při příležitosti odevzdat.“ (Ohnesorg Machkovi, 21. dubna 1953, viz MACHEK 2011, II, s. 605).

Machkova korespondence s **Antonínem Salačem** (1885–1960) obsahuje především odborné konzultace k různým Salačovým výzkumům, mimo jiné k staroruskému překladu byzantského eposu o Digenisu Akritovi.⁴⁶ Salač má také zásluhu na nalezení rukopisů dvou obsáhlých Machkových nekrologů, totiž Josefa Zubatého a Oldřicha Hujera, které Machek napsal za války, které se po válce ztratily a po kterých autor dlouhá léta pátral.⁴⁷ Kontakt s **Karlem Hrdinou** (1882–1949) jako pracovníkem ministerstva školství a osvěty se týká třetího vydání Hujerova *Úvodu do dějin jazyka českého*, které Machek připravuje a brzy po válce vydá (HUJER 1946).⁴⁸

V Machkově korespondenci s **Karlem Janáčkem** (1906–1996) z doby jeho olomouckého působení jde například v roce 1952 o další osud klasického archeologa Oldřicha Pelikána (1913–1987): „Dr. Pelikán, náš archeolog, bude po 7 letech přednášek v Olomouci propuštěn ze svazku, protože se ruší klas. fil. + archeol. Je habilitovaný u prof. Hejzlara v Brně. Fakultní rada mě pověřila, abych v jeho zájmu něco udělal. Nemohl byste, prosím, zapůsobit na prof. Hejzlara, jemuž rovněž píš, aby mu přepustil příští rok některé hodiny, jež má přednášet habilitovaný člověk?“⁴⁹ Pelikán pak nicméně přechází do Bratislavy, a teprve odtud až v roce 1959 do Brna. Vedle toho je v korespondenci dochována Janáčková konzultace s Machkem ohledně akcentologických výkladů Jerzyho Kuryłowicze.⁵⁰ Připomeňme rovněž, že Janáček je možná nejsilnějším zastáncem Machkových etymologických zásad týkajících se uznávání sporadických hláskových změn.⁵¹ Pravidelně také referuje o Machkových knihách, ba i časopiseckých pracích, a je rovněž autorem prvního rozsáhlejšího textu o Machkově životě a díle.⁵²

⁴⁶ Viz MACHEK 2011, s. 746–749; 2016, s. 105–106.

⁴⁷ Srov. Machek České akademii věd a umění, 8. června 1946; Stanislav Králík Machkovi, 10. července 1956; Machek Sekretariátu Československé akademie věd, 18. července 1956; Machek Václavu Vojtíškov, 12. září 1956; Salač Machkovi, 1. března 1958 (MACHEK 2011, I, s. 76, 79–80, 385–386; II, s. 749, 937–938).

⁴⁸ Hrdina Machkovi, 10. listopadu 1945; další dopis nedatován (MACHEK 2011, s. 300–301).

⁴⁹ Janáček Machkovi, 3. října 1952 (MACHEK 2011, I, s. 314).

⁵⁰ Janáček Machkovi, 15. září a 18. září 1955 (MACHEK 2011, I, s. 315–316).

⁵¹ Srov. JANÁČEK 1953, 1955 (s věnováním Machkovi), 1959.

⁵² JANÁČEK 1954 (přetištěno in VYKYPĚL – JANÝŠKOVÁ 2024, s. 36–41). K Janáčkovým recenzím Machkových prací viz jeho bibliografii (ANON. 1996).

Machek je v kontaktu s klasickými filology nejen z univerzitního a akademického prostředí, ale také s gymnaziálními profesory. Dosud neznámé informace přináší pět dopisů Machkovi od **Josefa Říhy** (1879–1962), středoškolského učitele řečtiny, autora řady českých výborů ze starořeckých autorů, který, jsa již v penzi, přepracovává za druhé světové války Lepařův nehomérovský slovník.⁵³ Zamýšlí připravit vydání pro střední školy, přičemž chce do hesel zapracovat i poznámky etymologické. Na radu Antonína Saláče se obrací na Machka s prosbou o revizi těchto poznámek. Machek auto- ra zřejmě nejprve odkazuje na Karla Janáčka, který ovšem seznává, že tyto poznámky jsou vesměs bez hodnoty. Po další přímluvě Bohumila Ryby se Machek uvolí revizi provést⁵⁴ a učiní tak v prvních měsících roku 1945.⁵⁵ Z vydání nicméně sejde, patrně kvůli složité situaci po válce, obecně málo příznivé vydávání knih vzhledem k nedostatku papíru,⁵⁶ později snad i vzhledem k ideologické kontrole.

Významné místo zaujímá u Machka korespondence s klasickým filologem **Milošem Lukášem** (1897–1976), gymnaziálním učitelem v Hradci Králové. Jedná se o blízkého přítele Machkova i Rybova, oslovujícího Machka vedle známého „Vjačeslave“ příležitostně také „Mi Venceslaë beneficentissime“ nebo „Ω φίλτατε“, ale dopisy se týkají jeho činnosti esperantistické a ugrofinistické, a tak je zde ponecháme stranou.⁵⁷

⁵³ LEPAŘ 1892.

⁵⁴ Srov. MACHEK 2011, II, s. 741–743.

⁵⁵ Srov. dopisy Machkovi od České grafické unie, kde mělo dílo vyjít, z 6. února a 9. dubna 1945 (MACHEK 2011, I, s. 77–78). K plánu dílo vydat, včetně rozpaků nad Řihovou prací a rozhodnutí omezit etymologické poznámky na pouze obecně uznávané výklady, srov. také Machkovu korespondenci s Bohumilem Rybou z podzimu 1944 a zimy 1945 (MACHEK 2011, II, s. 722–727).

⁵⁶ Příkladem takových těžkostí jsou Machkovy peripetie s vydáním knihy *Česká a slovenská jména rostlin*, která spatřila světlo světa až po deseti letech od sepsání (MACHEK 1954).

⁵⁷ Srov. 12 dopisů Lukášových a 2 dopisy jeho ženy Ludmily Machkovi z období květen 1942 – prosinec 1956 (MACHEK 2011, I, 454–466). Pomíjíme také rozsáhlou korespondenci s rovněž královéhradeckým gymnaziálním učitelem klasických jazyků **Ludvíkem Novákem** (1888–1973), který Machkovi vytrvale posílal své nápady o původu různých českých slov, na něž Machek stejně vytrvale odpovídal (srov. 23 Novákových a 11 Machkových dopisů z období prosinec 1944 – říjen 1964, MACHEK 2011, II, s. 544–595; 2016, s. 85–87).

4. Závěrem

Machkův kontakt s klasickými filology se vesměs odehrával po dvou liniích: brněnské, vztahující se k provozu na domovské katedře, potažmo celé fakultě, a mimobrněnské, jež se týkala zejména Machkovy činnosti jako jednoho z redaktorů *Listů filologických*. Snesené doklady ukazují na pevné místo, které Machek zaujímal v rámci české jazykovědy. Zrcadlí se v nich také šíře Machkova odborného záběru.

Literatura

- XII. roční zpráva Státního československého reformního reálného gymnasia v Brně-Králově Poli za školní rok 1931–32. Brno 1932.
- XIII. roční zpráva Státního československého reformního reálného gymnasia v Brně-Králově Poli za školní rok 1932–33. Brno 1933.
- VIII. výroční zpráva Československého státního reálného gymnasia Jána Hollého v Trnave za školský rok 1925–1926. Trnava 1925.
- IX. výroční zpráva Československého státního reálného gymnasia Jána Hollého v Trnave za škol. rok 1926–1927. Trnava 1927.
- IX. výroční zpráva Štefánikovho čs. st. ref. reál. gymnasia v Novom Meste nad Váhom za školský rok 1927–1928. Nové Mesto nad Váhom [s. a.].
- ANON. Bibliography of Works by Karel Janáček. *Eirene*, 1996, roč. 32, s. 12–23.
- Archiv Univerzity Karlovy, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katalogy uchazečů, řádní posluchači M–Ž.*
- Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Univerzity Karlovy, inventární číslo 4, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy IV.*
- BARTONĚK, A. *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1961.
- BURIAN, J. – HOŠEK, R. – NOVÁKOVÁ, J. – ŠPAŇÁR, J. – DOSTÁLOVÁ, R. – FIALOVÁ, A. Nynější stav studií antiky v Československu. *Listy filologické*, 1955, roč. 78, s. 259–268.
- BURIAN, J. – HOŠEK, R. – NOVÁKOVÁ, J. – ŠPAŇÁR, J. Nynější stav studií antiky v Československu. *Listy filologické*, 1956, roč. 79, s. 259–263.

- Devátá roční zpráva Státního reformního reálného gymnasia v Tišnově za školní rok 1928–29.* Tišnov 1929.
- DVOŘÁČKOVÁ, V. Profesor Bohumil Ryba, mezi vědou a vězením. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2009 [vyd. 2010], č. 7, s. 227–274.
- ERHART, A. K sedmdesátinám profesora V. Machka. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, 1964, A 12, s. 7–8.
- FASORA, L. – ČERMIN, J. – ČERMINOVÁ, J. – HANUŠ, J. – MÁLIKOVÁ, M. *Sto tváří, sto příběhů. Vybrané osobnosti v dějinách Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.* Brno: Masarykova univerzita 2020.
- HAVLOVÁ, E. Václav Machek – život a dílo. In JANYŠKOVÁ, I. – KARLÍKOVÁ, H. – HAVLOVÁ, E. – VEČERKA, R. (eds.). *Sebrané spisy Václava Machka 1.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 13–19.
- JANÁČEK, K. Poznámka k etymologické metodě. *Slavia*, 1953, roč. 22, s. 322.
- JANÁČEK, K. Václav Machek šedesátníkem. *Naše řeč*, 1954, roč. 37, s. 257–262.
- JANÁČEK, K. Nové etymologie. *Slavia*, 1955, roč. 24, s. 1–3.
- JANÁČEK, K. O původu slova *pěkný*. *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, jazyk a literatura*, 1959, roč. 5, s. 7–9.
- JANYŠKOVÁ, I. – KARLÍKOVÁ, H. – HAVLOVÁ, E. – VEČERKA, R. (eds.). *Sebrané spisy Václava Machka 1–2.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- KŘÍŽOVÁ, M. Růžena Dostálová – soupis prací za léta 1951–2004. *Listy filologické*, 2004, roč. 127, s. 391–414.
- LEPAŘ, F. *Nehomérovský slovník řeckočeský.* Mladá Boleslav: Karel Vačlena 1892.
- MACHEK, V. Řec. *ἔρως*, *ὄροφος* a slov. *stropъ*. *Listy filologické*, 1941, roč. 68, s. 94–101.
- MACHEK, V. Staročeská jména hub v Klaretově Glossáři. *Naše řeč*, 1944, roč. 28, s. 117–130.
- MACHEK, V. Graeco-Slavica. *Listy filologické*, 1948, roč. 72, s. 69–76.
- MACHEK, V. *Graeco-Slavica*. [1951]. Strojopis zachovaný v pozůstalosti Václava Machka, etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, Brno, 7 číslovaných stran.
- MACHEK, V. *Česká a slovenská jména rostlin.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1954.
- MACHEK, V. Graeco-Slavica. *Lingua Posnaniensis*, 1955, roč. 5, s. 59–71.

- MACHEK, V. Graeco-Slavica. In KRONASSER, H. (ed.). *MNHMHΣ XAPIN. Gedenkschrift Paul Kretschmer, 2. Mai 1866 – 9. März 1956*, I. Wien: Verlag der Wiener Sprachgesellschaft 1956, s. 119–126.
- MACHEK, V. Etyma latino-slavica. In GEORGIEV, V. (ed.). *Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov*. Sofija: Bălgarska akademija na naukite 1957, s. 355–362.
- MACHEK, V. Une douzaine de graeco-slavica. In BEŠEVILIEV, V. (ed.). *Izsledvanija v čest na akad. Dimităr Dečev po slučaj 80-godišnjinata mu*. Sofija: Bălgarska akademija na naukite 1958, s. 49–55.
- MACHEK, V. Zwölf lateinische Wortdeutungen. *Lingua Posnaniensis*, 1960, roč. 8, s. 57–65.
- MACHEK, V. Pour expliquer les *-bam* et *-bo* latins. In STIEBITZ, F. – HOŠEK, R. (eds.). *Charisteria Francisco Novotný octogenario oblata*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 101–106.
- MACHEK, V. Sl. *gospoda*, lat. *hospes* et lit. *viešpats*. *Slavica: Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis*, 1968, roč. 8, s. 155–158.
- MACHEK, V. Die slawischen und baltischen Entsprechungen der lateinischen Intensivverba auf *-täre* und *-säre*. *Zeitschrift für Slawistik*, 1980, roč. 25, s. 53–61.
- MACHEK, V. *Korespondence I–II*. Eds. V. BOČEK – P. MALČÍK. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- MACHEK, V. *Korespondence III a další dokumenty z pozůstalosti*. Eds. V. BOČEK – P. MALČÍK. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2016.
- MACHEK, V. *Posudek o kandidátské práci A. Bartoňka, Vývoj konsonantického systému v starých řeckých dialektch*. [s.a.] Rukopisný koncept zachovaný v pozůstalosti Václava Machka, etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, Brno, 4 číslované strany.
- MACHEK, V. – HOŠEK, R. *Lingua Posnaniensis. Listy filologické*, 1950, roč. 74, s. 238–239.
- NIEDERLE, J. *Mluvnice řeckého jazyka*. Přepřacovali F. GROH a V. NIEDERLE. 15. vydání. Praha: Česká grafická unie 1946.
- NOVOTNÝ, F. *Historická mluvnice latinského jazyka. Svazek druhý. Skladba – nauka o slohu – přehled dějin latinského jazyka*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1955.
- PULEC, J. – KALEDOVSKÁ, J. Masarykova univerzita v letech 1948–1949. *Časopis Slezského zemského muzea*, 1996, série B, roč. 45, s. 69–94.

Seznam přednášek na filosofické fakultě ve studijním roce 1964–65. Brno 1964.

VYKYPĚL, B. Kritika Listů filologických v roce 1952. *Listy filologické*, 2010, roč. 133, s. 169–173.

VYKYPĚL, B. – JANÝŠKOVÁ, I. (eds.). *Čtení o Václavu Machkovi*. Praha: NLN 2024.

doc. Vít Boček, Ph.D., Ústav pro jazyk český AV ČR, etymologické oddělení, Veveří 97,
602 00 Brno.

vbocek@ujc.cas.cz

Využití latinské nepřímé řeči k řešení dvou lingvistických problémů: dva syntaktické důkazy

Michal Ctibor

Abstract:

Making Use of Latin Indirect Speech for Resolving Two Linguistic Problems: Two Syntactic Proofs

The article attempts to show that Latin indirect speech can shed a new light on some syntactic constructions and can help to solve some of the uncertainties concerning the nature of these constructions (with implications for general linguistics, too). This is demonstrated by two examples. Firstly, the author shows that Latin indirect speech provides an additional proof of *nam* and *enim* being discourse particles rather than subordinating causal conjunctions (sentences containing *nam* and *enim* are regularly transformed into accusative with infinitive in indirect speech; this indicates that they are treated as main clauses). Secondly, it is shown that comparative constructions like “*quam* + noun phrase” following a comparative or “*quī/quae/quod* + noun phrase” following the pronoun *idem* cannot be interpreted as elliptical subordinated clauses; for if we focus on cases where the noun phrase is supposed to be the subject of an alleged elliptical sentence, we can see that in indirect speech this noun phrase does not behave as the subject of a subordinated clause, i.e., it does not remain in the nominative.

Keywords: indirect speech, syntactic proof, *nam*, *enim*, ellipsis, Latin

Klíčová slova: nepřímá řeč, syntaktický důkaz, *nam*, *enim*, elipsa, latina

1. Úvod

V tomto článku bych chtěl ukázat, jak může latinská nepřímá řeč díky pravidelnosti syntaktických transformací poskytnout jasné důkazy pro rozhodnutí některých lingvistických otázek, které lze jinak zodpovědět jen s obtížemi a nepřesvědčivě, nebo dokonce vůbec ne. Demonstrováno to bude na dvou

příkladech. Zaprvé nepřímá řeč v latině podává jasný důkaz toho, že věty uvozené diskursivními partikulemi *nam* a *enim* nebyly mluvčími chápány jako hypotaktické věty příčinné (a tudíž že *nam* a *enim* nebyly chápány jako podřadící spojky); zadruhé – a to je patrně významnější – v latinské nepřímé řeči je možné zjevně pozorovat, že u srovnávacích konstrukcí typu *scribo aequae bona poemata ac tu* („píšu stejně dobré básně jako ty“)¹ se nejedná o elipsu (...*ac tu [scribis]* „jako [píšeš] ty“), kterou v analogických konstrukcích anglických předpokládá například LECHNER (2004). V prvním případě tak latinská nepřímá řeč nabídne důkaz podporující převažující *status quo*, ve druhém případě naopak usvědčí určité badatele z omylu.

Ekvivalentní jevy nacházíme také v dalších jazycích: například ani v češtině není jednoduché dokázat, že *Nepřijdu, neboť nemám čas* je souvětí souřadné o dvou větách hlavních, kdežto *Nepřijdu, protože nemám čas* je souvětí podřadné o jedné větě hlavní a jedné větě vedlejší.² Stejně tak může být v češtině sporné, zda u srovnávací konstrukce *Píšu stejně dobré básně jako ty* nejde vlastně o elipsu *Píšu stejně dobré básně[,] jako [píšeš] ty*. Ovšem v latině – na rozdíl od řady jiných jazyků – lze jednoznačně dokázat, že *nam* a *enim* nebyly vnímány jako podřadící spojky a že srovnávací konstrukce se jmennou frází nebyla brána jako elipsa, a to právě poukazem na to, jak latinští mluvčí nakládali s *nam*, s *enim* a se srovnávacími konstrukcemi v nepřímé řeči. Při nepřímém citování totiž v latině věty prochází podstatnými, leč pravidelnými transformacemi, jež mohou o transformovaných jevech mnohé napovědět.³

Tímto článkem se tak pokouším ukázat také to, že není nutné jen přenášet obecně lingvistickou teorii na latinu a pasivně aplikovat nové teorie na jeden další (totiž latinský) materiál, ale že naopak pozorným čtením

¹ Ve výkladových pasážích pracuji s vymyšlenými příklady (kvůli jednoduchosti): vše však níže dokládám originálními větami.

² ŠTÍCHA *et al.* (2013, s. 798) zpochybňuje teoretickou i praktickou přínosnost opozice *souvětí souřadné* / *souvětí podřadné* a nepoužívá ho; věty s *neboť* popisuje vedle vět s *protože* (v oddíle *Souvětí s větou příčinnou*, s. 834–835).

³ Pro tento článek jsou nejpodstatnější tato pravidla: věty hlavní oznamovací se po slovesech mluvení/myšlení mění na infinitivní konstrukce (nejčastěji akuzativ s infinitivem), věty vedlejší si podržují predikát ve formě určitého slovesa (v konjunktivu). Pro základní popis latinské nepřímé řeči srov. MIKULOVÁ 2014, s. 291–302.

latinských textů a analýzou gramatických prostředků specifických pro latinu lze dospět k poznatkům, které z obecné lingvistiky přenést nelze, ba kterými naopak může latinská lingvistika obohatit tu obecnou.

Předložený článek není kvantitativní studií, nýbrž přináší nové způsoby argumentace: důkladné kvantitativní zpracování materiálu (zejména v případě chování srovnávací konstrukce v nepřímé řeči) zůstává úkolem pro budoucí studii.

Antické texty cituji podle ediční řady *Loeb Classical Library* a používám pro ně zkratky obvyklé v *Thesauru Linguae Latinae*; překlady používám vlastní (pokud možno doslovné, určené pouze pro potřeby tohoto článku).

2. Případ první:

Proč *nam* a *enim* nejsou podřadicí spojky?

Mezi diskursními partikulemi *nam* a *enim*⁴ na straně jedné a příčinnými podřadicími spojkami *quod*, *quia*, *quoniam* či *cum* (tzv. *cum causale*) na straně druhé existuje určitý funkční překryv. V sekvencích sestávajících (i) z nějakého nesamozřejmého tvrzení a (ii) z odůvodnění může být druhý prvek realizován jak větou vedlejší s *quoniam* aj., tak také větou hlavní s partikulemi *nam* či *enim*. Srov. př. (1) a (2):

- (1) *Quare etiam atque etiam maternum nomen adepta terra tenet merito, quoniam genus ipsa creavit humanum...*

„A proto znovu a znovu: země právem drží svůj získaný titul matky, protože sama stvořila lidský rod...“ (Lucr. 5,821–823)

- (2) *Hic mulier erubuit, merito: male enim responderat se malle alienum aurum quam suum.*

„Zde se žena začervenala, právem: špatně totiž odpověděla, že chce raději jiné zlato než svoje.“ (Quint. *Inst.* 5,11,29)

⁴ Pojem diskursní partikule pro skupinu slov, kam spadá *nam* a *enim*, prosadila KROON (1995).

Je proto obtížné vést jasnou hranici mezi podřadicími spojkami příčinnými a diskursními markery *nam* a *enim*: čím se totiž tato dvě slova liší od podřadicích spojek? Obdobný problém vyvstává i v angličtině (diskursní částice *for* vs. podřadicí spojka *because*) nebo v češtině (diskursní částice *neboť* vs. podřadicí spojka *protože*). Srovnajme poznámku redakce časopisu *Naše řeč* už z roku 1927, kde se hovoří o funkční ekvivalenci vedlejší věty příčinné a hlavní věty uvozené slovem *neboť* (rozdíl v souřadnosti/podřadnosti je tu obhajován pouze diachronně):

Mezi příčinnou větou se spojkou neboť a se spojkou protože není podstatného rozdílu, pokud jde o obsahový poměr takovýchto vět k větě řídící. Můžeme říci stejně, bez nejmenšího rozdílu ve smyslu: »zůstanu doma, neboť prší« a také »zůstanu doma, protože prší«. To platí ovšem o většině případů souvětí souřadného a podřadného také, že tutéž myšlenku můžeme vyjádřiti buď paratakticky, nebo hypotakticky. Rozdíl mezi oběma druhy souvětí bývá často jen historický.⁵

V novějších českých mluvnicích bývá uváděn také jeden synchronní rozdíl mezi vedlejší větou příčinnou a hlavní větou uvozenou spojkou *neboť*: věta s *neboť* nemůže předcházet odůvodňovanému tvrzení.⁶ Tento synchronní rozdíl platí také pro latinu: jediný případ (který je mi znám), kde věta s *nam* bývá někdy chápána jako odůvodnění následujícího tvrzení, je začátek dochovaného úseku jedenácté knihy Tacitových *Annales*, kde je *nam* vůbec prvním slovem tohoto úseku. Srov. tuto pasáž v (3); slovo *nam* zde záměrně nepřekládám a uvádím pro srovnání také anglický překlad, který nabízí komentátor S. J. V. Malloch. Tento jediný případ je však nutné brát se značnou rezervou, protože se ztratil předcházející kontext, který by mohl interpretaci značně modifikovat.

⁵ [REDAKCE časopisu *Naše řeč*] 1927, s. 166.

⁶ Srov. GREPL – KARLÍK 1986, s. 377: „[...] na rozdíl od vět s *protože* je věta s *neboť* vždy postponovaná.“ Srov. také ŠTÍCHA *et al.* 2013, s. 834: „Příčinné věty uvozené spojkami *protože*, *jelikož*, *poněvadž*, *ježto* mohou stát i v antepozici; v té však nemůže stát příčinná věta uvozená spojkou *neboť*.“

- (3) *Nam Valerium Asiaticum, bis consulem, fuisse quondam adulterum eius credidit, pariterque hortis inhians, quos ille a Lucullo coeptos insigni magnificentia extollebat, Suillium accusandis utrisque immittit.*

„*Nam* uvěřila, že dvojnásobný konzul Valerius Asiaticus byl kdysi jejím milencem, a zároveň toužíc po zahradách, které nechal zbudovat Lucullus a Asiaticus je zveleboval s nebyvalou okázalostí, nastrčila Suillia, aby je oba obvinil.“

MALLOCH 2013, s. 51 (začíná malým písmenem): „as she believed that Asiaticus had been her adulterous lover (*adulterum eius*) and desiring at the same time the *horti* that had been laid out by Lucullus and were being embellished by him, she dispatched Suillius to accuse them both.“

V latině je ovšem možné – na rozdíl například od češtiny či angličtiny – přidat ještě jeden synchronní důkaz, totiž odlišné chování v nepřímé řeči. Zatímco věty uvozené podřadicími spojkami *quod, quia, quoniam* či *cum causale* se v nepřímé řeči pravidelně transformují na vedlejší věty konjunktivní (jak u vedlejších vět očekáváme), věty uvozené slovy *nam* či *enim* se transformují na akuzativ s infinitivem (jak očekáváme u vět hlavních). Srov. dvě propozice s *nam* transformované na akuzativy s infinitivem v (4) a propozici s *enim* transformovanou na akuzativ s infinitivem v (5) a proti tomu vedlejší větu s podmínkem v nominativu a slovesem ve tvaru určitém po podřadicí příčinné spojce *quod* v (6):

- (4) [...] *Iugurtha inter alias res iacit oportere quinquenni consulta et decreta omnia rescindi, nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit, nam ipsum illum tribus proximis annis adoptione in regnum pervenisse.*

„Jugurtha mezi jinými věcmi zmínil, že je třeba zneplatnit všechna usnesení a rozhodnutí z posledních pěti let, neboť v té době starý Micipsa nebyl už úplně při smyslech. Hiempsal na to odpověděl, že se mu to zamlouvá, neboť i sám Jugurtha byl adopcí přibrán k vládě až v posledních třech letech.“ (Sall. *Iug.* 11)

- (5) *Id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi facturos.*
 „Pro aktuální obhájení svobody mu to stačí, mír a klid do budoucna to však nezajistí: vždyť oni dají dohromady větší vojsko, vrátí se a rozhodně s válkou neskončí.“ (Caes. *Gal.* 7,66,4)
- (6) [*Zeno*] *rhetoricam palmae, dialecticam pugni similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius.*
 „Zeno říkával, že rétorika se podobá dlani, dialektika pěsti, protože rétoři mluvívají obšírněji, dialektikové sevřeněji.“ (Cic. *Fin.* 2,17)

Z příkladů (4)–(6) je zřejmé, že mluvčí latiny (přinejmenším tedy Sallustius a Caesar) věty s *nam* a *enim* nechápali jako věty vedlejší příčinné a že slova *nam* a *enim* pro ně nepatřila do kategorie podřadicích příčinných spojek.

3. Případ druhý:

Proč ve srovnávacích konstrukcích nejde o elipsu?

Druhým syntaktickým problémem, s jehož řešením nám může pomoci latinská nepřímá řeč, je otázka eliptičnosti u srovnávacích konstrukcí⁷ typu komparativ + *quam*, *alius* + *ac|quam* („jiný než“) apod. Po srovnávacím elementu (*quam*, *ac* aj.) může následovat buď věta s explicitně vyjádřeným predikátem, jako je např. *ego sum* v (7), nebo pouze jmenná skupina, jako je např. *quam vestrum utervis* v (8):

- (7) *Thais, quam ego sum, maiusculast. [= *maiuscula est*]*
 „Thais je o trochu starší, než jsem já.“ (Ter. *eun.* 526)

⁷ S pojmem konstrukce pracuji tak, jako je běžné v tzv. konstrukčních přístupech, srov. např. GOLDBERG 2006 a pro nástin různých konstrukčních přístupů srov. např. TRAUGOTT – TROUSDALE 2013, s. 2–8. Pojem *comparative construction* používají v přehledových obecnělingvistických pracích také CROOKSTON 1994 či STASSEN 2006, v latinské lingvistice např. PINKSTER 2021, s. 717–718.

- (8) *At minus habeo virium quam vestrum utervis.*
 „Mám ale méně sil než kdokoli z vás dvou.“ (Cic. *Cato* 32)

Je otázkou, zda máme v př. (8) předpokládat elipsu slovesa, tj. *At minus habeo virium, quam vestrum utervis* [*habet*]. Badatelé hlásící se ke generativní gramatice, např. LECHNER (2004, s. 1–2), se domnívají, že věty typu (i) a (ii) se liší na povrchové rovině, ale jejich hloubková struktura je totožná – pouze ve větě (i) dochází k elipse predikátu *is*:

- (i) *This screen is wider than that screen.*
 (ii) *This screen is wider than that screen is.*

Lechner a badatelé, na které Lechner reaguje, i ti, kteří reagují na něj,⁸ se liší v názoru na to, jak by se tato elipsa měla hodnotit (zda jde o specifickou „komparativní elipsu“, nebo o stejnou elipsu jako v jiných případech); nikdo z nich však nepochybuje o tom, že jde o elipsu.⁹ Při analýze latinského materiálu elipsu (aspoň v některých případech) předpokládá Pinkster¹⁰ a v českém prostředí Mikulová.¹¹

Lze však namítnout, že předpokládat elipsu vůbec není nutné – může jít o dvě různé konstrukce: v jednom případě se *than* (případně *quam* či *než*) pojí s větnou propozicí, ve druhém případě se jmennou skupinou. Výše zmínění badatelé prostě apriorně a arbitrárně předpokládají, že o elipsu jde.

⁸ Srov. ZHANG 2014 a literaturu uvedenou tam.

⁹ Elipsu postuluje také CROOKSTON (1994, s. 624) tvrdící: „The clause [in a comparative construction] is unusually susceptible to ellipsis. To exemplify briefly, it can consist solely of a direct object or of an adverbial modifier: (i) *We have more problems than solutions*; (ii) *We have more problems than before*.”

¹⁰ PINKSTER (2021, s. 721) používá primárně termín redukce, ale pojímá ho pouze jako terminologickou variantu: „reduction (or ‘ellipsis’)“. Pinkster uvádí řadu různých příkladů, za nejproblematictější považují jeho předpoklad redukce *fruit* v jeho příkladu (ab).

¹¹ MIKULOVÁ 2014, s. 221: „Při srovnávání se obvykle vypouštějí výrazy, které jsou pro oba členy srovnání společné. Je však možné je do věty doplnit, aniž by bylo nutné měnit její strukturu. Mezi srovnávací věty se proto někdy řadí i případy, v nichž je ve druhé větě vypuštěn predikát (srov. ‚Je tak vysoký jako jeho otec [je vysoký].‘).“

Latinská nepřímá řeč ovšem naznačuje, že se o elipsu (přínejmenším v latině) nejedná, a že tedy jde o dvě ze synchronního pohledu nezávislé konstrukce.

Důkaz zní takto. Mějme příklad *haec domus est maior quam illa* „Tento dům je větší než tamten“. Kdyby se tu jednalo o elipsu (tj. *quam illa est* „než je tamten“), i po vypuštění určitého slovesa by se dále jednalo o větu vedlejší a slovo *illa* by bylo jejím podmětem;¹² v nepřímé řeči (kde se věty vedlejší mění na konjunktivní propozice, nikoli na akuzativ s infinitivem) by tedy *quam illa* muselo zůstat ve stejné podobě, protože by dál bylo podmětem eliptické věty vedlejší: *Dixit hanc domum esse maiorem quam illa* (s vypuštěným tvarem *esset*). K tomu ovšem v latině nedochází a místo toho dostáváme v nepřímé řeči podobu: *Dixit hanc domum esse maiorem quam illam*.¹³ To svědčí o tom, že *quam illa* v řeči přímé není reziduum eliptické věty, nýbrž jde o samostatnou jmennou skupinu. Nominativ *illa* se zde nenachází proto, že by šlo o podmět mylně předpokládané eliptické věty, nýbrž proto, že tato jmenná fráze replikuje kategorie slova, s nímž se srovnává:¹⁴ proto když je v přímé řeči *haec domus* (nom.), je i *illa* (nom.); když je v nepřímé řeči *hanc domum* (akuz.), musí pak logicky být i *illam* (akuz.).

Doložme si to na skutečných latinských příkladech: v (9) vidíme *quam populum Romanum*, nikoli *quam populus Romanus*; v (10) vidíme *quam se*, a nikoli např. *quam ipse* (latinské zvrtné zájmeno osobní nemá nominativ a muselo by být nahrazeno jiným zájmenem);¹⁵ v (11) vidíme *quam eos*, nikoli *quam ii*.

- (9) *Ariovistus [...] praedicavit: [...] Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum.* „Ariovistus řekl: [...] že on přišel do Gallie dříve než římský lid.“ (Caes. Gall. 1,44,7)

¹² Srov. totiž, jak se chová v nepřímé řeči podmět neeliptické věty srovnávací: *Negat se umquam sensisse senectutem suam imbecillioem factam, quam adulescentia fuisset.* „Říká, že nikdy nepocítil, že by se jeho stáří stalo slabším, než bylo jeho mládí.“ (Cic. Cato 30)

¹³ Srov. k tomu níže příklady (9)–(11).

¹⁴ Tento princip se objevuje i v dalších srovnávacích konstrukcích – např. PINKSTER (2021, s. 763) v kapitole 20.26 („*Ut* and related phrases functioning as secondary predicate“) říká: „The nominal parts of the phrase agree with the constituent to which they are related in case, gender, and number.“

¹⁵ Chybějící nominativ zvrtného zájmena *se* v nepřímé řeči zpravidla nahrazuje nominativ zájmena *ipse*.

- (10) [...] *scire se illa esse vera, neque quemquam ex eo plus quam se doloris capere* [...].
 „Řekl, že ví, že tyto věci jsou pravda a nikdo z toho není smutný více než on.“ (Caes. Gall. 1,20,1)
- (11) *Quis hoc non perspicit, praeclare nobiscum actum iri, si populus Romanus istius unius supplicio contentus fuerit, ac non sic statuerit, non istum maius in sese scelus concepisse [...] quam eos, si qui istum tot tantis tam nefariis sceleribus coopertum iurati sententia sua liberarint?*
 „Kdo nenahlíží, že s námi bude naloženo skvěle, pokud se římský lid spokojí s potrestáním pouze Verra a neusoudí, že Verres se neprovinil těžším zločinem než ti, kteří pod přísahou svým verdiktem Verra, vinného tolika tak velkými a strašnými zločiny, zprostilí viny?“ (Cic. Verr. 2,1,9)

V budoucnu bude zapotřebí podepřít tezi tohoto oddílu systematickým vyhledáváním všech relevantních příkladů v klasickém korpusu: vyhledávání příkladů je však značně komplikované, protože slovo *quam* má v latině řadu funkcí (kromě srovnávacího elementu může vystupovat jako vztažné, tázací či neurčité zájmeno, jako tázací měrové příslovce s adjektivy či může doplňovat superlativ) a i u srovnání jsou relevantní pouze ty případy, které jsou v nepřímé řeči a ve kterých je komparandem podmět (nesmí však být v neutru nebo v plurálu 3.–5. deklinace, neboť tam jsou koncovky pro akuzativ a nominativ totožné). V první knize Caesarových *Commentarii belli Gallici* se objevují pouze dva relevantní případy, citované v (9) a (10), ve druhé ani třetí knize žádný (uvažme přitom, že Caesar využívá nepřímou řeč velmi hojně).

Ještě zajímavější než srovnávací konstrukce s komparativy je srovnávací konstrukce *idem, qui* (doslova „tentýž, který“, tj. „tentýž, jako“), u které je hypotéza o vypuštění slovese ještě svůdnější, neboť se zdá, že pád vztažného zájmena je určován vypuštěným přísudkem.¹⁶ Srov. příklad (12), ve kterém

¹⁶ Dodání jiných příkladů než příkladů s *quam*, tj. (9)–(11), je důležité i z následujícího důvodu: někteří badatelé (zejm. SUARÉZ MARTÍNEZ 2002; srov. ale i TARRIÑO RUIZ 2011, s. 395–399, a také PINKSTER 2021, s. 718) zpochybňují, že by *quam* bylo podřadící spojka (může jít o spojku souřadící); pokud by *quam* nebylo podřadící spojkou, neuvozovalo by větu vedlejší, nýbrž větu hlavní a zastánci teorie elipsy by pak mohli tvrdit, že jmenná fráze

je věta vztažná s přísudkem *fuit* a zájmeno *qui* je tu v nominativu, protože jde o podmět; k tomu srov. příklad (13), ve kterém je lákavé představovat si elipsu (*liberti mei non idem bibunt, quod ego [bibō]*); zdá se totiž, že *quod* je zde v akuzativu, který si vynucuje právě ono vypuštěné sloveso *bibo*.

(12) *Nemo nostrum est idem mane, qui fuit pridie.*

„Nikdo z nás není ráno týž, jaký byl včera.“ (Sen. *ep.* 58,22)

(13) *Liberti mei non idem quod ego bibunt [...].*

„Moji propuštěnci nepijí totéž co já.“ (Plin. *ep.* 2,6,4)

Ani v tomto případě se však dle mého názoru nejedná o jedinou konstrukci (jednou úplnou, podruhé eliptickou), nýbrž jde o dvě různé konstrukce (byť historicky se druhá zřejmě vyvinula z té první): zatímco v př. (12) je srovnání po slově *idem* vyjádřeno větou vztažnou (s explicitním přísudkem a pádem vztažného zájmena určeným syntaktickou funkcí v dané větě), v př. (13) následuje po zájmenu *idem* vztažné zájmeno a jmenná skupina, přičemž vztažné zájmeno replikuje kategorie zájmena *idem* (akuz. sg. neut.) a jmenná fráze *ego* (nom.) replikuje pád substantiva, s kterým se srovnává (*liberti mei* – nom.).

Na základě čeho přicházím s tímto (na první pohled poněkud překvapivým) tvrzením? Z příkladu samotného to vyčíst nelze (umožňuje jak eliptickou, tak – na první pohled neintuitivní – neeliptickou interpretaci), ale poznáme to opět z toho, jak se tato konstrukce chová v nepřímé řeči, srov. př. (14):

(14) *Platonem ferunt [...] de animorum aeternitate non solum sensisse idem quod Pythagoram sed rationem etiam attulisse.*

„Říká se, že Platón [...] nejen soudil o nesmrtnosti ducha totéž co Pýthagorás, ale také nabídl odůvodnění.“ (Cic. *Tusc.* 1,39)

se chová jako typický podmět věty hlavní (tj. mění se v nepřímé řeči na akuzativ). V případě vztažného zájmena (které slouží jako srovnávací element v př. (12)–(14)) je však zřejmé, že musí uvozovat větu vedlejší (nejde-li o tzv. *coniunctio relativa*, o které však v níže citovaném příkladě jistě nejde).

V přímé řeči (při odstranění slovesa *ferunt*) by toto souvětí mělo podobu *Plato [...] de animorum aeternitate non solum sensit idem quod Pythagoras, sed rationem etiam attulit* a v této rekonstruované „přímé“ podobě by bylo sporné, zda *quod Pythagoras* je (i) věta vztažná s elipsou, nebo (ii) vztažné zájmeno replikující kategorie zájmena *idem* a jmenná fráze replikující pád srovnávané entity (*Platon – Pythagoras*, oboje v nominativu). Kdyby se skutečně jednalo o eliptickou větu vztažnou, její podmět *Pythagoras* by při transformaci do nepřímé řeči zůstal v nominativu, protože vedlejší věty se nemění na akuzativ s infinitivem, nýbrž pouze přibírají konjunktiv (elidované sloveso v indikativu by se změnilo na elidované sloveso v konjunktivu podle souslednosti časů) – k tomu zde však očividně nedošlo, a tudíž se nejedná o větu vztažnou s vypuštěným slovesem. Došlo zde ke změně *Pythagoras* > *Pythagoram*, neboť se změnilo i slovo, jehož kategorie replikuje (*Plato* > *Platonem*); slovo *quod* se nezměnilo, protože slovo *idem* transformace z přímé do nepřímé řeči nijak neovlivnila.

Ačkoli se nevětná konstrukce *idem, qui* + jmenná skupina historicky pravděpodobně vyvinula ze spojení *idem* + VV vztažná, později došlo k jejímu osamostatnění (gramatikalizovala se, tj. došlo k její konstrukcionalizaci)¹⁷ a synchronně je v klasické latině odlišná od své „mateřské“ konstrukce, což lze dokázat jejím chováním v nepřímé řeči. Tento případ je také velkým varováním: skutečnost, že někam lze něco pěkně a logicky doplnit, ještě neznamená, že jde o elipsu.

4. Závěr

V tomto článku jsem se pokusil ukázat, že analýzou latinské nepřímé řeči lze rozhodnout některé sporné syntaktické otázky. Věty s *nam* a *anim* jsou brány jako věty hlavní, protože při transformaci do nepřímé řeči s nimi mluvčí jako s větami hlavními zacházejí, tj. mění je na akuzativ s infinitivem (na rozdíl od vět s *quia, quod* a dalšími podřadicími spojkami); srovnávací konstrukce tvořené srovnávacím elementem (*quam*, vztažné zájmeno aj.) a jmennou skupinou v nominativu nejsou eliptické vedlejší věty, protože jmenná

¹⁷ Ke konceptu konstrukcionalizace srov. TRAUGOTT – TROUSDALE 2013.

skupina se v nepřímé řeči nechová jako podmět věty vedlejší, nýbrž kopíruje pád jmenné skupiny, se kterou je srovnávána: dobře je to vidět na srovnávací konstrukci s *quam* po komparativu, a ještě lépe na srovnávací konstrukci s vztažným zájmenem po identifikátoru *idem*.

Otázku, zda se v českých a anglických příkladech typu *On je větší než já* či *This screen is wider than that screen* jedná o elipsu (slovesných tvarů *jsem*, respektive *is*), nelze určit z těchto příkladů samotných. Může a nemusí se v nich jednat o elipsu: nejsou totiž ani esenciálně eliptické, ani esenciálně neeliptické. (Není to ovšem tak, že eliptičnost i neeliptičnost jsou zde stejně pravděpodobné: předpokládat zde elipsu, jak to činí řada badatelů hlásících se k tzv. generativnímu přístupu, je porušením tzv. Occamovy břitvy, tj. principu logické úspornosti.) U obdobné konstrukce latinské, např. *Gaius maior natu est quam ego*, se lze oprávněně domnívat, že se o elipsu nejedná (tj. že mluvčí latiny – přinejmenším Cicero a Caesar, ze kterých pochází výše citované příklady – toto za elipsu nepovažovali), a to díky tomu, že v nepřímé řeči se *quam ego* netransformuje tak, jak bychom čekali od eliptické věty vedlejší, nýbrž tak, jak čekáme od jmenné skupiny integrované do hlavní věty. I pokud by systematická analýza rozsáhlejšího korpusu latinských textů potvrdila, že mluvčí klasické latiny nepovažovali tuto konstrukci za eliptickou, neznamenalo by to samozřejmě, že ji tak nutně vnímají i (všichni) mluvčí angličtiny či češtiny a že lze závěr o neeliptičnosti latinské konstrukce automaticky přenést i do jiných jazyků: pokud však v češtině a angličtině nelze nijak zjistit, zda tu máme co do činění s elipsou, zdá se rozumné respektovat tzv. Occamovu břitvu (upřednostňující neeliptičnost) a přihlídnout k jazykům, kde to zjistit lze (např. právě k latině, která také ukazuje na neeliptičnost).

Podobně také u *nam* a *enim* nelze tvrdit, že jsou nějak esenciálně, ze své podstaty odlišné od *quod*, *quia* a dalších příčinných podřadicích spojek, s nimiž mají jistý funkční překryv. To, že jsou odlišné, lze tvrdit na základě toho, že s nimi mluvčí latiny zacházejí odlišně: zatímco *quod* klidně antepoujijí před odůvodňované tvrzení, s *nam* a *enim* to nedělají, a navíc při transformaci na nepřímou řeč s větami uvedenými slovem *quod* (či *quia* atd.) zacházejí jako s větami vedlejšími, kdežto s větami uvedenými slovy *nam* a *enim* zacházejí jako s větami hlavními. Kdyby mluvčí s *quod* a *nam* zacházeli zcela stejně, potom by byla tato slova zcela synonymní; příklady uvedené výše v tomto článku však ukazují, že tomu tak není.

Literatura

- CROOKSTON, I. Comparative constructions. In ASHER, R. E. – SIMPSON, J. M. Y. (eds.). *Encyclopaedia of Language and Linguistics*, II. Oxford: Pergamon Press 1994, s. 624–629.
- GOLDBERG, A. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. New York: Oxford University Press 2006.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986.
- KROON, C. *Discourse Particles in Latin: A Study of nam, enim, autem, vero and at*. (Amsterdam Studies in Classical Philology, 4). Amsterdam: Gieben 1995.
- LECHNER, W. *Ellipsis in Comparatives*. (Studies in Generative Grammar, 72). Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2004.
- MALLOCH, S. J. V. *The Annals of Tacitus: Book 11*. Cambridge: Cambridge University Press 2013.
- MIKULOVÁ, J. *Syntax latinských vedlejších vět*. Brno: Masarykova Univerzita 2014. [REDAKCE časopisu *Naše řeč*]. Neboť – Protože. *Naše řeč*, 1927, roč. 11, č. 7, s. 166–167.
- PINKSTER, H. *The Oxford Latin Syntax, II: The Complex Sentence and Discourse*. Oxford: Oxford University Press 2021.
- STASSEN, L. Comparative constructions. In BROWN, K. et al. (eds.). *Encyclopaedia of Language and Linguistics: Second Edition*, II. Elsevier: Oxford 2006, s. 686–690.
- SUARÉZ MARTÍNEZ, P. M. ¿Subordinación o coordinación con *quam*? In ESPINILLA, E. – QUETGLAS, P. J. – TORREGO, E. (eds.). *La Comparación en Latín*. Madrid – Barcelona: Universidad Autónoma de Madrid – Universidad de Barcelona 2002, s. 229–249.
- ŠTÍCHA, F. et al. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia 2013.
- TARRIÑO RUIZ, E. Comparative Clauses. In CUZZOLIN, P. – BALDI, Ph. (eds.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax, IV: Syntax of the Sentence*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton 2011, s. 373–426.
- TRAUGOTT, E. C. – TROUSDALE, G. *Constructionalization and Constructional Changes*. (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics). Oxford: Oxford University Press 2013.

ZHANG, X. The Necessity of Comparative Ellipsis: Refuting Lechner's Claim "Comparative Ellipsis Can Be Dispensed with". *Journal of Language Teaching and Research*, 2014, roč. 5, č. 6, s. 1417–1423.

Mgr. Michal Ctibor, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta,
Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
michal.ctibor@ff.cuni.cz

Ovidius jako báseň, nikoliv filologická památka: Portrét překladatele Ivana Bureše¹

Zuzana Marešová

„...Ovidius přebásněný, ne jen přeložený, Ovidius plynňý, rozmarňý, poutavý a básnicky působivý nejen rytmem, ale také řečí, přetlumočený do češtiny jako báseň a nikoliv jako filologická památka...“²

Abstract:

**Ovid as Poetry, not a Philological Monument: A Portrait of the Translator
Ivan Bureš**

The article maps the translation work of Ivan Bureš (1886–1947) and explains his attitude to ancient culture, the subject which he struggled to expound and present to a wide readership. This is reflected both in his choice of texts to translate and in the utilised translation methods. Readers were captivated by Bureš's translations of Ovid's erotic poetry (*Ars amatoria*, *Remedia amoris*, *Amores*), previously never translated into Czech, as erotic literature was rather rare and controversial at that time. In his translation of Ovid's *Metamorphoses*, Bureš used elements of adaptation and provided a counterpoint to the more conservative translation by Stiebitz. Bureš's translation of Caesar's *Commentaries on the Gallic War* (*Commentarii de bello Gallico*) exceeded the ambitions of previous translations, which were mostly intended to only facilitate the reading of the original. In his translation of Ovid's *Heroides*, Bureš experimented with rhymed alexandrine to make the ancient text more vivid and easier to read for contemporary readers. Bureš emphasised the aesthetic value of

¹ Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 168223, s názvem „Ivan Bureš a překlad Ovidiových Proměn ukrytý pod jeho jménem“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Při vzniku práce byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

² BUREŠ 1947, s. 234.

the work and comprehensibility for lay readers, even at the expense of philological accuracy, which some critics, especially Ferdinand Stiebitz, condemned as whimsical and contemptuous of the original. Bureš saw that his attitude was in contrast with the prevalent conservative approach and frequently explained and defended his methods. The present article also maps the life of Bureš's translations following his death. His translations have been revised with many modifications. The article describes which commonly available editions have been revised and explains the most debateable aspects.

Keywords: Ivan Bureš (1886–1947), literary translation, translation reception, revised editions, Ovid

Klíčová slova: Ivan Bureš (1886–1947), umělecký překlad, recepce překladu, revidovaná vydání, Ovidius

1. Ivan Bureš

Ivan Bureš se proslavil jako překladatel Ovidia. Jako první do češtiny přeložil jeho erotická básnická díla pod názvy *Umění milovati*, *Jak léčiti lásku* a *Lásky*; tyto překladatelské prvotiny měly hned po vydání v první polovině 20. let 20. století velký úspěch a vyšly za jeho života ještě několikrát. Burešovy *Proměny* a *Kalendář* představovaly první moderní překlady těchto děl přízvučným veršem, *Dopisy lásky* přeložil Bureš rýmovaným alexandrínem a jako první tak tento verš experimentálně využil pro překlad antické poezie do češtiny. Usiloval o předávání antické kultury v co neatraktivnější formě srozumitelné i neodbornému publiku a napsal o antice několik popularizačních textů. Byl středoškolským profesorem, časopisecky publikoval články o školství, jazyce, antické kultuře a literatuře a o dějinách křesťanství. Vystupoval proti katolické církvi, jejíž vliv na výchovu dětí, vzdělání a vědu považoval za škodlivý. Potenciálně nebezpečné texty, které mohly ohrozit jeho pozici učitele na střední škole, publikoval pod pseudonymem Ivan Převor.

Narodil se 10. března 1886 v Kolíně. Vystudoval tamní gymnázium a klasickou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Vyučoval na gymnáziích v Praze, krátce v Žilině, a především v Brandýse nad Labem (1922–1935), kde byl zároveň knihovníkem ve veřejné knihovně. Otec Josef Bureš byl také klasickým filologem, mladší bratr Prokop, který působil

jako středoškolský profesor, se věnoval sportu, o jehož historii psal a překládal texty. Otci a bratrovi vděčil za svou lásku k antice, jak píše ve věnování z roku 1940: „světlé památce dvou mně nezapomenutelných mrtvých, mého otce a bratra, z nichž první, profesor Josef Bureš (20. X. 1852–11. V. 1936), mě naučil antiku milovati, a druhý, Ph. Dr. Prokop Bureš (8. VII. 1892–15. V. 1938), mě v lásce k antice povzbuzoval.“³ S manželkou Augustou měl syna Jiřího. Zemřel v Jablonci nad Nisou 27. července 1947 ve věku 61 let, pohřben je v rodném Kolíně, pohřeb žehem⁴ proběhl v pražském krematoriu ve Strašnicích.⁵

2. Atraktivní antika

„Neběží mi o popularisaci literární antiky za cenu jejího zpovrchnění, nýbrž jde mi o zveřejnění jejích dodnes živých děl básnických a prozaických takovým tlumočením, aby byly zpřístupněny a zaktualisovány (oživeny a dnešku přiblíženy) jejich básnické a slohové krásy všemi moderními prostředky českého jazyka spisovného i básnického.“⁶

Ivan Bureš, 1946

Burešovou celoživotní snahou bylo zpřístupnit antickou kulturu a literaturu co nejširšímu publiku. Na začátku jeho překladatelské kariéry, tedy ve 20. letech minulého století, nebyla některá zásadní díla antické literatury

³ BUREŠ 1940a, s. 5.

⁴ Kremace byla v první polovině dvacátého století propagovaná jako symbol pokroku, racionality a boje proti katolické církvi, a to především spolkem Krematorium a antiklerikálním hnutím Volná myšlenka, do jejichž periodik Bureš přispíval. V době Burešovy smrti to stále byl výrazně menšinový způsob pohřbu, takže jeho volba vyjadřovala určitý hodnotový postoj, který je zřetelný i v Burešově díle. O historii kremace viz NEŠPOROVÁ 2007, s. 370–372.

⁵ Informace v literatuře jsou velmi strohé, pozůstalost ani žádné další informace o rodinných příslušnících se mi bohužel nepodařilo najít. Pokud by čtenář náhodou věděl něco bližšího o životě a tvorbě Ivana Bureše, jeho pozůstalosti či případných potomcích, necht' mě prosím kontaktuje. Slovníková hesla obsahující biografické údaje o Burešovi: HOLUB 1985, s. 332; HUSOVÁ 2007, s. 329–330; heslo „Bureš Ivan“ na <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/B/BuresIvan.htm>.

⁶ BUREŠ 1946a, s. 16.

do češtiny vůbec přeložena, nebo byly k dispozici pouze překlady časoměrným veršem, případně překlady bez uměleckých ambic, které vznikly jako pomůcky pro výuku při četbě latinských a řeckých originálů. Výuka klasických jazyků na středních školách byla postupně omezována, což Bureš jako učitel reflektoval⁷ a cítil potřebu doplnit četbu v originále, pro kterou bylo stále méně prostoru, četbou antických děl v překladu. Studenti a absolventi gymnázií oproti starším generacím již neměli tak hluboké znalosti antické historie a reálií. Bureš překlady přizpůsoboval tak, aby byly pokud možno srozumitelné i zájemcům, kteří výuku klasických jazyků vůbec neabsolvovali. Burešovým cílem bylo vytvořit překlady básnicky působivé, zachovávající umělecký rozměr díla, nikoli filologický, a atraktivní pro soudobé čtenáře.

Již výběrem překládaných titulů se snažil zaujmout čtenáře i mimo školní prostředí a odborné kruhy. Hned jeho první překlad, *Umění milovati*, sklídl velký úspěch. Vyšel v roce 1921 u nakladatele Ludvíka Bradáče a byl o něj takový zájem, že o rok později u téhož nakladatele vyšla reedice.⁸

„Je-li v národě našem, kdo nezná umění lásky,

tohle pozorně čítej, poučen miluj pak sám!

(...)

Předně měj důvěru v sebe, že všech žen dobytí můžeš,

tak jich dobudeš jistě, snaž se jen lécky jim klást!

Ptáci by na jaře dřív a v létě cvrčkové zmlkli,

dřív by zajíci hnali před sebou arkadské psy,

než by se vzpírala žena, když mladý muž vábně ji svádí;

ba i ta bude svolná, o níž bys sotva to řek’.⁹“

Bureš byl první, kdo toto dílo přeložil do češtiny, stejně jako další Ovidiovy erotické básně, *Jak léčiti lásku* (1924) a *Lásky* (1925),¹⁰ které vyšly u Václava Petra. U téhož nakladatele vydal v roce 1925 pod pseudonymem Ivan Převor překlad *Písni priápských*. Sbíрка básní oslavujících kult Priápa, boha

⁷ BUREŠ 1940b, s. 255.

⁸ OVIDIUS. *Umění milovati* (přel. BUREŠ) 1921 a 1922.

⁹ OVIDIUS. *Umění milovati* (přel. BUREŠ) 1921, s. 7 a 18.

¹⁰ OVIDIUS. *Jak léčiti...* (přel. BUREŠ) 1924 a OVIDIUS. *Lásky* (přel. BUREŠ) 1925.

plodnosti a ochránce zahrad, obsahuje výsměšné epigramy, kletby či dedikační nápisy psané v hendekasylabech, elegických distichách nebo jambech. Bureš v úvodu o překladu píše: „Jest to první úplný překlad do živého jazyka všech 85 priápských písní, vydávaný na veřejnost jako kuriosita a kulturní dokument antického naturalismu určité doby, prostředí a vkusu, a proto budiž co do svého obsahu hodnocen ve svém celku a nikoliv v ohyzdných jednotlivostech.“¹¹

„Já ze všech bohů, věř, jsem božstvem posledním,
lid tykví hlídačem mě zove dřevěným,
a k této hanbě své mám žezlo necudné,
jež chťičem napjaté se do výše mi pne.“¹²

V té době však byla takováto kniha považovaná za nemravnou a vydání bylo zabaveno na udání katolického duchovního. Nakladatel Václav Petr se o knihu soudil, proces dopadl v jeho neprospěch.¹³ Překlad dodnes nevyšel znovu, ale exempláře původního vydání jsou v současnosti dostupné v knihovnách i v antikvariátech. Zabavení překladu ovšem neodradilo překladatele ani nakladatele od dalšího společného počinu, snad ještě riskantnějšího, vydání překladu sbírky anekdot z 15. století *Facécie*¹⁴ Poggia Braccioliniho (1928). Kromě toho, že se v nich také vyskytuje explicitní sexualita v různých bizarních situacích, jsou zde často protagonisty perverzních příběhů církevní hodnostáři, jejichž mravní zkaženost příběhy líčí. Je to jediné neantické dílo, které Bureš přeložil.

Popularizaci antiky Bureš věnoval sborník *Antická kultura slovem i obrazem*,¹⁵ který redigoval a napsal do něj kapitoly o vědě, školství, náboženství a literatuře. Antiku, kterou celý život propagoval a ukazoval v tom nejlepším světle, vnímal jako opozici křesťanství: „antika, to jest smysl pro přírodu, pro pozemský život“.¹⁶ Antika pro něj znamená soulad duševních a těles-

¹¹ PŘEVOR 1925, s. 12.

¹² *Písně priápské* (přel. PŘEVOR) 1925, s. 34.

¹³ HLAVÁČKOVÁ KOTYZOVÁ 1975, s. 480.

¹⁴ BRACCIOLINI. *Facécie* (přel. BUREŠ) 1928.

¹⁵ BUREŠ *et al.* 1927.

¹⁶ BUREŠ *et al.* 1927, s. 56.

ných schopností, naproti tomu křesťanství má ideál v překonání přirozenosti, cílem je posmrtný život: „křesťanství odvrací od skutečného života, vybájivši z výroků Kristových jiný život, lepší pozemského, život posmrtný“.¹⁷ Křesťanství podle něj vytvořilo rozpor mezi duší a hříšným tělem, který se projevuje především nepřirozeným vnímáním sexuality, a tak ochudilo lidi o pravou radost z pozemského života. Katolictví své doby označuje jako pohanské „pakřesťanství“,¹⁸ protože se od původního Kristova učení velmi odchýlilo a převzalo mnoho pohanských zvyků.

Další protikřesťanské texty Bureš publikoval časopisecky pod pseudonymem. Kromě dějin křesťanství se věnoval také otázce vlivu katolické církve ve veřejném životě. Například doporučoval rodičům dětí využít zákonnou možnost odhlásit je z výuky náboženství,¹⁹ protože katolická nauka je podle něj protirozumná, odporuje zásadám mravnosti a budí v duši dítěte rozpor. Náboženství by se mělo vyučovat nestranně a až ve vyšších třídách. Katolictví označoval za nejkonzervativnější náboženství světa a pomocí různých statistik analfabetství dokazoval, jak velký má podíl na lidské nevzdělanosti. Katolickou mravnost pokládal za založenou na autoritě a systému odměn a trestů, „hluboko pod úroveň převládajících mravních názorů dnešní doby“,²⁰ v protikladu k přirozené mravnosti. Jméno křesťanského Boha psal ve všech uvedených publikacích systematicky s malým „b“.

V časopise *Krematorium*, jehož smyslem byla propagace pohřbu žehem, který byl tehdy pro katolickou církev nepřipustný, publikoval překlad dvou pozdně antických básní o fénixovi (1932),²¹ jednu od Claudia Claudiana, druhou s nejistým autorstvím, která je přisuzována Lactantiovi. Díky tematické příbuznosti fénixe vstávajícího z popela s kremací tak představil překlady antické poezie čtenářům s jinými zájmy. Úryvky z *Proměn* zase publikoval v antiklerikálním časopise *Volná myšlenka*.²²

¹⁷ BUREŠ *et al.* 1927, s. 56.

¹⁸ BUREŠ *et al.* 1927, s. 58.

¹⁹ PŘEVOR 1931a, s. 137–142.

²⁰ PŘEVOR 1931b, s. 234–237.

²¹ CLAUDIANUS. Fénix (přel. BUREŠ) 1932, s. 33–38; LACTANTIUS. Fénix II (přel. BUREŠ) 1932, s. 108–111.

²² OVIDIUS. [Úryvky z *Proměn*.] Narcis a Echó (přel. BUREŠ) 1931a, s. 251 a 1931b, s. 257; Pyramus a Thisba (přel. BUREŠ) 1931c, s. 293; Deukalión a Pytha (přel. BUREŠ) 1931d, s. 317;

3. Adaptační prvky v překladu

Bureš věnoval v průběhu své kariéry čím dále větší úsilí tomu, aby jeho překlady byly snadno srozumitelné a přístupné. Zatímco jeho prvotina *Umění milovati* (1921) vyšla jako samotný překlad bez jakékoli předmluvy, doslovu či poznámek, následující překlad, *Jak léčiti lásku* (1924), již Bureš opatřil stručným výkladem o autorovi a díle, v *Písniích priápských* (1925) a *Láskách* (1925) ho rozšířil o poznámku k překladatelské metodě, v dalších překladech přidal ještě seznam vlastních jmen a nadále rozšiřoval výklad o díle i svém postoji k překládání a antické kultuře. K některým překladům napsal krátké popularizační texty, které vyšly v samostatných svazcích (*Ovidiovy Proměny*,²³ *Caesarovo válečnictví*²⁴). O překládání také napsal článek *Od časomíry k přízvuku*,²⁵ ve kterém laickému publiku vysvětluje podstatu přízvucné nápodoby hexametru a pentametru ve srovnání s jejich časoměrnými vzory.

Bureš se řídil přesvědčením, že překlad má být srozumitelný pokud možno bez poznámek, protože ty čtenáře ruší. Pasáže, které nejsou běžnému čtenáři bez odborného vzdělání srozumitelné, například proto, že obsahují odkazy k historii a mytologii, lze přeložit volně, případně odkazy vysvětlit přímo ve verši. Sám svůj překlad popsal tak, že má oproti originálu „ledacos navíc“.²⁶ Tuto metodu použil v překladu *Proměn* (1935). Například v pasáži, kde Herkules oslovuje své ruce a vzpomíná, co vše s nimi dokázal, je v originále zmíněno pouze místo, kde ten který úkol vykonal, zatímco Bureš přímo řekne, v čem spočíval:

Apolón a Dafné (přel. BUREŠ) 1932a, s. 19; Merkur a Aglaura (přel. BUREŠ) 1932b, s. 31; Král Mídás (přel. BUREŠ) 1932c, s. 49; Stvoření světa (přel. BUREŠ) 1932d, s. 67.

²³ BUREŠ 1946d.

²⁴ BUREŠ 1939.

²⁵ BUREŠ 1943, s. 18–21.

²⁶ „Překlad jest myšlenkovým obsahem totožný s originálem, s nímž kryje se i počtem veršů, ale není doslovný: ledacos má navíc proti originálu, aby nebylo potřebí dodatečných, četbu rušících, vysvětlivek k textu, jenž by jinak byl dnešnímu čtenáři často nejasný, obzvláště pro četné narážky mythologické.“ (BUREŠ 1935, s. 423).

*vestrum opus Elis habet, vestrum Stymphalides undae, (met. 9,187)
Partheniumque nemus? vestra virtute relatus
Thermodontiaco caelatus balteus auro,
pomaque ab insomni concustodita dracone?*²⁷

„Já jsem chlív Augejův čistil a postřílel Stymfálské ptáky?
Já jsem laň Diáně zajal a přinesl od Amazonek
královny Hipolyty pás zlatý, dar Martovy lásky?
Jablka Hesperidek, jež drak střehl, já že jsem trhal?“²⁸

Podobně když Ovidius vyjadřuje plynutí času pomocí pohybu nebeských těles, např. *tertius aequoreis inclusum Piscibus annum / finierat Titan*²⁹ (*met.* 10,78), Bureš se nesnaží o doslovný překlad, ale poetický, přirozeně český: „Plynula léta a třetí již zima svou skončila vládu“. Pro zčeštění Ovidiovy poezie vymyslel česká jména pro Héliovy sluneční koně: Ohnivec, Blýskavec, Jasoň a Plamenáč (*Pyrois, Eous, Aethon, Phlegon*) a všechny Aktaionovy psy, např: Černonoh (*Melampus*), Stopař (*Ichnobates*), Všehožrout (*Pamphagos*). Většinou vystihl etymologii, kterou by jinak čtenáři bez znalosti latiny a řečtiny ve jménech nerozpoznali.

Snaha přiblížit antické reálie čtenářům vynikla také při překladu *Kalendáře*,³⁰ který je oproti *Proměněm* mnohem hůře srozumitelný bez znalostí historických a mytologických souvislostí, protože ty jsou klíčové pro původ svátků a tradic, o nichž báseň pojednává. Pro usnadnění porozumění napsal Bureš o římských svátcích obsáhlou předmluvu a text přehledně rozčlenil na drobné kapitoly o událostech jednotlivých dnů v roce a tradicích, které se s nimi pojí. Neprůhledné odkazy vysvětloval přímo v textu, stejně jako v překladu *Proměn*. Tak například verš *sint tibi Flaminius Trasimenaque litora testes*³¹ (*fast.* 6,765) překládá: „jezero Trasiménské a porážka Flaminiova / svědkem toho ti budiž“, aby bylo z překladu jasné, co se Flaminiovi

²⁷ Doslova: Vaši práci má Elis, stymfálské vody a parthenský háj? Díky vaší statečnosti byl přinesen pás ozdobený thermodontským zlatem a plody hlídané bdělým drakem?

²⁸ OVIDIUS. *Proměny* (přel. BUREŠ) 1935a, s. 245.

²⁹ Doslova: potřetí Titan (= Slunce) ukončil rok uzavřený mořskými Rybami.

³⁰ OVIDIUS. *Kalendář* (přel. BUREŠ) 1942.

³¹ Doslova: svědky at' ti jsou Flaminius a trasimenské břehy.

u Trasimenského jezera stalo. Podobně o několik veršů níže Bureš přidává do překladu informaci o Hasdrubalově porážce a verš *et cecidit telis Hasdrubal ipse suis*³² (*fast.* 6,770) překládá „v týž den když Hasdrubal prohrál, sám si pak připravil smrt“. Údaj, o který den v roce se jedná, uvádí vždy v nadpisech datem současného kalendáře a složitě vyjádření dne v měsíci někdy vynechává, například nepřekládá *quintus ab extremo mense bis ille dies*³³ (*fast.* 6,768), ale pouze řekne „tento den dnešní“. Při překladu Ovidiova etymologického výkladu často ponechává ve verši latinské výrazy, aby bylo vysvětlení jasné a nemusel používat poznámky: „po starších, ‚*máiórés*‘ zvaných, byl asi měsíc máj nazván“ (*fast.* 5,73). Názvy některých svátků počestuje, například Ferálie nazývá svátkem Dušiček, a překládá epiteta bohů: „Jupiter Křesatel blesků“ (*Elicius*), „Jupiter Nepřemožitelný“ (*Invictus*), „Jupiter Zastavitel“ (*Stator*). Jejich význam vysvětluje v indexu jmen, který ve většině svazků byl poměrně rozsáhlý a podrobný a částečně tak sloužil místo poznámek.³⁴

Vstřícnost ke čtenáři se projevila také v pravopise vlastních jmen. Oproti prvním překladům začal brzy používat počestěný pravopis s délkami, tedy např. Íjáson, Fojbos, Lívie. Tím usnadnil čtenářům správnou výslovnost a metrické čtení.

4. Vítězství s Caesarem

Velmi pozitivní ohlas měl Burešův překlad Caesarových *Paměti o válce gal-ské*.³⁵ Možná byl tím úspěšnější, že vyšel v roce 1940, na začátku druhé světové války, jak je připomenuto v Burešově nekrologu: „V tehdejší době měla tato kniha význam národně povzbudivý a nejvíc byly čítány kapitoly, v nichž je líčeno, jak se Gaiu Juliu Caesarovi podařilo důvtipem zvítězit nad germánskou převahou.“³⁶ Kniha začíná obsáhlou Burešovou předmluvou, ve které vykládá o Caesarově válečném umění, uspořádání vojska a tábora, etnografii Galie, Germánie a Británie, životě legionářů včetně podrobného popisu

³² Doslova: a sám Hasdrubal padl vlastními zbraněmi.

³³ Doslova: dvakrát pátý den od konce měsíce (= desátý den před koncem měsíce).

³⁴ Recenze na Burešův překlad *Kalendáře* viz VRÁNEK 1944–1945, s. 239–246.

³⁵ CAESAR. *Paměti...* (přel. BUREŠ) 1940.

³⁶ OZ 1947, s. 5.

výzbroje a obvyklého denního režimu a také o samotném díle a okolnostech jeho vzniku. Caesara oslavuje jako dokonalého velitele a vyzdvihuje jeho rozvahu a schopnost získat si úctu a důvěru vojáků i nepřátel. Svazek obsahuje rozkládací mapku válečných tažení a několik ilustrací techniky, vojenských manévřů či stavby mostu přes Rýn.

Bureš vysvětluje pohnutky, které ho vedly k překladu tohoto díla tak, že oproti dřívějším dobám se Caesarovy *Paměti* na středních školách méně čtou v originále, a proto je třeba výuku doplnit četbou v překladu. Dosud existující překlady ale sloužily právě pouze jako školní pomůcky k překládání a neměly umělecké ambice, takže pro mimoškolní veřejnost byly naprosto nezajímavé. Burešův překlad cílí i na čtenáře dosud s látkou vůbec neobeznámené, reálie vysvětluje podrobně v předmluvě, přímo v textu a v indexu jmen od takových základů, jako že jména Římanů se skládala ze tří částí. Překlad je podle Burešových slov „obsahově věrný, ale nikoliv doslovný, snaží se zdůraznit názornou věcnost a logickou jasnost originálu, jimiž nejvíce sloh Césarův upoutává čtenáře“. ³⁷ Často doplňuje informace v originále neobsažené, někdy jsou přímo součástí věty, jako v případě vysvětlení, co znamenaly u Galů rozpuštěné vlasy: *more Gallico passum capillum*³⁸ (*Gall.* 7,48,3) „s rozpuštěnými vlasy na znamení zoufalství po mravu galském“. V závorkách Bureš vysvětluje například význam časových údajů: „o třetí noční hlídce (po půlnoci)“, „o čtvrté noční hlídce (před svítáním)“, „za Césarova konsulátu (r. 59)“.³⁹ Jako samostatný svazek vyšel titul *Césarovo válečnictví*,⁴⁰ kde Bureš vykládá o vojenském umění Caesarovy doby.

5. Inovativní verš

Pro většinu básnických překladů (*Umění milovati, Jak léčiti lásku, Lásky, Fénix, Písňe priápské, Proměny, Kalendář*) použil Bureš přízvučnou nápodobu rozměru originálu, tedy převážně hexametrem nebo elegické distichon. V roce 1937

³⁷ BUREŠ 1940b, s. 256.

³⁸ Doslova: [ženy začaly ukazovat] podle galského zvyku rozpuštěné vlasy.

³⁹ O Burešově a dalších českých překladech Caesarových *Zápisů* viz POHL 2019.

⁴⁰ BUREŠ 1939.

vydal v *Lumíru* první list z Ovidiových *Heroides*, list Pénélopé Ulixovi,⁴¹ který přeložil rýmovaným alexandrinem. Ve verších se střídají ženská a mužská zakončení, která napodobují střídání hexametrů a pentametrů v elegickém distichu. Bureš byl první, kdo využil alexandrín k překladu antické poezie do češtiny.⁴² V české literatuře má alexandrín okrajové postavení, je typický pro některá období (konec 19. století, dekadence), zatímco ve francouzské literatuře je jedním ze základních veršů, takže jeho použití může konotovat francouzskou kulturu. Použití tohoto verše byl pro Bureše způsob, jak vystoupit z konzervativní tradice a překlad přiblížit soudobým čtenářům.

„Kěž Paris záletník, když do Sparty se plavil,
byl mořem pohlčen a bídě zahynul!
Mě opuštěnosti v mém loži byl by zbavil,
já nemusila lkát, když čas tak zvolna plul,

já nemusila dnes své noci spánkem chudé
si ukracovat tím, že do rána až tkám.
Jak často jal mě strach, že ještě hůře bude,
neb láska bojí se a úzkost vnuká nám.“⁴³

V roce 1946 vydal Bureš překlad celé sbírky v rýmovaném alexandrinu, který nazval *Dopisy lásky*. V předmluvě popisuje svůj celoživotní postoj k překládání a k antické kultuře. Kniha také obsahuje veršované věnování o tom, jak mu práce na překladu pomohla přečkat válku:

„Že Skyle, Charybdě jsem unik’ v bouři mraků,
že mohu svoji zem i sebe volným zvát,
že s svými drahými jsem přistal u Fajáků,
že zpívám radostí a na světě jsem rád,

⁴¹ OVIDIUS. *List...* (přel. BUREŠ) 1936–1937, s. 509–512.

⁴² Julie Nováková ke konci války přeložila alexandrinem Músaiovu báseň *Héró a Leandros* (vyšla také 1946). Později použili alexandrín pro překlad antické poezie ještě Jiří Žáček, který jím přeložil verše z Catulla a Luxoria, a Milan Machovec pro úryvky z *Ilíady*. Více o překládání antické poezie alexandrinem viz IBRAHIM 2009, s. 372–386.

⁴³ OVIDIUS. *Dopisy lásky* (přel. BUREŠ) 1946, s. 21.

že v listech héróin jsem útěchu směl hledat,
když smrt šla kolem nás a vichr hrůzy vál,
že prací tvořivou svou naděj moh' jsem zvedat,
že mohu, srdcem mlád, zas kráčet k cíli dál,

teď za to za všechno jak vděku projev malý
chci Šťastné Náhodě svou knížku věnovat
a dobrým bohům všem, kdož jí snad pomáhali,
že jsem zas, čím jsem byl, též díky svoje vzdát.⁴⁴

O rok později vyšel ještě samostatný svazek *Paris a Helena*⁴⁵ s dvojicí dopisů těchto postav. Alexandrínem pak Bureš přeložil také Ovidiovu báseň *Medicina faciei femineae*.⁴⁶ Byl s tímto veršem spokojen a zřejmě mu vyhovoval více než přízvučná nápodoba: „[rýmovaný alexandrín] pokládám za jedině vhodného zástupce starobylého daktylského šestiměru a pětiměru zejména pro lyriku“.⁴⁷ Kdyby Burešova překladatelská kariéra nebyla ukončena náhlou smrtí, měli bychom dnes alexandrínem přeloženou i Ovidiovu exilovou poezii, na níž v době vydání *Dopisů lásky* již pracoval,⁴⁸ ale kterou jako jedinou část Ovidiova díla nakonec nevydal.

⁴⁴ BUREŠ 1946b, s. 5.

⁴⁵ OVIDIUS. *Paris a Helena*... (přel. BUREŠ) 1947a.

⁴⁶ Vyšla společně s dalšími Burešovými překlady r. 1947 (OVIDIUS. *Umění milovati*... [přel. BUREŠ] 1947b).

⁴⁷ BUREŠ 1947, s. 233.

⁴⁸ „Z Ovidia chci ještě — dovolí-li to osud — dokončit *Listy z vyhnanství*, které právě tak přebásňuji jako *Dopisy lásky*.“ (BUREŠ 1946c, s. 13).

6. Dobová recepce

„B. pracuje čím dále tím nesolidněji. Projevuje se to hlavně ve dvou věcech: nereprodukuje svědomitě myšlenky překládaného díla a verše skládá s lehkomyšlnou ledabylostí.“⁴⁹

Ferdinand Stiebitz, 1935

Burešovy překlady byly u čtenářů zřejmě oblíbené jak díky srozumitelnosti a přístupnosti, tak díky atraktivitě titulů. Nakladatelský úspěch překladů Ovidiovy erotické poezie, které byly vydávány za Burešova života opakovaně, byl z části „vysvětlitelný arci samým thematem“,⁵⁰ jak napsal Jaroslav Ludvíkovský v recenzi na souborné vydání z roku 1937. Erotická literatura působila značně provokativně a nebyla příliš rozšířená a dostupná. Karel Juda tak například celou recenzi téhož vydání věnoval obhajobě Ovidiovy poezie proti možnému nařčení z pornografie a vysvětlování, proč není nemravná. Za nemravné považuje knihy, jejichž jediný účel je vyvolat sexuální vzrušení, které označuje jako „zvířecí smyslnost v člověku“.⁵¹ To ale není případ Ovidiovy poezie: „Ovidiovy tři skladby Burešem přeložené nesledují ten účel, nikdy se nepotopí jeho verš do bahna záliby ve špinavých věcech“,⁵² Ovidius je podle něj naopak „mravoličným kronikářem“.⁵³

Kromě výběru titulů s tehdy kontroverzní, ale tím žádanější erotickou tematikou Bureš čtenářům vycházel vstříc také tím, že se snažil zprostředkovat odkaz antiky v přístupné formě jako stále živý. Některé jeho inovativní postupy ale byly v rozporu s konzervativní dobovou praxí a klasickými filology byly vnímány jako libovůle a nedostatečná úcta k originálu. Toho si byl Bureš vědom a v předmluvách či doslovecích vydávaných děl proto svůj přístup k překládání vysvětloval a obhajoval a zároveň se vymezoval vůči svým současníkům. Chápal sám sebe jako kacíře, který jedná proti zvyklostem.⁵⁴

⁴⁹ STIEBITZ 1935, s. 196.

⁵⁰ LUDVÍKOVSKÝ 1938, s. 475.

⁵¹ JUDA 1936–1937, s. 324.

⁵² JUDA 1936–1937, s. 324.

⁵³ JUDA 1936–1937, s. 324.

⁵⁴ „Budu asi některými z klasických filologů odsuzován za to, že nezachovávám ani doslovnost ani veršovou formu originálu, což prý je ledabylost a libovůle, znevažující antického

Své překlady nazývá spíše přebásněním či přetlumočením a píše, že doslovnému překladu se vědomě vyhýbá. Tradiční přístup klasických filologů je podle něj příliš konzervativní, argumentuje tím, že ještě nedávno kvůli přehnané úctě k nedotknutelnosti originálu ani neuznávali jiné překlady než časoměrné. Nesouhlasil s překlady vydávanými svými konkurenty a kritiky (např. Jiráním, Stiebitzem, Mertlíkem), právě proto, že podle něj byly příliš konzervativní a filologicky zaměřené a nedokázaly vystihnout estetické kvality. „Co jest platen sebelepší filologický překlad, neupoutá-li dnešního čtenáře, neku-li průměrného, ale ani literárně vyběravého, a když nerozčeří trochu hlouběji jeho cit?“⁵⁵

Za způsob, jakým svá teoretická přesvědčení uplatňoval v překladech, byl celý život kritizován, nejvýrazněji Ferdinandem Stiebitzem.⁵⁶ Stiebitz s Burešem nesouhlasil téměř v ničem, v případě *Písni priápských* si neodpustil ani komentář k výběru titulu: „česká literatura se dozajista mohla bez tohoto překladu obejítí“.⁵⁷ Nemilosrdně odmítl sborník *Antická kultura slovem i obrazem*. Vytýkal mu velké množství věcných chyb a nesprávné kladení antiky do ostrého protikladu ke křesťanství: „Je to kniha věcně i formálně nevyhovující, jež propagaci antické kultury spíše škodí než prospívá.“⁵⁸ Burešovy překlady jsou podle něj příliš volné a nezachovávají věrnost originálu, slovní zásoba se mu zdá nevhodná. Neuznává vysvětlování mytologických odkazů ve verši a volný překlad obtížně srozumitelných míst. Stiebitz nejen že Burešův styl překladu odmítá, ale zdá se mu natolik závadný, že apeluje na jeho mravní hodnoty: „...nedávám se odraditi a znovu mu důrazně připomínám jeho povinnost. Nikdo nejsme bez chyby, nikdo nejsme zabezpečen před omylem. Ale dvě věci záležejí jen a jen na nás: poctivost a odpovědnost.“⁵⁹

básníka. Ta výtka mě nepřekvapí, takový už je úděl kacířů, jednajících proti zvyklostem.“ (BUREŠ 1946a, s. 14).

⁵⁵ BUREŠ 1946a, s. 15.

⁵⁶ Stiebitzova recenze Burešova prvního překladu, *Umění milovati* (STIEBITZ 1921–1922, s. 138–139), je jako jediná vesměs příznivá, jeho recenze obou *Fénixů* (STIEBITZ 1932a, s. 188 a STIEBITZ 1932b, s. 430–431) obsahují převážně výhrady k metrické stránce veršů a jsou spíše odmítavé, tak jako jeho ostatní, níže citované recenze Burešových děl.

⁵⁷ STIEBITZ 1927–1928, s. 79.

⁵⁸ STIEBITZ 1926–1927, s. 191–202.

⁵⁹ STIEBITZ 1935, s. 206.

Mnoho výhrad měl Stiebitz k metrické stránce veršů. Bureš se totiž neřídil bezvýhradně pravidly pro přízvuchný překlad antických meter, která navrhla roku 1921 metrická komise, jejímž členem Stiebitz byl.⁶⁰ Komise potvrdila dřívější pravidla formulovaná Josefem Králem,⁶¹ který především prosadil přízvuchný překlad místo časoměrného, a oproti jeho pravidlům poskytovala jistou míru uvolnění, kterou podporoval právě Stiebitz. Nechtěl se však smířit s tím, že pro Bureše schválená pravidla nebyla závazná: „Čtu-li jeho verše, cítím druhdy lítost, že jsem se v metrické komisi z důvodů čistě věcných zasadil o to, aby byla stavba přízvuchných hexametřů a pentametřů uvolněna. Kdyby měly být výsledkem té volnosti takové verše, jaké si dovoluje B., bylo by lépe stanovit pravidla co nejprísnější, která by odrazovala překladatele, nemající dostatek odpovědnosti.“⁶²

Bureš se od pravidel formulovaných metrickou komisí odchyloval v několika ohledech. Nejčastějším a nejzávažnějším prohřeškem podle Stiebitze bylo, že špatně pracoval s přízvukem. Například daktyly typu „první věk, násep měst, zlý osud“, které mají na slabých pozicích slovní přízvuk, a které jsou v české poezii běžné,⁶³ považoval za chybné.⁶⁴ Stiebitz trval na předepsaném rozložení přízvuků tak, aby každá silná pozice byla obsazena přízvuchnou slabikou, a naopak aby se slovní přízvuk nikdy nevyskytl ve slabé pozici, a jakékoli odchylky vnímal jako nedůslednost. Podle současného výkladu české sylabotónické poezie Ibrahima, Plecháče a Říhy⁶⁵ mohou být silné pozice realizovány jak přízvuchnou, tak nepřízvuchnou slabikou,⁶⁶ slabé pozice mohou být realizovány i přízvuchným monosylabem nebo přízvukem dvojslabičného slova, pokud následující silné pozici předchází mezislovní předěl a je obsazena přízvuchnou slabikou.⁶⁷ Odchylky od základních variant stop jsou v české poezii běžné, protože pokud by se striktně dodržovala korespondence silných

⁶⁰ STIEBITZ 1921, s. 161–184.

⁶¹ KRÁL 1898, s. 1–73.

⁶² STIEBITZ 1935, s. 204.

⁶³ Typicky například u Petra Bezruče. Viz HRABÁK 1978, s. 105–107.

⁶⁴ STIEBITZ 1935, s. 205.

⁶⁵ IBRAHIM *et al.* 2013.

⁶⁶ IBRAHIM *et al.* 2013, s. 31.

⁶⁷ IBRAHIM *et al.* 2013, s. 33.

pozic s přízvučnými slabikami a slabých pozic s nepřízvučnými, možnost výběru z české slovní zásoby by byl značně omezený.

Na rozdíl od současného názoru také pravidla metrické komise počítala s existencí obligatorního vedlejšího přízvuku zpravidla na každé liché slabice, což komplikovalo především umísťování čtyřslabičných slov. Podle Stiebitze je například chyba, když má Bureš v klauzuli hexametru (daktyl a trochej) čtyřslabičné slovo s příklonkou „nastěhují se“, protože klade vedlejší přízvuk nesprávně na čtvrtou slabiku.⁶⁸ Kromě rozložení přízvuků Bureš pravidla občas porušoval při stavbě pentametru. Ve druhé polovině pentametru po vzoru originálu pravidla nedovolovala nahrazovat daktyly trocheji (v originálu spondeji), Bureš ale v první stopě druhé poloviny pentametru trochej někdy měl (např. pentametr „ani před vraždou bázeň, ani vražedný běs“), sám píše, že výjimečně by ho připustil.⁶⁹ Kromě vědomých odchylek od pravidel se téměř v každém překladu vyskytuje několik hexametru, které mají omylem sedm nebo pět stop.

Stiebitzova kritika vyvrcholila obsáhlou a podrobnou recenzí *Proměn*.⁷⁰ Vyšly ve stejném roce jako Stiebitzův vlastní překlad,⁷¹ jen díky tomu znal originál tak dobře, že mohl Burešovi vyčítat každé odchýlení. Není však zcela jasné, co vedlo Stiebitze k tak zásadně odmítavému postoji vůči celému Burešovu dílu, protože Stiebitz sám v mnohém přispěl k hledání moderních způsobů překladu. Jaroslav Ludvíkovský⁷² i Radislav Hošek⁷³ zdůrazňují jeho otevřenost novým řešením, s nímž vycházel vstřícně čtenáři a prosazoval v překládání větší volnost. Když Stiebitz popisuje, jak přizpůsoboval Aristofanovy hry pro moderní jeviště, mohlo by se zdát, že přinejmenším jeho teoretická východiska se těm Burešovým podobala: „je třeba pro moderního diváka jeho díla upravit, zbavit je všeho příliš časového a přiblížit je dnešnímu vkusu a chápání“.⁷⁴ Stiebitz tedy nebyl v zásadě proti modernizaci překladů,

⁶⁸ STIEBITZ 1935, s. 205.

⁶⁹ BUREŠ 1943, s. 20.

⁷⁰ STIEBITZ 1935.

⁷¹ OVIDIUS. *Proměny* (přel. STIEBITZ) 1935b.

⁷² LUDVÍKOVSKÝ 1962, s. 199–206.

⁷³ HOŠEK 1995, s. 129–40.

⁷⁴ STIEBITZ 1940, s. 14.

ale spíše nesouhlasil s konkrétními Burešovými řešeními a s tím, že podle něj Bureš používal volnější překlad libovolně i tam, kde to nebylo nutné.

V případě *Proměn* je Stiebitzův překlad konzervativnější a většinou se drží originálu těsněji. To je vidět nejlépe právě na těch pasážích, které u Bureše kritizoval jako příliš volně přeložené. Tak například již zmíněný úryvek, kde Herkules vzpomíná na vykonané úkoly, který Bureš překládá volně, aby byly zřejmé mytologické příběhy: „Vy mé, teď ochablé ruce, jste spoutaly mořského býka? / Já jsem chlív Augejův čistil a postřílel Stymfálské ptáky:“, v originále *vosne, manus, validi pressistis cornua tauri? / vestrum opus Elis habet, vestrum Stymphalides undae*⁷⁵ (*met.* 9,186) Stiebitz překládá více doslovně: „Ruce, to vy jste držely za rohy mocného býka? / Vaši práci zná Élis, vás poznaly stymfálské vody“. Také na rozdíl od Bureše překládá Ovidiovo vyjádření plynutí času pomocí střídání souhvězdí: *quotiensque repellit / ver hiemem, Piscique Aries succedit aquoso*⁷⁶ (*met.* 10,165), „kdykoli vesna / zapudí mráz, a po Rybách deštivých nastoupí Beran“, zatímco Bureš výraz zjednodušuje a souhvězdí vynechává: „kolikrát ledová zima zas ustoupí teplému jaru“. Stiebitz také nepočestňuje a nepřekládá vlastní jména, tedy například *Aurora*, u Bureše „Jitřenka“, zůstává ve Stiebitzově překladu zachována jako „Aurora“.

Stiebitz ale nebyl jediným Burešovým kritikem, volné nakládání s předlohou vytýkali Burešovi i Jaroslav Ludvíkovský⁷⁷ nebo Tomáš Hála.⁷⁸ Také Čestmír Vránek napsal v recenzi Caesarových *Pamětí*: „Bureš si vede leckde příliš a zbytečně volně, ba libovolně, ač ho před takovým počínáním varovali souhlasně oba výše uvedení recensenti [Stiebitz a Ludvíkovský].“⁷⁹ Ačkoli se v Burešových překladech vyskytují i chybně přeložená místa, mnohé z toho, co recenzenti považují za jasné vady (především Stiebitz v recenzi *Proměn*), například právě volnější překlad obtížně srozumitelných míst nebo slovní zásobu, bylo prostě součástí jeho metody nebo otázkou vkusu. Když porovnáme Burešovu metodu s pozdějšími překlady, které jsou

⁷⁵ Doslova: Vy, ruce, jste tiskly rohy silného býka? Vaši práci má Elis, vaši [práci mají] stymfálské vody?

⁷⁶ Doslova: kdykoli zažene jaro zimu a Beran následuje po deštivých Rybách.

⁷⁷ LUDVÍKOVSKÝ 1923, s. 162–165.

⁷⁸ HÁLA 1935, s. 6.

⁷⁹ VRÁNEK 1942, s. 194.

mnohem více adaptační, například Radovana Krátkého nebo Dany Svobodové, z dnešního úhlu pohledu vidíme, že Bureš pro čtenáře z originálu obětoval opravdu velmi málo.

Zatímco někteří kritici z řad klasických filologů vyčítali Burešovi sebe-menší odchýlení od předlohy a jeho inovativní metody spíše neuznávali, u jiných se jeho přístup k překládání setkal s úspěchem. Za své přesvědčení přeložit Ovidia jako báseň, nikoli jako filologickou památku, si zasloužil ocenění od Karla Čapka, který mu v roce 1935 údajně napsal: „Pročítám po večerech váš překlad, a musím říci, že se skutečným požitkem. Mám radost z vaší češtiny, ani slovem neporušujete čistou klasičnost, které je schopna...“⁸⁰ Také Jaroslav Seifert v recenzi *Proměň* vyzdvihoval Burešův živý a básnický jazyk jako klad v porovnání s konzervativními překlady: „Čtouce jeho pružný, ryzí mateřštinou psaný a skutečně básnický překlad, máte dojem, jako by starý Ovidius vstal z mrtvých, aby znovu zpíval. (...) Na mou věru, kdo si přečte Burešův překlad Ovidia, je přímo nadšen jeho zvučností, básnickostí i samotným jazykem, tak živým a svěžím, a jistě rád uzná, že takové přebásnění má svou svéprávnost a odůvodnění. Vždyť jsme jazykově přece neustrnuli a překladatel není jen filolog, který převádí verš slovo od slova do jiného jazyka, ale je také i básník, jenž nesmí zapomínat na melodii verše i na emotivnost básnického slova. Co je to platné, že naše překlady z antiky jsou věrnými odlitky obsahu i formy prastarých originálů, když básnický jsou mrtvé a jejich verš působí tak školsky! Ivan Bureš není jen překladatel, který rozumí svému řemeslu, ale i umělec, který ze stanoviska dneška pochopil svého básníka a vzkřísil jej z popole století mediem živého slova.“⁸¹ Pavel Eisner zase kladně hodnotil inovativní použití rýmovaného alexandrínu v Burešově překladu *Dopisů lásky*.⁸²

⁸⁰ Cituji podle: KRÁTKÝ 1966, s. 4–5. Krátký žádné údaje o tomto dopise neuvádí a mně se ho dohledat nepodařilo.

⁸¹ S. [SEIFERT, J.] 1935, s. 4.

⁸² EISNER 1947, s. 28–30.

7. Posmrtný život

„Všednostem lid ať se diví! Mně, Apoló se zlatým vlasem,
 pohár nadšení podej z pramene kastalských vod,
 ať se ozdobím na hlavě myrtou, jež zimy se bojí,
 ať mě čte stále a stále milenec, touhy jenž pln.
 Na živých závist se pase, však mrtvých nechává s klidem,
 neboť dle zásluhy chrání každého vlastní pak čest.
 Tedy já rovněž, až pohřební oheň kdy údy mé stráví,
 dál budu žítí. Mé dílo přetrvá věčně mou smrt.“

Amores I,15,35–42, přeložil Ivan Bureš, 1947

„Lid ať se všednostem diví! Mně Apollón plavý ať podá
 pohár, jenž kastalským zdrojem naplněn po samý kraj,
 nechať mám ve vlasech myrtu, jež bojí se zimy a mrazu,
 milenec úzkosti pln takto ať hodně mě čte!
 Závist se na živých pase, když zemrou, zmlkne i ona;
 každého potom dle zásluh vlastní už ochrání čest.
 Nuže, ten poslední žár i mne až jedenkrát stráví,
 velká tu část mne zbude, takže já budu žít dál.“

Burešův překlad revidoval Rudolf Mertlík, 1963

Jaroslav Ludvíkovský Burešovi ještě v nekrologu vyčítá, že má v překladech metrické a věcné chyby, že mu chyběla kázeň a sebekritika a své volnější přebásnění stavěl nad překlady Stiebitzovy a Mertlíkovy.⁸³ A právě Stiebitz a Mertlík, jejichž umělecké názory a překladatelské postupy se od Burešových velmi lišily, se stali strážci jeho odkazu. Stiebitz, který Burešovu tvorbu celý život kritizoval, totiž po jeho smrti pověřil Mertlíka, s jehož způsobem překladu Bureš nesouhlasil, aby jeho překlady pro další vydání upravil.

⁸³ LUDVÍKOVSKÝ 1948–1949, s. 134: „Překladatel byl Bureš nesporně nadaný a obratný, avšak lehkost, s níž pracoval, sváděla ho často na scestí. Jeho překlady se pěkně čtou, ale nejsou bez četných metrických nedopatření a věcných neporozumění. Když na to kritikové ukazovali (...), cítil to Bureš neprávem jako křivdu a stavěl ve svých polemických projevech (...) své vlastní ‚prebásnění‘ Ovidia proti ‚doslovným‘ a ‚filologickým‘ překladům Stiebitzovým nebo Mertlíkovým, a ovšem nad ně.“

Roku 1963 vyšly *Lásky*, *Listy milostné*, *Umění milovati* a *Jak léčiti lásku* v jednom svazku,⁸⁴ v němž je na titulním listě uvedeno: „Přeložili Ivan Bureš (*Lásky*, *Umění milovati*, *Jak léčiti lásku*) a Rudolf Mertlík (*Listy milostné*)“. V tiráži je za tímto údajem poznámka, že Burešovy překlady revidoval Rudolf Mertlík. Z výše uvedené ukázky je zřejmé, že revize neznamena-la běžnou redakční úpravu např. pravopisu a zastaralých tvarů. Při srovnání s Burešovým původním překladem je vidět, že z něj nezbylo téměř nic, přesto vyšel pod jeho jménem.

Mertlík úpravu obhajuje tím, že Burešův překlad byl zastaralý: „Nebylo možno přetisknout Burešův překlad v té podobě, jak vyšel z jeho pera, neboť již nevyhovoval přísným měřítkům, jaká dnes klademe na umělecký básnický překlad. O tom jsem se sám přesvědčil, když jsem dostal za úkol Burešův překlad zrevidovat. Zůstalo z něho v původním znění necelých deset procent veršů.“⁸⁵ Upravený překlad ale vyšel pouhých 16 let od Burešovy smrti. Navíc tato poznámka, ve které Mertlík úpravu zdůvodňuje a při-znává její rozsah, se nachází pouze ve vydání Mertlíkova vlastního překladu z roku 1969 (který zase vykazuje určitou podobnost s Burešovým),⁸⁶ nikoli ve vydání revidovaného překladu. Ani další vydání revidovaného překladu⁸⁷ neobsahují žádnou poznámku o povaze, rozsahu a důvodu úprav.

Mertlík překlad upravil na výslovnou žádost Ferdinanda Stiebitze: „Když chystalo nakl. Odeon vydání Ovidiových erotik, prof. Stiebitz si vymínil, že musím Burešův překlad opravit, jinak že ho k vydání neschválí.“⁸⁸ Stiebitz sám o několik let dříve (1956) podobně invazivním způsobem revidoval

⁸⁴ OVIDIUS. *Lásky*... (přel. BUREŠ – MERTLÍK) 1963.

⁸⁵ MERTLÍK 1969, s. 397.

⁸⁶ Burešův originální překlad (naposledy 1948: OVIDIUS. *Umění milovati*... [přel. BUREŠ] 1948), Burešův překlad revidovaný Mertlíkem (OVIDIUS. *Lásky*... [přel. BUREŠ – MERTLÍK] 1963) a Mertlíkův vlastní překlad (OVIDIUS. *O lásce a milování* [přel. MERTLÍK] 1969) jsou tři různé texty, které jsou ale navzájem provázané. Mertlík některé Burešovy výrazy převzal do svého překladu, a naopak Burešův překlad revidoval použitím formulací, které jsou většinou shodné s těmi v jeho vlastním překladu.

⁸⁷ OVIDIUS. *Umění milovat(i)* (přel. BUREŠ – MERTLÍK) 1965, 1969, 1971, 2002, 2006, 2012, 2016; tato vydání obsahují pouze *Umění milovati*; *Jak léčiti lásku* a *Lásky* znovu nevycházely.

⁸⁸ MERTLÍK [s.a.]. *Dopis Radislavu Hoškovi*.

překlad *Odysseje* Otmara Vaňorného.⁸⁹ Stiebitz ovšem zemřel už v roce 1961, takže se vydání opraveného překladu nedočkal. Mertlík ale Stiebitze velmi obdivoval a v započaté práci pokračoval i po jeho smrti. V roce 1968 založil v nakladatelství Svoboda Antickou knihovnu a v úvodu k vlastnímu překladu Ovidiovy milostné poezie z roku 1969, který vyšel jako druhý svazek Antické knihovny, se ke Stiebitzově odkazu přihlásil: „pokládám za svou povinnost spojit se Stiebitzovým jménem jeden z prvních svazků nově vytvořené Antické knihovny a přihlásit se bez výhrad k jeho překladatelským zásadám i s projevem opravdové vděčnosti jako žák k Mistrovi, (...) budeme usilovat o to, aby všechny svazky Antické knihovny byly přeloženy v duchu jeho odkazu.“⁹⁰

V případě *Proměn*, které vyšly v Antické knihovně v roce 1974,⁹¹ Mertlík Burešův překlad upravil tak, že do něj v hojném množství vsazoval pasáže z překladu Stiebitzova. Mertlíkovo jméno v tomto svazku vůbec není uvedeno, protože v té době z politických důvodů nesměl publikovat. Navíc v ediční poznámce, která je podepsána „redakce“, (nejspíš) Mertlík tvrdí, že překlad revidoval sám Bureš: „Když pak Bureš chystal nové vydání, dbal úplně všech Stiebitzových výtek a celý překlad podle nich opravil. Sám tedy mlčky korigoval svou původní metodu, což je mu ke cti.“⁹² Burešův rukopis poskytnutý nakladatelství byl pravděpodobně skutečně upraven oproti prvnímu vydání z roku 1935, nikoli však primárně podle Stiebitzových výtek, protože zrovna místa, na která si Stiebitz v recenzi stěžoval, zůstala ve velkém množství nezměněná i v tomto vydání.⁹³

⁸⁹ HOMÉR. *Odysseia* (přel. VAŇORNÝ – STIEBITZ) 1956. Vaňorného překlad *Odysseje* byl pak znovu revidován Mertlíkem (HOMÉR. *Odysseia* [přel. VAŇORNÝ] 1967). Více o Stiebitzově a Mertlíkově revizi Vaňorného *Odysseje* viz STEHLÍKOVÁ 1997, s. 140–153. Také Vaňorného *Aeneida* vyšla Mertlíkem upravená (VERGILIUS. *Aeneis* [přel. VAŇORNÝ] 1970), *Georgika* a *Bukolika* revidovaná Karlem Finkem (VERGILIUS. *Zpěvy rolnické a pastýřské* [přel. VAŇORNÝ] 1959, znovu ve výboru *Písň pastvin a lesů* [*Zpěvy pastýřské, Zpěvy rolnické*] [přel. VAŇORNÝ] 1977).

⁹⁰ MERTLÍK 1969, s. 398.

⁹¹ OVIDIUS. *Proměny* (přel. BUREŠ) 1974.

⁹² [REDAKCE] 1974, s. 502.

⁹³ Porovnání *Proměn* z roku 1935 s přepracovaným vydáním z roku 1974 viz MAREŠOVÁ 2022, s. 26–40.

Toto vydání *Proměň*⁹⁴ společně s ediční poznámkou, která tvrdí, že Bureš svůj překlad opravil podle Stiebitzových výtek, je pravděpodobně důvod, proč se v sekundární literatuře s pozoruhodnou samozřejmostí opakuje, že Bureš změnil překladatelskou metodu a přiblížil se konzervativní tradici: „Po kritice své překladatelské metody (F. Stiebitz v LF 1935) provedl B. její revizi“;⁹⁵ „V překladech z latiny zpočátku volil značně volné přetlumočení a usiloval o přiblížení textu i čtenářům bez klasického vzdělání, později svou metodu přehodnotil a své starší překlady revidoval“;⁹⁶ Bureš se „vrátil k tradiční klasické překladatelské formě“.⁹⁷ Pokud vycházíme přímo z Burešova díla vydaného za jeho života, je zřejmé, že rozhodně nezměnil překladatelskou metodu v konzervativnější, právě naopak postupně přidával adaptační prvky. Oproti překladatelským prvotinám, Ovidiovým erotickým básním, se překlad *Proměň* a *Kalendáře* mnohem méně drží doslovného znění originálu. Některé antické reálie jsou počestěné, pasáže, které jsou obtížně srozumitelné kvůli mytologickým a historickým odkazům, jsou překládány volně. Definitivně tradici opustil, když přízvučnou nápodobu rozměru originálu vyměnil za alexandrin, jímž přeložil dvě poslední díla, *Dopisy lásky* a *O ličidlech*.

Burešův překlad Caesarových *Paměti o válce galské* vyšel v roce 1964 s revizí Karla Finka. Zásah do původního textu je i zde značný, nakladatelství navíc ani nezachovalo Burešův název a upravený překlad vyšel jako *Zápisky o válce galské*.⁹⁸ *Kalendář* pro vydání roku 1966,⁹⁹ kdy vyšel společně s Mertlíkovými překlady Ovidiovy exilové poezie, upravil Mertlík podobně jako Burešovy překlady Ovidiových erotických básní. Burešovy ostatní překlady, tedy *Facécie*, *Písňe priápské*, ani jeden z *Fénixů* a *Dopisy lásky*

⁹⁴ V upravené podobě pak vyšly ještě r. 1998 a 2005 (OVIDIUS. *Proměny* [přel. BUREŠ] 1998 a 2005), tato vydání neobsahují vůbec žádnou poznámku o úpravě ani Mertlíkovo jméno.

⁹⁵ HOLUB 1985, s. 332.

⁹⁶ Heslo „Bureš Ivan“ na <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/B/BuresIvan.htm>.

⁹⁷ HUSOVÁ 2007, s. 329–330.

⁹⁸ CAESAR. *Zápisky...* (přel. BUREŠ) 1964. Znovu vyšel s dalšími úpravami r. 1972: CAESAR. *Válečné paměti...* (*Zápisky o válce galské*) (přel. BUREŠ) 1972. O českých překladech Caesarových *Zápisků* včetně srovnání jednotlivých verzí vydaných pod Burešovým jménem viz POHL 2019.

⁹⁹ OVIDIUS. *Kalendář...* (přel. BUREŠ – MERTLÍK) 1966. Znovu vyšel v této úpravě r. 1985: OVIDIUS. *Verše z vyhnanství (Kalendář)* (přel. BUREŠ) 1985.

přeložené alexandrinem, nikdy znovu nevyšly. Upravené překlady vycházejí téměř dodnes, *Proměny* naposledy v roce 2005, *Umění milovati* 2016. Jediný mně známý Burešův překlad bez cizích zásahů, který vyšel po roce 1948, je několik básní z *Lásek* ve výboru římské poezie *Tisíc polibků*.¹⁰⁰ Jinak například i volně převyprávěné příběhy *Proměn Věry Adlové*¹⁰¹ nebo pornografie Radima Uzla,¹⁰² v nichž se vyskytují Ovidiovy verše v Burešově překladu, převzaly upravený překlad a jako překladatele uvádějí pouze Bureše. Revidovaný překlad Ovidia vydávaný za Burešův citují také například *Čítanka*¹⁰³ k literatuře pro střední školy nebo *Římská literatura*,¹⁰⁴ upravený překlad Caesarových *Pamětí* zase učebnice latiny *Ad fontes*.¹⁰⁵ Revize překladů jsou tak důkladné, že ačkoli uvedené publikace citují pouze krátké úryvky, i v nich je při srovnání s původními vydáními Burešových překladů okamžitě zřejmé, že jde o úplně odlišný text.

Na závěr několik příkladů překladu, který je nezaměnitelně a doopravdy Burešův. V této podobě se následující příklady zachovaly jenom v prvních vydáních překladů a byly terčem odborné kritiky, protože se podle recenzentů příliš odchyľují od originálu nebo se použité výrazy k Ovidiovi nehodí. Ať už dokumentují Burešovo umění nebo svévoli, jeho dílo ilustrují mnohem lépe než text revidovaných vydání, ve kterých je cizími zásahy zásadně porušeno.

Ovidius jako rádce milenců nabádá čtenáře, aby neváhal kvůli lásce snášet různé nepřijemné a ponižující věci, například ženám držet zrcadlo. Sám Herkules totiž na Omfalin rozkaz dokonce vykonával ženské práce.

I nunc et dubita ferre, quod ille tulit! (ars 2,222)

„Jdi si k šípku, když nechceš, to co on vytrpěl, snést!“

¹⁰⁰ *Tisíc polibků* 1973.

¹⁰¹ ADLOVÁ 1980.

¹⁰² UZEL 1990.

¹⁰³ SLANAŘ 2006, s. 48–49.

¹⁰⁴ ŠUBRT 2005, s. 190 a 194.

¹⁰⁵ KUŽÁKOVÁ 2000, s. 153.

Faunus chce znásilnit Omfalu, splete si ji však s Herkulem, protože si vyměnili oblečení. Když mu Faunus odhruje šaty, Herkules ho odstrčí a on padá z lůžka,

„zaduněv o zem jak žok“ = *fit sonus* (*fast.* 2,351).

Fénix se chystá shořet a z popela se znovu narodit:

unguibus et puro nidum sibi construit ore (*met.* 15,397)
„hnízdečko smrti si upraví drápy a zobákem čistým.“

Charakteristika Daidala:

Daedalus ingenio fabrae celeberrimus artis (*met.* 8,159)
„Dajdalos, inženýr slavný a umělec vynalézavý.“

Diomédés vypráví o strastech na moři, kterými ho trestala Venuše. Většina posádky ji prosí o slitování, ale Akmón k ní mluví pohrdavě,

cladibus asper = „jsa vším tím už dožrán“ (*met.* 14,485).

Literatura

- a) Ivan Bureš – překlady bez cizích zásahů (kompletní seznam všech existujících)
BRACCIOLINI, P. *Facécie*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Václav Petr 1928.
CAESAR. *Paměti o válce galské*. Přel. I. BUREŠ. Praha: J. Otto 1940.
CLAUDIANUS. Fénix. Přel. I. BUREŠ. *Krematorium*, 1932, roč. 23, s. 33–38.
LACTANTIUS. Fénix II. Přel. I. BUREŠ. *Krematorium*, 1932, roč. 23, s. 108–111.
OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Ludvík Bradáč 1921.
OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Ludvík Bradáč 1922.
OVIDIUS. *Jak léčiti lásku*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Václav Petr 1924.
OVIDIUS. *Lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Václav Petr 1925.
OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Narcis a Echó. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1931a, roč. 22, č. 34, s. 251.

- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Narcis a Echó. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1931b, roč. 22, č. 35, s. 257.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Pyramus a Thisba. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1931c, roč. 22, č. 41, s. 293.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Deukalión a Pyrrha. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1931d, roč. 22, č. 45, s. 317.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Apolón a Dafné. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1932a, roč. 23, č. 4, s. 19.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Merkur a Aglaura. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1932b, roč. 23, č. 6, s. 31.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Král Mídás. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1932c, roč. 23, č. 9, s. 49.
- OVIDIUS. [Úryvky z *Proměň*] Stvoření světa. Přel. I. BUREŠ. *Volná myšlenka*, 1932d, roč. 23, č. 2, s. 67.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. I. BUREŠ. Praha: nákladem vlastním 1935a.
- OVIDIUS. List Pénéloπέ Ulixovi. Přel. I. BUREŠ. *Lumír*, 1936–1937, roč. 63, č. 9–10, s. 509–512.
- OVIDIUS. *Umění milovati, Jak léčiti lásku, Lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Kvasnička a Hampl 1937.
- OVIDIUS. *Kalendář*. Přel. I. BUREŠ. Praha: J. Otto 1942.
- OVIDIUS. *Dopisy lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Antonín Kovanda 1946.
- OVIDIUS. *Paris a Helena: z dopisů lásky XVI.–XVII.* Přel. I. BUREŠ. Praha: Nakladatelství Rudolfa Kmocha 1947a.
- OVIDIUS. *Umění milovati, Jak léčiti lásku, Lásky, O ličidlech*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Kvasnička a Hampl 1947b.
- OVIDIUS. *Umění milovati, Jak léčiti lásku, Lásky, O ličidlech*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Kvasnička a Hampl 1948.
- Písňe priápské*. Přel. I. PŘEVOR [pseudonym I. BUREŠE]. Praha: Václav Petr 1925.
- Tisíc polibků: Starořímská milostná lyrika*. Ed. O. VYHLÍDAL. Praha: Československý spisovatel 1973.

b) Ivan Bureš – poznámky k vlastním překladům a další díla

BUREŠ, I. Poznámky a vysvětlivky. In OVIDIUS. *Proměny*. Přel. I. BUREŠ. Praha: nákladem vlastním 1935, s. 423.

BUREŠ, I. *Césarovo válečnictví*. Praha: nákladem vlastním 1939.

- BUREŠ, I. Věnování. In CAESAR. *Paměti o válce galské*. Přel. I. BUREŠ. Praha: J. Otto 1940a, s. 5.
- BUREŠ, I. Doslov překladatelův. In CAESAR. *Paměti o válce galské*. Přel. I. BUREŠ. Praha: J. Otto 1940b, s. 255–256.
- BUREŠ, I. Od časomíry k přízvuku. *Čteme*, 1943, roč. 5, č. 2, s. 18–21.
- BUREŠ, I. Živá antika. In OVIDIUS. *Dopisy lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Antonín Kovanda 1946a, s. 14–18.
- BUREŠ, I. Věnování. In OVIDIUS. *Dopisy lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Antonín Kovanda 1946b, s. 14–18.
- BUREŠ, I. Básník a dílo. In OVIDIUS. *Dopisy lásky*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Antonín Kovanda 1946c, s. 7–13.
- BUREŠ, I. *Ovidiovy Proměny*. Praha: Jos. R. Vilímek 1946d.
- BUREŠ, I. Doslov překladatelův. In OVIDIUS. *Umění milovati. Jak léčiti lásku. Lásky. O líčidlech*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Kvasnička a Hampl 1947, s. 233–235.
- BUREŠ, I. – BUREŠ, P. – LANDSMAN, J. – PRYKNER, F. *Antická kultura slovem i obrazem*. Praha: Elzevir B. Moser 1927.
- PŘEVOR, I. [pseudonym I. BUREŠE]. Úvod. In *Pisně priápské*. Přel. I. PŘEVOR. Praha: Václav Petr 1925, s. 7–12.
- PŘEVOR, I. [pseud. I. BUREŠE]. Náboženství a škola. *Nové obzory*, 1931a, roč. 1, s. 137–142.
- PŘEVOR, I. [pseud. I. BUREŠE]. Katolická mravnost. *Nové obzory*, 1931b, roč. 1, s. 234–237.

c) recenze k Burešovým překladům

- EISNER, P. O zásady básnických překladů z antiky. *Kritický měsíčník*, 1947, roč. 8, č. 1–2, s. 28–30.
- HÁLA, T. Ovidius po česku. *Lidové noviny*, 1935, roč. 43, č. 253, 20. 5., s. 6.
- JUDA, K. P. O. Naso. Umění milovati. Jak léčiti lásku. Lásky. *Střední škola*, 1936–1937, roč. 17, č. 5, s. 324.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. P. Ovidius Naso: Umění milovati. *Listy filologické*, 1923, roč. 50, č. 2–3, s. 162–165.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. Ovidiovo Umění milovati. *Listy filologické*, 1938, roč. 65, č. 6, s. 475.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. [Ivan Bureš – nekrolog]. *Naše věda*, 1948–1949, roč. 26, č. 3–4, s. 134.
- S. [SEIFERT, J.]. Ovidiovy Proměny. *Ranní noviny*, 1935, č. 353, s. 4.

- STIEBITZ, F. P. Ovidius Naso: Umění milovati. *Moderní revue*, 1921–1922, roč. 28, sv. 37, s. 138–139.
- STIEBITZ, F. Antická kultura slovem i obrazem. *Naše věda*, 1926–1927, roč. 8, s. 191–202.
- STIEBITZ, F. Překlady z antických literatur. *Naše věda*, 1927–1928, roč. 9, s. 79.
- STIEBITZ, F. [ref. I. Bureš, Fénix]. *Listy filologické*, 1932a, roč. 59, č. 2–3, s. 188.
- STIEBITZ, F. [ref. I. Bureš, Fénix II]. *Listy filologické*, 1932b, roč. 59, č. 6, s. 430–431.
- STIEBITZ, F. P. Ovidius Naso: Proměny. *Listy filologické*, 1935, roč. 62, č. 2–3, s. 195–206.
- VRÁNEK, Č. C. Iulius Caesar: Paměti o válce galské. *Listy filologické*, 1942, roč. 69, č. 2–3, s. 194.
- VRÁNEK, Č. Publius Ovidius Naso: Kalendář. (Fasti.) Přeložil Ivan Bureš. *Český časopis filologický*, 1944–1945, roč. 3, s. 239–246.

d) upravené překlady vydané pod Burešovým jménem (kompletní seznam všech existujících; v závorce uvádím poznámku o úpravě v tiráži, pokud se liší od uvedení překladatele na titulním listě)

- CAESAR. *Zápisky o válce galské*. Přel. I. BUREŠ. Praha: SNKLU 1964 (text zrevidoval Karel Fink).
- CAESAR. *Válečné paměti*. Přel. I. BUREŠ (*Zápisky o válce galské*). Praha: Svoboda 1972.
- OVIDIUS. *Lásky; Listy milostné; Umění milovati; Jak léčiti lásku*. Přel. I. BUREŠ (*Lásky, Umění milovati, Jak léčiti lásku*) a R. MERTLÍK (*Listy milostné*). Praha: SNKLU 1963 (Burešovy překlady revidoval a poznámky napsal RM).
- OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ, přehlédl R. MERTLÍK. Praha: SNKLU 1965.
- OVIDIUS. *Kalendář, Žalozpěvy, Listy z Pontu*. Přel. I. BUREŠ (*Kalendář*) a R. MERTLÍK (*Žalozpěvy a Listy z Pontu*). Praha: Odeon 1966 (Burešův překlad revidoval a poznámky napsal RM).
- OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ, upravil R. MERTLÍK. Praha: Odeon 1969.
- OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ, upravil R. MERTLÍK. Praha: Odeon 1971.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přeložil I. BUREŠ. Praha: Svoboda 1974.
- OVIDIUS. *Verše z vyhnanství*. Přeložil I. BUREŠ (*Kalendář*). Praha: Svoboda 1985.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Avatar 1998.
- OVIDIUS. *Umění milovat*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Ikar 2002 (přeložil IB, nové vydání upravil RM).
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. I. BUREŠ. Praha: Plot 2005.

- OVIDIUS. *Umění milovat*. Přel. I. BUREŠ, upravil R. MERTLÍK. Praha: Nibiru 2006.
- OVIDIUS. *Umění milovati*. Přel. I. BUREŠ a R. MERTLÍK. Praha: Československý spisovatel 2012 (přeložil IB, upravil RM).
- OVIDIUS. *Umění milovati*. Překl. I. BUREŠE v úpravě R. MERTLÍKA. Praha: Fortuna Libri 2016.

Příklady publikací, které převzaly revidovaný překlad a jako překladatele uvádějí Bureše:

- ADLOVÁ, V. *Proměny lásky*. Praha: Albatros 1980.
- KUŤÁKOVÁ, E. *Ad fontes cursus latinus*. Praha: Karolinum 2000.
- SLANAŘ, O. *Čítanka 1: k Literatuře – přehledu SŠ učiva*. Třebíč: Petra Velanová 2006.
- ŠUBRT, J. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH 2005.
- UZEL, R. *Umění milovat*. Praha: Cesty 1990.

e) ostatní

- Bureš Ivan. [online]. In *Obec překladatelů*. Dostupné z: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/B/BuresIvan.htm>. [citováno 2024-08-27].
- Česká literární bibliografie* (ČLB) [online databáze]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Dostupné z: <https://clb.ucl.cas.cz/>. [citováno 2024-09-01].
- HLAVÁČKOVÁ KOTYZOVÁ, E. Nakladatelství Václava Petra v Praze. In *Knihovna: vědecko-teoretický sborník*, IX. Praha: SPN 1975, s. 471–503.
- HOLUB, D. Ivan Bureš. In *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia 1985, s. 332.
- HOMÉR. *Odyseia*. Přel. O. VAŇORNÝ a F. STIEBITZ. Praha: SNKLHU 1956.
- HOMÉR. *Odyseia*. Přel. O. VAŇORNÝ. Praha: Odeon 1967.
- HOŠEK, R. Život a dílo Ferdinanda Stiebitze. *Listy filologické*, 1995, roč. 118, č. 1–2, s. 129–140.
- HŘABÁK, J. *Úvod do teorie verše*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.
- HUSOVÁ, M. Ivan Bureš. In *Biografický slovník českých zemí*, VIII. Praha: Libri 2007, s. 329–330.
- IBRAHIM, R. Český alexandrín jako náhrada řeckého a latinského hexametru a pentametru. *Česká literatura*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 372–386.
- IBRAHIM, R. – PLECHÁČ, P. – ŘÍHA, J. *Úvod do teorie verše*. Praha: Akropolis 2013.
- KRÁL, J. O přízvukném napodobení starověkých rozměrů časoměrných. Prosodie české část druhá. *Listy filologické*, 1898, roč. 25, č. 1–2, s. 1–73.

- KRÁTKÝ, R. O Ivanu Burešovi, o tlumočení antické literatury a tak všelijak. *Lumír*, 1966, roč. 15, č. 11, s. 4–5.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. Ferdinand Stiebitz (7. 7. 1894–10. 10. 1961). *Listy filologické*, 1962, roč. 85, č. 1, s. 199–206.
- MAREŠOVÁ, Z. *Ivan Bureš jako překladatel římské poezie*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií. Praha 2022.
- MERTLÍK, R. Ediční poznámka. In OVIDIUS. *O lásce a milování*. Přel. R. MERTLÍK. Praha: Svoboda 1969, s. 397–398.
- MERTLÍK, R. *Mertlík Rudolf Hoškovi Radislavu*. Archiválie, kopie. Korespondence vlastní. Fond Mertlík, Rudolf. Literární archiv Památníku národního písemnictví, 26. 11. [s.a.].
- NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. 14, č. 2–3, s. 354–378.
- OVIDIUS. *Proměny*. Přel. F. STIEBITZ. Praha: Jan Laichter 1935b.
- OVIDIUS. *O lásce a milování*. Přel. R. MERTLÍK. Praha: Svoboda 1969.
- OZ. Překladatel klasických básníků zemřel. *Obrana lidu: list Československé armády*, 1947, roč. 1, číslo 177, 31. 7., s. 5.
- Písně pastvin a lesů*. Přel. O. VAŇORNÝ (*Zpěvy pastýřské, Zpěvy rolnické*). Praha: Svoboda 1977.
- POHL, M. *Analýza českých překladů Caesarových Zápisků*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií. Praha 2019.
- STEHLÍKOVÁ, E. Habent sua fata libelli aneb co zbylo z překladatele. *Mezinárodní vědecká konference – Na paměť 50. výročí úmrtí českého klasického filologa a překladatele Otmaru Vaňorného*. Vysoké Mýto: Okresní muzeum 1997, s. 140–153.
- STIEBITZ, F. K přízvučnému překládání starověkých rozměrů časoměrných. *Listy filologické*, 1921, roč. 48, č. 4–6, s. 161–184.
- STIEBITZ, F. Předmluva. In ARISTOFANES. *Jezdci; Žáby: dvě komedie*. Přel. F. STIEBITZ. Praha: Melantrich 1940, s. 5–14.
- VERGILIUS. *Aeneis*. Přel. O. VAŇORNÝ. Praha: Svoboda 1970.
- VERGILIUS. *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Přel. O. VAŇORNÝ. Praha: SNKLHU 1959.

Komplikované zkoumání počátků křesťanství

Jiří Pavlík

Abstract:

The Challenging Examination of Christian Origins

The study of Christian origins presents unique methodological challenges. These challenges arise, in part, from the inherent tension between historical and theological interests. Consequently, researchers risk being influenced by the traditional interpretations stemming from the dominant Christian narrative enshrined in church creeds, potentially leading to anachronistic readings. Additionally, the field suffers from a lack of primary sources and the difficulty of precisely dating and locating many of them. This article examines the interpretation of Christian origins as a parting of the ways with Judaism and explores a recent paradigmatic shift in scholarship. This shift involves moving away from essentialist approaches towards a social constructivist framework. Furthermore, the article summarizes arguments supporting a mid-to-late second-century dating of the parting of the ways and discusses the recent reinterpretation of the Jabneh Rabbinic Synod as an ahistorical myth used to legitimize the emerging Rabbinic Judaism of the 4th–5th centuries. The concluding section demonstrates how this new interpretive paradigm addresses various objections.

Keywords: Early Christianity, Judaism, Rabbinic Judaism, Christian identity, Christians, Jabneh Synod

Klíčová slova: rané křesťanství, judaismus, rabínský judaismus, křesťanská identita, křesťané, synoda v Jabne

1. Úvod

Zkoumání počátků a dějin křesťanství 1. a 2. stol. přináší badatelům řadu specifických komplikací a výzev, jejichž reflexe může tvořit samostatnou oblast bádání. Problém se primárně vynořuje při hledání správného označování a hodnot užívaných výrazů. Přívlasky jako „židovský“, „křesťanský“, „heretický“, „gnostický“ či „pohanský“, kterým se při pojednávání o těchto dějinných procesech v rámci dnes dominujícího diskursu takřka nelze vyhnout, se ukazují jako nevyhovující, protože interpretaci nepomáhají, nýbrž samy jsou předmětem pochybností a cílem tohoto bádání. Jsou to přívlasky nepatřičné a anachronické, jimiž přenášíme hotové pochopení dějinných trendů do interpretace doby, ve které zdaleka nebylo jasné, jak různé procesy budou trendovat. Soudím proto, že bez kritické reflexe těchto problémů jsou výsledky zkoumání samotných historických okolností „křesťanských“¹ počátků neúplné a nevěrohodné.

Anachronické čtení může ovlivnit studium jakéhokoli historického tématu, avšak v případě zkoumání počátků křesťanství je posilováno tím, že jde o oblast na pomezí teologie a historie a že o ně tyto dvě disciplíny soupeří. Křesťanství není jen historická skutečnost, ale také aktuální náboženství s více než dvěma miliardami stoupenců, jejichž počet v celosvětovém měřítku roste² a kteří sdílejí určitý vyznavačský narativ vlastních počátků, a mnozí z nich také předpokládají, že mají přednostní či exkluzivní právo na jeho interpretaci. Na poli vymezeném tímto dominantním narativem se pohybují také kritičtí akademičtí historikové a zejména kritičtí akademičtí teologové studující téma počátků křesťanství a tato skutečnost klade na jejich cestě metodologické překážky.

Metodologické problémy bychom mohli rozdělit do dvou skupin: problémy zapříčiněné podléháním dominantnímu narativu a problémy hermeneutické dané nedostatečným množstvím a charakterem pramenů. Mezi překážky prvního typu patří tendence fixovat se na jevy klíčové pro moderní křesťanství. Moderní práce pak zkoumají jevy jako křest, eucharistie, hereze

¹ Problém se ukazuje hned na tom, jak i při samotné kritice se tímto nepatřičnostem v označování lze jen těžko vyhnout.

² K projekcím růstu populace jednotlivých náboženství srov. PEW RESEARCH CENTER 2015.

a ortodoxie, autorita, episkopát, papežství, biblický kánon, teze vyznání víry jako božství Krista či vzkříšení a namísto zkoumání dějinných procesů tak často provádějí spíše analýzu původu dnešních forem křesťanství. Tato kritika se dotýká nikoli jen apologeticky či konfesně pojatých prací, ale částečně i prací kritických, protože i některé tyto práce kladou svým pramenům otázky, které jsou důležité pro nás, ale pro lidi 1. a 2. stol. nemusely být nejen zajímavé, ale možná ani srozumitelné. K podobnému zkreslení vede také přejímání konceptů dominantního narativu, které jsou motivované teologicky. Jde například o představu divergentního vývoje křesťanství, během něhož se od původní jednoty svévolně odštěpují hereze, kterou rozpracoval ve svých církevních dějinách ve 4. stol. Eusebios z Caesareie, nebo o představu o normativitě textů dnešního Nového zákona, která v prvních dvou staletích neplatila a která svádí k tomu, přiznat těmto textům prioritu před jinými prameny.³

Na tento typ metodologického zkreslení navazuje druhá skupina problémů, která je v prvé řadě způsobena nejistotou v datování a lokalizaci sepsání jednotlivých pramenných textů. Tendence promítat do chronologie textů kanonicitu Nového zákona a kurikulární řazení studia biblistiky a patristiky, a tedy pokládat novozákonní texty automaticky za časově starší než spisy nebiblické (spisy tzv. apoštolských otců a apologetů a apokryfy), byla překonána.⁴ Intervaly možných datací některých klíčových pramenů 1. a 2. stol. jsou však tak veliké, že lze jejich interpretaci těžko postavit

³ Závazná autoritativní sbírka textů, které dnes říkáme Nový zákon, se začíná formovat až v 2. pol. 2. stol. a za hotovou ji můžeme pokládat teprve ve 4. stol. K tomuto zkreslení přispívá i standardní kurikulum studia teologie, ve kterém figuruje speciální teologický předmět „biblistika“, který se zabývá kanonickou literaturou. Přestože většina kritických biblistů pracuje s širším literárním kontextem biblických textů, existence tohoto předmětu implicitně privileguje kanonické texty před nekanonickými prameny.

⁴ Např. příručka MORESCHINI – NORELLI (2006; 1. vyd. 1999) vychází z literárních kritérií a pojednává o novozákonních textech bez ohledu na jejich kanonicitu vedle jiných představitelů obdobných žánrů. Nicméně existence oboru novozákonní biblistiky bude zřejmě stále ovlivňovat východiska badatelů, jak ukazuje např. CARLETON PAGET (2017), který uvádí přehled interpretací vývoje křesťanství 2. stol., v němž favorizuje zastávce raného vzniku novozákonního kánonu a podporuje prioritu novozákonních textů při zkoumání tohoto období.

na pevný chronologický základ;⁵ a totéž platí také pro lokalizaci místa sepsání mnoha textů této doby.

V důsledku této nejistoty se při rekonstrukci počátků křesťanství pracuje s interpretací biblických i nebiblických textů, jejichž datování a lokalizace vycházejí do značné míry z interpretace událostí a institucí komunity, ve kterých a pro které byly sepsány, ale které většinou známe pouze z těchto textů. Datujeme tedy na základě časové osy vývoje událostí a institucí sestavené pomocí interpretace datovaných textů a interpretujeme na základě údajů získaných interpretací. Hranice mezi hermeneutickým a bludným kruhem je zde křehká, a všechny výstupy historiografického bádání o počátcích lze proto brát pouze jako provizorní. Spíše než dle jejich souladu s prameny je nutno hodnotu interpretací posuzovat dle konsistence výstavby celkového interpretačního rámce.

Tyto obecné metodologické poznámky ilustrují komplikace při zkoumání křesťanských počátků a představují základní vymezení situace, ve které se reflexe a bádání o této otázce odehrává. Problém počátků křesťanství má mnoho stránek a hledisek. V dalším textu budu demonstrovat probíhající paradigmatickou změnu v této oblasti bádání, která silně ovlivňuje řešení otázky, odkdy a jak můžeme vůbec mluvit o křesťanství jako o samostatném kulturním, kultickém a myšlenkovém proudu vědomém si své vlastní specifické identity.

2. Počátky kritického výkladu počátků křesťanství

Kritický výklad počátků křesťanství se začal prosazovat v polovině 19. stol. Prvním badatelem, který soustředil pozornost na židovské počátky křesťanství a ukázal důležitost vnitřních polemik tohoto hnutí, byl Ferdinand Christian Baur. Podle něho byly určující silou při formování raného křesťanství

⁵ Současné kritické bádání znovu přichází s argumenty, proč datovat některé spisy Nového zákona (*Skutky apoštolů*, pastorální epístoly...) až do poloviny 2. stol. Datace sepsání nejdůležitějšího textu pro dějiny počátků, *Skutků apoštolů*, se tedy pohybuje v rozmezí mezi léty 90 a 150. Někteří autoři, např. v češtině dostupný CARSON – MOO (2008; anglický originál 1992), přitom kladou *Skutky apoštolů* dokonce do poloviny 60. let 1. stol., čímž se interval nejistoty prodlužuje na téměř 90 let.

spory mezi univerzalistickými inovativními žáky apoštola Pavla (paulinisté) a etnickým partikularismem konzervativních žáků apoštola Petra a Jakuba, kteří trvali na závaznosti Mojžíšova zákona (judaisté). Byly to etnicky motivované spory o důležitost znaků etnické identity (obřízka, svátky, stravování) a začaly dle Baura konfliktem mezi Hebreji⁶ a hellénisty v Jeruzalémě, které vyvrcholily popravou Štěpána (*Sk* 6–7). Spor skončil ve druhé polovině 2. stol. syntézou a smířením petrovského a pavlovského proudu v podobě katolické církve s centrem v Římě; významným svědectvím o této syntéze jsou *Skutky apoštolů* prezentující Pavla jako judaistu a Petra jako paulinistu.⁷ Baur odhalil existenci sporu o etnickou identitu interpretací čtyř listů apoštola Pavla, které jako jediné považoval za autentické,⁸ a přítomnost či nepřítomnost tohoto konfliktu pokládal za kritérium pro interpretaci a datování novozákonních spisů do 1., nebo 2. století, tedy rovněž pro autenticitu paulinských textů, na niž svou koncepci zakládal. Baurovi kritici upozorňovali na jeho zjednodušování, protože jednak přehlížel rozmanitost tehdejšího křesťanství, která překračovala jeho bipolární model, jednak prý opomenul, že podstatné jednotící prvky křesťanství se podle jeho prvních kritiků objevily dříve než ve 2. stol.⁹

S jiným příběhem počátků raného křesťanství navazujícím na Baurovo schéma přišel Adolf Harnack, který však nespatořoval esenci křesťanství v pavlovském univerzalizmu, nýbrž v původním Ježíšově poselství, které se

⁶ *Skutky apoštolů* používají při líčení tohoto konfliktu označení Ἑβραῖοι, které v této době fungovalo jako sebeoznačení Židů a mělo archaický charakter evokující heroickou minulost národa. Při jeho užití v protikladu k hellénistům se zdůrazňuje, že při bohoslužbách nepoužívali řečtinu, ale aramejštinu a předčítali hebrejský text Písem, který si simultánně tlumočili do aramejštiny.

⁷ Baurovy hlavní práce k této problematice jsou: *Paulus, der Apostel Jesu Christi, sein Leben und Wirken, seine Briefe und seine Lehre*. Stuttgart: Becher und Müller 1845, a *Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*. Tübingen: Fues 1853.

⁸ Baur pokládal za autentické pouze listy Římanům, Galaťanům a oba kanonické listy Korintánům. V dnešní době je mezi biblisty široká shoda, že mezi autentické Pavlovy listy patří dále také list Filipánům, první list Thessaloničtým a list Filemonovi.

⁹ Srov. BAKER 2011, s. 229, a DUNN 1999, s. vii–viii, z nichž zde čerpám. Dunn srovnává Baura s jeho současníkem Josephem Barberem Lightfootem, který se zdráhal z náboženských důvodů odložit počátky křesťanství do tak pozdní doby. Dunn oceňuje Baurovu radikální kritičnost a Lightfootovi připisuje zásluhu za rigorózní metodologii při historické analýze jazyka a kontextů.

stavělo proti židovským kultickým zákonům a náboženským autoritám, a bylo naopak později kontaminováno Pavlovým dogmatismem a řeckou filozofií, od níž je potřeba ho nyní historickou kritikou očistit.¹⁰ Z odlišného úhlu vedl kritický výklad raných církevních dějin další německý teolog a lexikograf novozákonní řečtiny Walter Bauer.¹¹ Jeho kritika míří na eusebiovský model dějin raného křesťanství jako boje ortodoxie proti herezím. Bauer dokumentoval, že rané křesťanství existovalo v mnoha rozdílných formách, z nichž žádná nepředstavovala přesvědčivou většinu, a na mnoha místech formy později označené jako „hereze“ představovaly originální domácí verze křesťanství, zatímco jinde zase tyto formy nerušeně koexistovaly s verzí, která se v budoucnu prosadila jako ortodoxní, aniž by si věřící z těchto míst uvědomovali nějaký zásadní rozdíl mezi podobami své víry. V prvních třech staletích tedy neexistovala žádná skupina identifikovatelná jako většinová a všeobecně akceptovaná „ortodoxie“, a „hereze“ se proto neměly od čeho odštěpovat jako nějaké odrodilé kontaminované formy. Používání těchto hodnotících termínů při pojednávání raných křesťanských dějin je tedy nepatřičné, ne-li zcela zavádějící.¹²

Byli to právě tito a mnozí další badatelé 19. a první poloviny 20. stol., kdo nezvratně prošlapal cestu kritickému přesvědčení, že nejranější křesťanství bylo velice odlišné od moderních verzí křesťanského náboženství, že bylo hluboce zakořeněno v judaismu a že dominantní zjednodušující narativy církevních katechismů o tom, jak Boží Syn předal apoštolům celou nauku a oni kázáním evangelia a ustanovováním řádu založili církvev, odporují pramenům a jsou historicky neudržitelné.

¹⁰ HARNACK 1900.

¹¹ BAUER 1934. První anglický překlad byl vydán teprve v roce 1971, což zpozdilo recepci jeho konceptu v anglosaské a světové teologii a historiografii: BAUER 1971.

¹² Srov. rekapitulace Bauerova stanoviska u EHRMANA (2005, s. 173–176).

3. Křesťanství a judaismus: *the parting of the ways*

O tom, že křesťanství vzniklo v prostředí judaismu římské doby, nelze pochybovat, ale interpretace tohoto faktu mohou být odlišné. Východiskem je baurovské schéma sporu, které pojímá vznik křesťanství jako „parting of the ways“, jako rozchod s judaismem a rozdělení cest. Předmětem zkoumání pak může být datace tohoto rozchodu a analýza jeho příčin. Avšak jak poznamenává Philip S. Alexander v první kapitole sborníku *Jews and Christians: The Parting of the Ways A.D. 70 to 135*, který je jednou z prvních prací, kde se začíná objevovat nová perspektiva řešení problému,¹³ takové zkoumání je málokdy čistě historické a implikuje mnoho teologických a politických otázek, které ho mohou snadno zavést do apologetiky a konfesionalismu.¹⁴ Dotýká se totiž dvou svébytných náboženských tradic, jejichž soužití v západním světě nebylo nikdy bez napětí. Koneckonců i Baurova koncepce se dočkala kritiky pro zaujatost, s níž zbavila křesťanství všech východních prvků a prezentovala ho jako západní náboženství a judaismus naopak očerňovala a zatížila negativními znaky (nacionalismus, legalismus), a tím na dlouho posílila v interpretaci křesťanských počátků antijudaistickou perspektivu.¹⁵

Alexander shrnuje smysl zkoumání počátečního rozdělení cest do otázky, jak jsme dospěli do dnešní situace, kdy křesťanství a judaismus jsou dvě otevřeně oddělená náboženství. Je známo, že křesťanství se tradičně vymezovalo jako ne-judaismus a jeho víra, že je překonáním judaismu, se objevuje jako součást křesťanského sebeepochopení už v raných fázích jeho dějin. Naopak centrálním bodem sebeepochopení judaismu je, že to není křesťanství, ač v pramenech raného rabínskému judaismu se toho o křesťanství mnoho nepíše. Alexander interpretuje toto mlčení jako apologetickou strategii založenou na přesvědčení, že judaismus má vzhledem ke svému stáří větší legitimitu a že zabývat se takovými novinkami, jako je křesťanství, by mu příznávalo nepatřičnou váhu. Křesťanský antijudaismus, který od chvíle,

¹³ DUNN 1999.

¹⁴ Srov. ALEXANDER 1999, s. 1.

¹⁵ Srov. BAKER 2011, s. 229–230, s odkazem na CAMPBELLA (2006, s. 16) a KELLEYHO (2002, s. 76).

kdy se křesťanství zasnoubilo s imperiální mocí, začal být stále častěji politický, se však nakonec v degradované podobě nacionalistického či rasistického antisemitismu zcela zkompromitoval a po holokaustu se ukazuje jako velmi ošemetné na něm nadále stavět.¹⁶ Byl však křesťanský rozchod s judaismem nevyhnutelným a osudovým důsledkem esenciální rozdílnosti raných fází obou budoucích náboženství, nebo nevyhnutelný nebyl a je spíše historickou náhodou či nehodou?¹⁷

V bádání posledních desetiletí se znovuobjevuje trend klást vznik křesťanství jakožto svérázné a nezaměnitelné identity co možná nejdále, podobně jako to udělal už v 19. stol. Baur, ale reflektovat zároveň větší pluralitu tehdejších judaismů, v rámci které jsou různé skupiny proto-ortodoxního křesťanství a proto-rabínského judaismu promíseny s jinými formami judaismů, které se (včetně židokřesťanství) nakonec neprosadily a nemají pokračování. Tento trend má dobrý metodologický smysl, protože umožňuje formulovat radikálnější hypotézy a testovat, jak obstojí při čtení nejranějších svědectví. Má to však také politický dopad. Předpokládá se, že křesťané žili mnohem déle, než se myslelo, uprostřed Židů jako součást jednoho diasporního náboženského areálu formujícího svou identitu různorodými reakcemi na imperiální nároky Říma. Řada míst v raně křesťanské literatuře, která se tradičně používala k podpoře křesťanského antijudaismu, tedy ve skutečnosti antijudaistická být nemohla. Ani ta nejostřejší slova v novozákonních textech¹⁸ nemohou být výroky, které by vymezovaly hranice mezi dvěma autonomními náboženskými identitami, nýbrž jsou to projevy vnitřních sporů, při nichž vyznavač jedné verze judaismu (v našem případě žák

¹⁶ Srov. ALEXANDER 1999, s. 1–2. Od druhé světové války jsme skutečně svědky postupného oslabování antijudaistických postojů v mainstreamovém křesťanství s nejzřetelnějším vrcholem ve vydání deklarace *Nostra aetate* druhého vatikánského koncilu o poměru římskokatolické církve k nekřesťanským náboženstvím (promulgována 28. října 1965; vyšla v *Acta apostolice sedis* 1966).

¹⁷ Takto formuluje výchozí otázku DUNN (1999, s. ix).

¹⁸ Nejostřeji antijudaistickými místy jsou série „běda vám, zákoníci a farizeové, pokrytci“ v *Matoušově evangeliu* (Mt 23,13–36) nebo zvolání lidu před Pilátem „jeho krev na nás a na naše děti“ (Mt 27,25) nebo Ježíšova řeč k „Židům“ v *Janově evangeliu*, kde prohlašuje, že jejich otec není Abraham, nýbrž ďábel (Jan 8,44).

Římany popraveného rabína¹⁹ Ježíše z Nazareta) polemizuje s vyznavači jiné verze judaismu o budoucí podobě judaismu po dobytí Jeruzaléma a zboření chrámu Titem v roce 70.

Takovéto smiřující přístupy k interpretaci těchto polarizujících textů nejsou násilné, jak by se mohlo zdát. V dějinách i současnosti dnešních monoteistických náboženství jsme svědky velmi ostrých vnitřních polemik užívajících často velmi polarizující rétoriku a také z nich nevyvozujeme, že zastánci různých nesmiřitelných stran či proudů musejí náležet k rozdílným náboženstvím. Zároveň tyto interpretace nabízejí elegantní řešení některých interpretačních problémů, například proč list Barnabášův jako jeden z nejkonfrontačnějších antijudaistických textů raného křesťanství je zároveň spisem nejvíce angažovaným v klíčových bodech judaistické identity;²⁰ nebo proč pro autora „křesťanského“ listu Římanů Korinťanům (*1 Klem* 40–41) je ještě v 90. letech 1. stol. tak důležité téma chrámové bohoslužby; nebo zda spis *Závěti dvanácti patriarchů* je původu židovského, nebo křesťanského, kterýžto problém tento nový přístup dokáže vyřešit návrhem, že tyto kategorie nejsou pro popis jeho komunity relevantní.²¹

4. Paradigmatická změna ve zkoumání počátků křesťanství

Na těchto trendech však nejsou podstatné změny interpretací, které by přinášely nějaké nové, dosud nediskutované teze. Jde spíše o hlubší paradigmatické posuny v metodě zkoumání. Jedno paradigma nahlíží na problém *the parting of the ways* jako na postupné vyčlenění křesťanství z judaismu, při kterém už na začátku stojí judaismus a křesťanství jako dvě zřetelné entity a analyzuje se proces, jímž se jasně vymezená entita křesťanství postupně

¹⁹ Užívat o Ježíšovi označení „rabín“ je také potenciální anachronismus, protože se jedná o slovo, které je v současném jazykovém úzu spojeno s kulturou dnešního rabínskému judaismu, který ještě v Ježíšově době nebyl zformován. Na několika místech v Matoušově, Markově a Janově evangeliu je však Ježíš takto označen (srov. *Mt* 23,7 a 8; 26,25 a 49; *Mk* 9,5; 11,21; 14,45; *Jan* 1,38 a 49; 3,2 a 26; 4,31; 6,25; 9,2; 11,8) a převzetí tohoto úzu napomáhá argumentací o judaistické povaze raného ježíšovského hnutí.

²⁰ Srov. NICKLAS 2014, s. 67–74.

²¹ Srov. NICKLAS 2014, s. 107–112.

vyčleňuje. Tento proces bychom si mohli představit graficky jako dva kruhy, které v průběhu času mění svou velikost a vzájemnou pozici tak, že kruh křesťanství se zvětšuje, kruh judaismu se zmenšuje a kruh křesťanství, který leží na samém začátku zcela uvnitř kruhu judaismu, se postupně vysouvá mimo svůj „mateřský“ kruh, takže zprvu velký průnik obou kruhů se postupně zmenšuje, až se oba zcela osamostatní. Tím průnikem by se znázorňovalo židokřesťanství a tou postupně se osamostatňující oblastí pavlovské obce složené z Nežidů, které nakonec převládly. Úplné oddělení a osamostatnění by se datovalo nejdříve do 5. stol., protože ještě ze 4. stol. máme zprávy nasvědčující tomu, že nemálo osob se pohybovalo v šedé zóně, dodržovali židovské svátky a posty, v sobotu chodili do synagog a v neděli do křesťanských chrámů.²² Cílem interpretací je především identifikace, popřípadě datace objevení či vyčlenění onoho vnitřního kruhu v hlavním kruhu judaismu.

Toto výkladové paradigma se zakládá na předpokladu, že je možno nějak definovat normativní křesťanství a zkoumat, kde a jak se poprvé objevily jeho konstitutivní prvky. Avšak tak snadné to není, neboť podobné pokusy jsou zatíženy buď anachronismem, když promítají do počátků nároky ortodoxie, která definuje konstitutivní prvky křesťanství teprve později a velmi úzce, nebo arbitrárností, když požadují po badateli, aby si určil nějaká kritéria „křesťanskosti“ sám. Častější je však v tomto badatelském paradigmatu opačný postup, při němž se předpokládá, že je možno definovat normativní judaismus a poté zjišťovat, kdy a jak se vznikající křesťanství od této normy odchýlilo.²³

Tyto postupy spojuje předpoklad, že disponujeme nad-dějinnou esencí křesťanství či judaismu, kterou lze jednoduše identifikovat v pramenech; proto můžeme toto výkladové paradigma označit jako „esencialistické“. Jeho

²² Pro Antiochii na Orontu máme dobrá svědectví v řečech *Adversus Iudaeos* Jana Chrýsostoma, jak shrnuje WILKEN (2004 [1. vyd. 1983], s. 73–79). Sémiotickou stránku procesu odloučení křesťanství a judaismu jako samostatných náboženství navzájem se uznávajících jako legitimní opozita (na rozdíl od herezí, které byly pro křesťanství nelegitimním opozitem obou legitimních náboženství; a rabínský judaismus začal odmítat celý koncept hereze) studuje BOYARIN (2004b), který toto odloučení datuje do začátku 5. stol. n. l.

²³ ALEXANDER (1999, s. 2) odkazuje na SCHIFFMANA (1985), který promítal pozdější rabínský judaismus zpětně do farizeismu 1. stol. a pokládal právě farizeismus za normativní judaismus, nebo na snahu SANDERSE (1977) určit esenci judaismu 1. stol. jako společný jmenovatel většiny židovských sekt, který spatřoval v konceptu „smluvního nomismu“ (*covenantal nomism*).

slabinou je vedle vyššího rizika anachroničnosti hlavně abstraktnost, vzhledem k níž se nedaří postihnout pestrost forem a složitost dění, kterou nám dokládají texty. Koncem 90. let 20. stol. se objevuje redefinice problému vzniku křesťanství z judaismu,²⁴ která umožňuje lépe pracovat s jevy, jichž jsme svědky v prvních staletích křesťanského letopočtu, jako je velká geografická a sociokulturní diverzita jednotlivých forem judaismu, mezi nimiž figuruje i proto-rabínské a proto-křesťanské hnutí, a značná individuální mobilita jeho osobností, kterou tušíme z listů Pavlových a *Skutků apoštolů*, z evangelií a *Didaché*, z listů Ignáce z Antiochie, z apokryfních skutků či z osudů Justina, Valentina a Markióna. Ne-esencialistická perspektiva vychází z předpokladu, že judaismus a křesťanství jsou historické epifenomeny a není žádná ahistorická esence judaismu a křesťanství, kterou by bylo možno z dějin vydestilovat. Ne-esencialistické metodologické paradigma se proto vyhýbá prefabrikovaným náboženským entitám a snaží se je nepromítat anachronicky do počátečních časů. Je to paradigma sociálně konstruktivistické. Zabývá se mechanismy vymezování skupinových identit a utváření pocitu příslušnosti a pozoruje, jak jsou tyto mechanismy přítomny v dostupných dokumentech.

Možná se objeví námitka, že aplikace sociálně konstruktivistických výkladových rámců a užívání pojmů jako „pocit příslušnosti“ nebo „identita“ je obdobně anachronické jako retrospektivní promítání pozdějších heresiologických a dogmatických termínů do období počátků. Avšak to, co děláme, když mluvíme o křesťanské identitě v 1. a 2. stol., je postup poněkud odlišný. Nepodsouvá se při něm starým autorům koncept identity, jako se jim podsouval koncept křesťanství, judaismu, gnosticizmu nebo ortodoxie, nýbrž se zaznamenává, jak u nich působily mechanismy analogické dnešním mechanismům fungování vztahu jednotlivců a skupin, a tyto procesy se popisují. Principiální rozdílnost obou postupů je v tom, že dogmatické koncepty tendují k obecnosti a nadčasové platnosti; jestliže aplikujeme termíny jako „hereze“, „křesťanství“ či „judaismus“ na období předcházející

²⁴ Prosazování nové perspektivy lze zaznamenat ve sborníku DUNNOVÉ (1999), v němž některé příspěvky staví na starším paradigmatu s představou jakéhosi originálního esenciálního křesťanství, které si probíjí skrze judaistické okolí své právo na existenci, a jiní už nahlíží problém novým způsobem.

jejich definicím, nárokuje pro ně obecnou platnost napříč časem. Naproti tomu identitní konstrukty přiznávají svou vazbu k individualitě, přiznávají své historické časoprostorové ukotvení, a jsou tedy mnohem adekvátnější pro zkoumání počátečního vymezení náboženských identit a zejména pro situaci judaismu a křesťanství v 1. a 2. stol., kdy tyto systémy neměly žádné univerzální autority, které by mohly generovat obecný diskurs. Touto optikou lze koneckonců také popisovat, jak a kdy se z termínů „hereze“ či „křesťanství“ stávají identitní markery.

5. Skupinová identita a označení *christiani* / *χριστιανοί*

Jednou z klíčových monografií studujících prvky a strategie formování křesťanské identity je kniha Judith Lieu *Christian Identity in the Jewish and Graeco-Roman World*,²⁵ která vymezuje různé oblasti a roviny, na nichž lze tento proces sledovat. Je to utváření skupinové identity kolem určitých textů, kde Lieu navazuje na koncept „textových komunit“ Briana Stocka,²⁶ nebo kolem vzpomínek a historických narativů.²⁷ Dále je to zkoumání hraničních markerů vytvářejících lokální a translokální identity, které umožňují sounáležitost mezi skupinami v Judsku a v diasporách, ale také reprezentují různé strategie interagování s okolní dominantní kulturou,²⁸ za hraniční marker lze pokládat jen takový symbolický obsah, jehož překročení se interpretuje jako zrada, avšak různé židovské skupiny se formovaly různě

²⁵ LIEU 2004. Přehledné shrnutí předcházejícího vývoje bádání o vzniku křesťanství a o jeho dějinách ve druhém století podává BINGHAM (2019).

²⁶ STOCK 1983 a 1990. Zde je významné období druhé poloviny 2. stol., kdy si judaisté začínají vytvářet vlastní nové překlady a odkláníjí se od Septuaginty, kterou si postupnou reinterpretací a interpolacemi přivlastňují žáci rabína Ježíše z Nazareta.

²⁷ Zde lze poukázat na uplatnění teorie sociální paměti v novozákonní biblistice, které zkoumá právě tento element skupinové identity, aniž by přitom ovšem autoři odkazovali na knihu Judith LIEU (srov. DULING 2006, THATCHER 2014).

²⁸ Takové interakce se odehrávají v široké škále politik: separace jako strategie sektářská (esséni, křesťanský anachoretismus), resistance jako strategie zélótská, podvratná, diverzní, teroristická (makabejské povstání, Bar-Kochbovo povstání), asimilace jako strategie tolerance a kulturní výměny (překlad LXX, kulturní obohacování řeckou filozofií u Filóna Alexandrijského a dalších hellénistických Židů nebo řeč Pavla v Athénách v *Sk* 17,16–32).

podle odlišných důrazů na identitní závažnost obřízky, sobot, stravovacích předpisů, modloslužby, genealogií, smíšených sňatků, klíčových osob atp.²⁹ Dalšími oblastmi formování identity jsou rituály, vztah k místům či etnicita a tělesnost, jejichž význam v judaistickém kulturním areálu je jasně patrný, když uvážíme postavení ženy ve skupinách definovaných mužskou obřízkou, otázku tělesnosti Ježíše v různých kontextech (eucharistie, ukřížování, vzkříšení, božství a dokétismus), otázku výlučnosti židovské etnicity a „národů“ v raných sporech apoštola Pavla, otázku posunu symbolického těžiště dění mezi Jeruzalémem a Římem a různou mírou sebeidentifikace s Římem, s Jeruzalémem, popřípadě s konceptem eschatologického „nového Jeruzaléma“.

Důležitým prvkem identity je ale také sebeidentifikace s nějakým skupinovým označením. Když hovoříme o křesťanské identitě, je tedy jedním z důležitých úkolů sledovat výskyt a funkci označení *christianus* / *χριστιανός*, které je poprvé doloženo v římských pramenech první poloviny 2. stol.³⁰ Tyto doklady však ještě nenavědčují, že by šlo o termín sebeidentifikace. Jeden výskyt je v Tacitových *Annales*:

Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos vulgus Chrestianos³¹ appellabat. Auctor nominis eius

²⁹ Srov. LIEU (2004, s. 108–141), která ukazuje přítomnost odlišných identitních markerů v různých textech judaismu a „křesťanství“ 2. stol. př. n. l. – 2. stol. n. l.: *List Aristeeův a 4 Mak* kladou důraz na pokrmy (zřeknutí se etnické identity je ve *4 Mak* symbolizováno poskvrněním jídlem „μυροφαγία“) a nestaví židovskou identitu na obřízce a sobotách podobně jako *Závěti dvanácti patriarchů*, které ale naopak zdůrazňují odmítání sexuální nečistoty a smíšených manželství. Kniha *Jubilejí* naopak pokládá za hlavní marker odlišení od jiných národů právě soboty a obřízku. Filón Alexandrijský toto vše opomíjí a klade důraz na uznání suverenity jediného Boha; podobně apoštol Pavel pokládá za hraniční marker modloslužbu a abrahamovský původ, který ale radikálně redefinuje jako přibuzenství víry, a zpochybňuje ohraničení od jiných národů na základě obřízky, stravování a soboty.

³⁰ Tímto tvrzením se stavím na stranu těch, kdo odmítají, že místo z Josefa Flavia (*Antiquit. Jud.* 18,63–64), kde se píše o smrti a vzkříšení Ježíše, který byl *χριστός*, a o tom, že od něho mají pojmenování *χριστιανοί* (tzv. *Testimonium Flavianum*), je autentické (k diskusi o argumentech pro a proti pravosti této pasáže srov. CARLETON PAGET 2001). Nicméně i kdyby toto místo autentické bylo, a datace prvního výskytu by se tak posunula do poloviny 90. let 1. stol., stále by nešlo o termín sebeidentifikace.

³¹ Variantu *Chrestianos* preferují moderní edice, nicméně je z mnoha důvodů pravděpodobné, že Tacitus odkazoval touto pravopisnou variantou na *christianos*, jak vysvětluje PRCHLÍK

Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitione rursus erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocitas aut pudenda confluent celebranturque.

„V zájmu potlačení této pověsti Nero obvinil a nejrafinovanějšími tresty postihl ty, jež lid nenáviděl pro jejich ničemnosti a nazýval je „chrestiani“. Původce tohoto jména Christus byl popraven za vlády Tiberia prokurátorem Pontiem Pilatem; a pro tuto chvíli potlačena zhoubná pověra znovu propukla nejen v Judsku, místě původu tohoto zla, ale i v Římě, kam odevšad přitékají všechny ohavnosti a ostudnosti a získávají si zde oblibu.“ (*Ann.* 15,44,2–3)

Sepsání Tacitových *Annales* nelze přesně datovat, ale pravděpodobné je, že minimálně poslední knihy, a tedy i citované místo, psal teprve za Hadrianova vlády.³² Z dřívějšího období, mezi lety 110–113,³³ pochází Pliniův list Traianovi a Traianova odpověď. Plinius se v něm jako císařský legát v Bithynii a Pontu dotazuje, jak má postupovat při vyšetřování těch, kdo jsou mu udáni jako *christiani*. Z listu vyplývá, že pro Traiana i Plinia se jedná o běžný administrativní termín, který nepotřebuje vysvětlení, a že jde o označení kriminálních osob, jejichž prohřeškem bylo, že neobětují imperiálním bohům a císaři, proto bylo možno se účinně zprostit viny úlitbou císaři a bohům a prokletím jakéhosi Christa.³⁴ List neříká, jaké představy, funkce a očekávání byly s postavou tohoto „Christa“ spojovány, nicméně význam řeckého slova a židovská tradice napovídají, že ve hře bylo i zpochybnění legitimacy imperiální moci; neboť označení „pomazaný“ je židovský atribut krále, proroka a kněze, tedy představitele theokratického chrámového režimu v Jeruzalémě, který Římané pro jeho vzpurnost zničili.

(2015, s. 96–98, a 2017, s. 47) a LANS – BREMMER (2017, s. 317–322), kde se autorka a autor věnují právě užívání označení *christianus* / *χριστιανός* a důvodům kolísání forem *Christos* a *Chrestos*.

³² Srov. PRCHLÍK 2023, s. 517–519.

³³ K dataci Pliniova úřadu v Bithynii a Pontu srov. BIRLEY 2000, s. 16–17.

³⁴ Srov. PLINIUS *Ep.* 10,96 a 97.

Lze tedy předpokládat, že tito *christiani* byli Židé nebo sympatizanti s judaismem (proselyté), protože jen v tomto kulturním kontextu dávalo označení smysl. Zároveň ale šlo pravděpodobně o osoby, které odmítaly platit *fiscus Judaicus* uložený Židům po porážce v židovské válce a zničení chrámu,³⁵ protože ti, kdo daň odvedli, směli zachovávat vlastní zvyky a nemuseli obětovat římským bohům, a neměli by proto být zač udáváni. *Fiscus Judaicus* platili až do Domitiana všichni etničtí Židé včetně římských občanů pocházejících z potomků propuštěných židovských otroků, které přivezl Pompeius. Počínajíc Nervou ho platili naopak ti, kdo zachovávali židovské zvyky bez ohledu na etnický původ. Od roku 96 byl proto každý, kdo zaplatil, zproštěn imperiálních kultických povinností, ať byl Žid svým původem nebo pouze proselyta.

Pliniovo ani Traianovo svědectví však nedokazuje, že už tehdy existovala nějaká translokální identita, s níž by se uvědoměle ztotožňovala nějaká vymezená skupina osob. Ukazuje pouze, že Římané zavedli termín *christianus* jako administrativní označení zločinu, za který mohla být nějaká skupina kriminalizována. Bylo to byrokratické označení připsané jí zvenčí na základě politických postojů jejích členů. Nic nenasvědčuje, že by se tato skupina s označením sama vnitřně ztotožňovala, ani že se jednotliví obvinění identifikovali navzájem jako příslušníci téhož hnutí. Označení ještě není spojeno s pocitem příslušnosti, který můžeme pokládat za jednu z podmínek skupinové identity. Tito *christiani* v Bithynii a Pontu pravděpodobně cítili nějakou příslušnost a identifikovali se s něčím jiným než s Římem, ale s čím se identifikovali, nebylo toto označení. Jednotný byrokratický termín rovněž neznamená, že tito *christiani* měli nějaké společné znaky, kromě toho, že to byli židovští rebelové neplatící daň a více či méně explicitně zpochybňující římskou imperiální nadvládu. Nevíme ani, zda jejich *christos* byl ve všech případech právě popravený rabín Ježíš z Nazareta, protože se nacházíme v době silných apokalyptických nálad a mesiánského očekávání provádějících judaismus po zničení Jeruzaléma a dotvářejících duchovní pozadí této doby eskalující v druhé římsko-židovské válce (115–117) a v Bar Kochbově povstání (132–135).³⁶

³⁵ Srov. GOODMAN 1989 a TÝŽ 1999, s. 31.

³⁶ K možnému mesiánskému charakteru těchto hnutí srov. CHESTER 1999, s. 253–262.

S tímto předpokladem lze reinterpretovat i výskyty slova *χριστιανός* v rané křesťanské literatuře. První doklady máme ve dvou novozákonních textech ze 2. stol., dvakrát ve *Skutcích apoštolů*³⁷ a jedenkrát v *Prvním listu Petrově*. *Skutky apoštolů* obsahují zmínku interpretovanou často jako svědectví o osvojení si tohoto označení dotčenou skupinou samotnou, která ale stejně dobře může znamenat první případ použití této nálepky ze strany vnějších svědků:

ἐγένετο δὲ αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διδάξαι ὅχλον ἰκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς. – „Strávili v tamní církvi celý rok a učili spoustu lidí. Právě v Antiochii tito žáci poprvé dostali jméno ‚christianoí‘“. (*Sk* 11,26)

Tato interpretace by se jako argument mohla jevit křehká, kdyby nebyla podpořena jednoznačnějšími výskyty v ostatních případech zmiňovaných zde výše a níže. Její slabinou je, že argumentuje pomocí inf. aor. aktiva *χρηματίσαι* pro to, že tito žáci popraveného rabína Ježíše se zde neoznačili hrdým titulem *χριστιανοί* aktivně sami, nýbrž byli jím pasivně onálepkováni. Interpretace je to nicméně legitimní. Sloveso *χρηματίζεις* je doloženo na více místech s významem „být nějak nazýván na veřejnosti“ a v žádném případě nedokládá, že by antiošští žáci vytvořili nový název sami.³⁸

³⁷ V češtině dostupné příručky novozákonní biblistiky se většinou drží tradiční datace *Skutků apoštolů* do 80.–90. let 1. stol. (srov. POKORNÝ – HECKEL 2013, německý originál 2007; MARGUERAT 2014, francouzský originál 2008). Toto rané datování *Skutků* podrobil v nedávné době kritice RICHARD PERVO (2006) a na základě posouzení pramenů, metod, teologických názorů a sociálního a ideového kontextu se vrátil k dataci jejich vzniku až do poloviny 2. stol. S tímto datováním pracuje od té doby řada autorů. Významným argumentem pro pozdní dataci *Sk* je, že jsou poprvé doloženy až citací u Eirénaia z Lyonu na konci 2. stol., významným protiargumentem proti této dataci je naopak to, že se nezmiňují o epistolografické tvorbě apoštola Pavla. S tím se pojednává narativy rané křesťanských dějin vypořádávají poukazem na nepřijatelnost názorů apoštola Pavla pro většinu žáků rabína Ježíše z Nazareta v 1. a 2. stol. (VEARNCOMBE – SCOTT – TAUSSIG 2021, s. 238–246).

³⁸ K vývoji úzu tohoto slovesa a interpretaci tohoto místa srov. LANS – BREMMER 2017, s. 319–320; JONES 2017, s. 148–149; JONES 2022, s. 108–111. Jako nejzřejmější doklad pasivního úzu uvádí poslední citovaný autor *Rím* 7,3: ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει ἐν γέννηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ („Jestliže se oddá jinému muži za života svého manžela, bude označena za cizoložnici“).

Interpretace dalších dvou novozákonních míst je jednoznačnější. Druhý výskyt slova *χριστιανός* je také ve *Skutcích apoštolů*, a to na místě, kde se líčí situace při Pavlově obhajobě v Caesareji před Porciem Festem a králem Agrippou. Festus Pavlovu řeč přerušil zvoláním, že Pavla jeho veliká učenost přivádí k šílenství. Pavel odvětlí, že není šílený, ale mluví rozumně a že Agrippa na těm věcem určitě dobře rozumí. Poté se obrátí na Agrippu:

πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις. ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις χριστιανὸν ποιῆσαι. ὁ δὲ Παῦλος, Εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν μεγάλῳ οὐ μόνον σὲ ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους ὅποιος καὶ ἐγὼ εἶμι, παρεκτός τῶν δεσμῶν τούτων. – „Věříš prorokům, králi Agrippo? Víím, že věříš.“ Agrippa řekl Pavlovi: „Za chvíli se mě budeš snažit přesvědčit, že jsi ze mě udělal christiana“.³⁹ Pavel na to: „Modlil bych se k Bohu, aby ses nejen ty, ale každý, kdo mě slyší, za chvíli i za dlouho stal dnes takovým, jako jsem já – ovšem bez těchto pout.“ (Sk 26,27–29).

V této krátké výměně se do děje poloviny 1. stol. retrospektivně promítá fungování výrazu *χριστιανός* ve 2. stol. Toto označení zde užívá Agrippa, zatímco Pavel se zdráhá se s ním ztotožnit. Pokud se jednalo o byrokratický termín římské administrativy pro označení zločince, nikoli prvek sebeidentifikace žáků popraveného rabína Ježíše, dává najednou volba slov v této situaci jasný smysl. Agrippovo vyjádření je ironické a jeho použití římského výrazu pro kriminální živel brání tomu, aby si Pavel Agrippu před římským úředníkem přetáhl na svou stranu; sdíleným slovníkem také král potvrzuje svou loajalitu k Římu. Pavel naopak odmítá označit sám sebe hanlivým termínem a namísto toho v duchu apologetiky 2. stol. prohlašuje, že by si přál, aby všichni mohli být tím, čím je on, aniž by za to byli kriminalizováni a museli trpět v poutech.⁴⁰

³⁹ Svým překladem se odkláním od interpretace obvyklé v dostupných českých překladech, ale domnívám se, že tento výklad lépe odpovídá znění textu s aktivním infinitivem ποιῆσαι. Je to jedno z míst, na kterém lze demonstrovat adekvátnost této interpretační perspektivy.

⁴⁰ Obě místa ve *Skutcích apoštolů* interpretovala podobně Maia Kotrosits (2015, s. 88–90).

V podobném duchu mluví také autor *Prvního listu Petrova*: μὴ γὰρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς ἢ κλέπτης ἢ κακοποιὸς ἢ ὡς ἀλλοτριεπίσκοπος· εἰ δὲ ὡς χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν θεὸν ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ. – „Ať nikdo z vás netrpí jako vrah, zloděj, zločinec nebo udavač. Trpí-li však jako christianus, ať se za to nestydí, ale chválí za to jméno Boha“ (*1 Petr* 4,16). Autor klade výraz χριστιανός na konec řady označení jiných zločinů. Vysvětluje při tom svým čtenářům, že žáci popraveného rabína Ježíše se nemají dopouštět kriminálního jednání s jedinou výjimkou, a to je zločin rebelie proti etnickému či náboženskému útlaku ze strany římského imperia, na který mají být hrdí. Všechny rané doklady použití slova *christianus* / χριστιανός jsou tedy spíše odkazem na římský byrokratický termín, většinou evidentně charakterizující zločin, a nejsou sebeidentifikační skupiny.⁴¹

Judith Lieu dokládá, že teprve kolem poloviny 2. stol. někteří žáci popraveného rabína Ježíše z Nazareta přijali tuto kriminalizující nálepku za vlastní a spojili s ní pocit přináležitosti v kontextu svého veřejného vyznání a následné mučednické smrti.⁴² Rozebírá také apologetické strategie Justina, který se snaží redefinovat tento římský termín jednak tím, že s ním pracuje dle svého filozofického modelu jako s názvem filozofické školy odvozeným od jména učitele Ježíše „Christa“, a jednak stejně jako mnozí další prosazuje jeho chybnou etymologii od slova χρηστός.⁴³ Vedle toho apologeta Athénagorás se vyjadřuje stále ještě rezervovaně o οἱ λεγόμενοι χριστιανοί⁴⁴ a jiní, i pozdější autoři jako Justinův žák Tatianos nebo Hermův *Pastýř* se termínu vyhýbají zcela. Termín *christianus* jako prvek sebeidentifikace se viditelně začíná prosazovat nikoli v situacích polemiky žáků popraveného rabína Ježíše s ostatními představiteli judaismu,⁴⁵ ale typicky v komunikaci

⁴¹ K interpretaci *1 Petr* z pohledu kolektivního utrpení a teorie diaspory srov. také KOTRO-SITS 2015, s. 62–69.

⁴² Srov. LIEU 2004, s. 253–257, s odkazem na charakteristické vyznání před soudem *christianus sum* resp. χριστιανός εἶμι v *Martyrium Polycarpi*, *Martyrium Iustini* a dalších *Acta martyrum*.

⁴³ Srov. LIEU 2004, s. 258–259; pro model filozofické školy srov. JUSTINOS (*Apol.* 12,9; 26,6 a 46,3), kde dokonce slovem χριστιανοί v tomto filozofickém smyslu označuje i Abrahama a Sókrata; pro využití etymologie srov. 4,5; 46,4. Srov. také Tacitův tvar *Chrestianos* (*Ann.* 15,44,2–3, a pozn. 31).

⁴⁴ ATHENAGORAS *Leg.* 1,3.

⁴⁵ Výjimkou je v tom IGNATIUS z Antiochie, který přichází s opozicí χριστιανισμός vs ιουδαϊσμός (*Ep. Magn.* 10). Nicméně i řada dalších konceptů tohoto autora je značně

s římskými úřady v extrémních situacích soudních procesů končících odsouzením k smrti za zločin „christianismu“ nebo v případě Justinovy *Apologie*, spisu adresovaného císaři Antoninu Piov a senátu a lidu římskému, se snahou tento termín dekriminalizovat. Apologeta a mučedník Justinus se tedy jeví jako nejvýraznější činitel při formování křesťanské identity; a díky svému spisu *Dialog s Židem Tryfónem* také jako objevitel identity judaistické.⁴⁶

6. Kdy (ne)nastalo rozdělení cest: mýtus synody v Jabne

Ukázal jsem, že první výskyty slova *χριστιανός* / *christianus* v textech první poloviny 2. stol. neznamenají ještě existenci křesťanství jako svébytné sociální a náboženské identity stavící se do protikladu k judaismu. Přesto se ve starší literatuře pracovalo s přesvědčením, že k definitivnímu rozdělení cest judaismu a křesťanství došlo už ke konci 1. stol. Tento předpoklad se opíral o zprávy o vyloučení křesťanů ze synagog na rabínské synodě v Jabne. Na této synodě konané kolem roku 90 se měl konstituovat rabínský judaismus jako nová normativní forma judaismu adaptovaná na nové podmínky po zničení jeruzalémského chrámu. Od druhé pol. 20. stol. se však začaly ozývat hlasy, že tato rabínská synoda je „mýtus“ badatelů konce 19. stol. vzniklý nekritickou interpretací rabínských pramenů.⁴⁷ O jakési synodě farizeů druhého chrámu určující kánon posvátných knih a stanovující modlitební formule pro synagogální bohoslužbu psal v druhé pol. 17. stol. ve svém spisu *Tractatus theologico-politicus* Baruch Spinoza, neurčil však místo jejího konání a datoval ji velice široce slovy „po době makabejců“.⁴⁸ Lokalizaci konání této synody do Jabne 90. let 1. stol. zmiňují teprve autoři z poslední třetiny 19. stol. Jak uvádí David Aune, prvním z nich byl židovský historik

progresivní a v rámci plurality a diversity ježíšovského hnutí 2. stol. z něho činí nejvýraznějšího předchůdce budoucí ortodoxie. O dataci jeho listů se vedou diskuse a jednotlivé návrhy je umísťují od druhého desetiletí Traianovy vlády do 70. let 2. stol. (tento krajní návrh předpokládá, že by listy byly pseudepigrafní; srov. HÜBNER 1997 a LINDEMAN 1997).

⁴⁶ Na roli Justina při vymezování křesťanství a judaismu ukazuje historik rabínského judaismu a raného křesťanství DANIEL BOYARIN (2001).

⁴⁷ Srov. AUNE 1991 a SALDARINI 1992, s. 18–19.

⁴⁸ Srov. SPINOZA 10,43–45.

Heinrich Graetz a na něho navázali křesťanští badatelé Herbert E. Ryle a Frants Buhl. Bylo tedy zřejmě následkem Graetzova rozhodnutí, že právě tato synoda byla uznána jako místo a datum finalizace kánonu posvátných knih judaismu, o kterém psal Spinoza.⁴⁹

Jak to s touto synodou bylo? Sporadicky se o ní píše v rabínské literatuře zejména v souvislosti se stanovením modliteb prokletí a požehnání (*berachót*), které se měly přednášet při synagogálních bohoslužbách. Tyto *berachót* lokalizuje do Jabne a do 1. stol. n. l. teprve anekdotická zpráva v traktátu babylónského talmudu *Bavli berachót* (28b–29a) ze 4.–5. stol. Požehnání se měla recitovat na začátku každé synagogální bohoslužby, obsahovala prokletí odpadlíků, nazorejců a heretiků a požadovala, aby byli vymazáni z knihy živých a nebyli zapsáni do knihy spravedlivých.⁵⁰ Na základě těchto pozdních zpráv se tedy předpokládalo, že křesťané byli oficiálně vyhnáni ze synagog už na konci 1. století.

Takto rané datování rozchodu by ovšem předpokládalo, že už v této rané době existovali jednak křesťané jako jednoznačně vymezená a identifikovatelná sociální a náboženská skupina, což se daří přesvědčivě zpochybňovat, jednak všeobecně uznávaná judaistická autorita, která by mohla diktovat pravidla všem synagogám; avšak rabínský judaismus, v jehož prostředí tato prokletí vznikala, začal být většinou uznáván teprve od 3. století, a to pouze v Palestině.⁵¹ Nejranější datovatelné svědectví o jakémsi proklínání křesťanů v synagogách máme sice již u Justina z doby kolem roku 150 (*Dial.* 16,4 a 96,2),⁵² nemůže to však znamenat ještě plošnou praxi, nýbrž píše

⁴⁹ Srov. AUNE 1991, s. 491–493.

⁵⁰ Tato prokletí označovaná v literatuře jako *birkat ha-minim* byla namířena také proti křesťanům. Dle ALEXANDRA (1999, s. 5–9), z něhož zde čerpám, byli *minim* Židé, kteří neuznávali autoritu rabínů a halachu. Tento výraz tedy zahrnoval i křesťany, kteří zůstávali součástí synagogální komunity a prohlašovali svou příslušnost k Izraeli, tedy tzv. „židokřesťany“. Termín „nazorejci“ (*noseirim*), který označuje výslovně právě křesťany, připojila palestinská recenze kleteb.

⁵¹ Tento argument se vyskytuje již u SالدARINIHO (1992, s. 26; srov. také celé jeho líčení rozrůzněnosti judaismu v první části článku). Nicméně Sالدarini operuje ještě spíše v paradigmatu, které předpokládá koexistenci židovských a křesťanských komunit jako samostatných náboženských entit, a neproblematizuje užívání termínů „křesťanský“ a „judaistický“.

⁵² Kromě těchto zmínek o proklínání evokují nějaké vyhánění ze synagog také některé novozákonní texty, jako *Jan* 9,22; 12,42; 16,2 používající technicky znějící výraz ἀποσυνοχωγός.

jen lokální výstřelky v některých synagogách, v jejichž vedení dominovali představitelé proto-rabínského směru judaismu, nebo v nichž se nějaký zastánce proto-rabínské strany stal předzpěvákem a zazpíval tuto rabínskou formu požehnání o své vůli.⁵³

Ještě o něco dále postoupil v argumentaci židovský historik Daniel Boyarin.⁵⁴ Interpretuje talmudické zprávy o synodě v Jabne jako součást zakladatelského mýtu rabínského judaismu, který se etabloval a prosadil v Palestině během 3. stol. Předpokládá, že smyslem tohoto rabínského vyprávění je promítnout počátek všech institucí tohoto pozdějšího judaistického směru retrospektivně do příběhu o dávné synodě z doby brzy po římském dobytí Jeruzaléma. Autor tedy chápe synodu v Jabne nikoli jako historickou událost, ale jako součást pozdější propagandy budující mýtus o dávné zakládající autoritativní synodě, která měla obnovit judaismus a etablovat a legitimizovat rabínskou formu jako nový hegemonní směr pro období po zničení chrámu.

Boyarin tedy demytologizuje rabínský příběh o počátku rabínské hegemonie a o autoritativním koncilu v Jabne a tvrdí, že skutečné příčiny rabínské praxe je nutno hledat někde jinde, a to v komplexních interakcích mezi různými proudy judaistického náboženského areálu období po zničení chrámu. Z nich postupně vzešly dvě úspěšné konkurenční formy judaismu – rabínský judaismus a proto-ortodoxní křesťanství. Tato interpretace má pak samozřejmý důsledek, že nebyla-li na konci 1. stol. žádná všeobecně přijímaná autoritativní synoda, neexistovalo také od konce 1. stol. žádné všeobecně závazné vyloučení křesťanů ze synagog. Dění 2. stol. lze tedy stále ještě číst jako společný příběh rozmanitého a decentralizovaného judaismu destabilizovaného zničením chrámu a potlačováním dalších židovských revolt římskou imperiální mocí. Justinovy zprávy o proklínání žáků popraveného rabína Ježíše v synagogách pak nelze interpretovat jako postupné prosazování závěrů staré synody, nýbrž jako živelnou lokální praxi, která byla teprve později, po rozdělení cest mezi 3. a 5. stol., rabínským judaismem osvojena a kodifikována.

Ani z těchto míst nelze odvodit, že šlo o plošnou praxi. Lze pouze soudit, že prostředí židovských synagog bylo neklidné. Diskuse o těchto janovských pasážích shrnuje BERNIER (2013).

⁵³ Srov. ALEXANDER 1999, s. 10.

⁵⁴ Srov. BOYARIN 2001. Myšlenku dále rozvíjí v knize *Border Lines* (BOYARIN 2004a).

7. Závěrečné výhledy

Ukázal jsem některá východiska konstruktivistického paradigmatu zkoumání počátků křesťanství a uvedl způsoby, jak se tento přístup vypořádává s několika možnými námitkami z esencialistických pozic. Tato perspektiva umožňuje reinterpretaci pramenných textů rané doby, ale některé z nich jsou pro ni velkou výzvou. Mezi nimi mají zvláštní váhu zejména listy apoštola Pavla, které jsou nejranějšími dochovanými texty proto-křesťanského hnutí. Vzhledem k tomu, že se později staly základem formulace křesťanské ortodoxie, vytvářejí dojem, že už ve velmi rané době převládlo proto-ortodoxní hnutí jakožto vůči judaismu velmi ostře vyhraněná skupina. Tuto představu korigují radikálnější směry současného bádání o apoštolu Pavlovi,⁵⁵ jež ukazují, že jeho osobě lze velmi dobře rozumět také jako věrnému vizionářskému judaistovi pracujícímu dle Izaiášova proroctví (*Iz 2,2–4*) na projektu otevření přístupu nežidů do Božího lidu na konci věků. Jeho projekt však vyvolával polarizaci a nepřátelství mezi mnoha vyznavači judaismu včetně řady žáků popraveného rabína Ježíše, což reflektují i některá místa z pozdějších textů novozákonní literatury.⁵⁶

Badatelé zabývající se dalším životem odkazu apoštola Pavla konstatují, že jeho názory vzbuzovaly v 1. i 2. stol. velkou nedůvěru. Byl šířeji respektován pouze jako zakladatel některých komunit nebo jako mučedník, ale jeho listy se nečetly a jeho názory nezaznávají ani u těch autorů, kteří se odvolávají na jeho odkaz,⁵⁷ v jiných textech jsou dokonce připisovány odpůrcům

⁵⁵ Pro české publikum shrnul současný stav pavlovských studií LUKEŠ 2016 a 2023.

⁵⁶ Srov. např. *Sk 21,20–21*, kde se hovoří o tom, že mnoho tisíc Židů uvěřilo ježíšovské cestě, ale zůstali věrni Mojžíšovu zákonu; nebo *Mt 5,19*, přiznávající nejmenší místo v Božím království tomu, kdo by zrušil sebemenší přikázání Zákona, což pravděpodobně mívá právě na některé žáky apoštola Pavla.

⁵⁷ Srov. *2 Petr 3,15–16*, výslovně varující před nebezpečím, které je spojeno s četbou Pavlových listů; nebo pastorální epištoly připisované pseudepigrafně Pavlovi, ale obsahující pouze moralizující myšlenky utvrzující společenský *status quo* a nerozvíjející žádné Pavlovy radikální subverzivní koncepty ani jeho teologické inovace ospravedlnění pouhou vírou, důraz na význam Ježíšova ukřižování a vzkříšení apod. (*2 Tim 2,18* se dokonce výslovně vymezuje proti představě již nastalého vzkříšení, která se v náznamech nachází v *1 Kor 15,20–23*, nebo *2 Kor 5,17*, a explicitně v deuteropavlovském *Kol 3,1–11*). O existenci listů se nezmiňuje

víry.⁵⁸ Ti, kdo se ve 2. stol. otevřeně odvolávali na apoštola Pavla, byli vnímáni jako kontroverzní. Byli to významní učitelé jako Valentinus, zakladatel školy, kterou pozdější hereziologický diskurz označoval jako valentinovskou gnózi, nebo Markión ze Sinópy, který je zakladatelem markionitské církve, jejíž teologie byla od druhé poloviny 2. stol. terčem polemik proto-ortodoxních autorů. Markión byl první známý autor, který vytvořil sbírku Pavlových listů a pokládal je za autoritativní texty. Je možné, že to byla vlastně teprve silná pozice jeho společenství na mapě ježíšovských hnutí druhé poloviny 2. stol., co napomohlo širší rehabilitaci Pavla. O obnoveném zájmu o Pavlovu osobu a teologii svědčí váha, kterou mu přikládají velcí kritici Markióna Eirénaios z Lyonu a Tertullianus na přelomu 2. a 3. stol. Oproti nim autor starší, nedochované polemiky proti Markiónovi Justinus v dochovaných spisech Pavla vůbec nejmenuje, a jak se k jeho postavě a názorům stavěl přímo v polemice s Markiónem, nemůžeme vědět, protože se nedochovala. Ztráta tohoto Justinova díla vyvolává zvědavé otázky, zda o ně pozdější ortodoxní tradice, v níž hrála Pavlova teologie klíčovou roli, neztratila zájem právě proto, že spolu s Markiónem odsuzoval i Pavla.⁵⁹

Případ apoštola Pavla není jedinou výzvou pro tuto novou perspektivu. Důležité jsou z tohoto hlediska také texty těch žáků popraveného rabína Ježíše, kteří nevycházejí z judaistického prostředí. Jejich interpretace by mohla být použita ke zpochybnění teze o jednom rozrůzněném a mnohotvárném judaistickém náboženském areálu, ovšem při bedlivějším pohledu se často ukáže, že se stále pohybovali v prostředí proslulých diasporních synagog. Patrně je to na textech Ignatia z Antiochie, který jako první známý autor formuluje v první polovině 2. stol. protiklad *χριστιανισμός* vs *ιουδαϊσμός*⁶⁰ a používá už v pozitivním smyslu také termín *χριστιανός* a různé jeho

dokonce ani autor Pavlova životopisu, který tvoří většinu textu *Skutků apoštolů*, a s výjimkou vloženého *3 Kor* ani autor *Skutků Pavlových* (Dus 2022, s. 171–236).

⁵⁸ Srov. VEARNCOMBE – SCOTT – TAUSSIG 2021, s. 239–240.

⁵⁹ Srov. BEDUHN 2019, s. 116.

⁶⁰ IGNATIUS *Ep. Magn.* 10 (srov. také *Ep. Phil.* 6,1). Upozornil jsem na něho už v pozn. 45 jako na možný doklad rané sebeidentifikace s termínem *χριστιανός* při vymezování se proti judaistům. LIEU (2004, s. 252) se domnívá, že Ignatios mohl vytvořit neologismus *χριστιανισμός* podle předlohy *Druhé knihy makabejské*, kde se poprvé vyskytuje jeho protipól *ιουδαϊσμός* (*2 Mak* 2,21; 8,1; 14,38).

odvozeniny. Judith Lieu však upozorňuje, že ani Ignatios nepracoval s opozicí mezi *Ἰουδαῖοι* a *χριστιανοί* a nešlo mu tedy o pojmenování skupinové či etnické identity, nýbrž pouze o vymezení se vůči souboru zvyků, které odmítal, jako byla praxe obřízky a sobot. Poukazuje také na nepřítomnost těchto výrazů u ostatních soudobých autorů a vyvozuje, že Ignatios byl spíše velmi inovativní myslitel než svědek nějakého širšího trendu.⁶¹ Zároveň je pro dokreslení kontextu možno doložit, že Ignatios byl podle všeho sám sociálně hluboce navázán na prostředí judaistických synagog, jak prozrazuje jeho polemika s některými lidmi ve Filadelfii, jejíž nejpřirozenější kulisou by byla právě synagoga:

„Prosím vás, abyste nežili ve svárech, ale v Christově učení. Zaslechl jsem totiž, jak někteří říkají: ‚Pokud to nenajdu ve starobylých dokumentech, evangelium nevěřím,‘⁶² a když já jsem jim řekl, že je to psáno, oni namítli, že je to sporné. Pro mne je však starobylým spisem Ježíš Christos a posvátným textem jeho kříž a jeho smrt a vzkříšení a víra skrze něho...“⁶³

Jako nejpravděpodobnější interpretace se mi jeví, že Ignatios v diskusi s judaistickými souvěrci v místní diasporní komunitě, kde je hostem, vznáší totalizující nárok na kolektivní jednotu, která je analogická jednotě Boha jejich

⁶¹ Srov. LIEU 2004, s. 252. Obsah těchto Ignatiových termínů komentuje z hlediska teorie diaspory a teorie afektů také KOTROSIOS (2015, s. 70–83).

⁶² Dus představil jiný překlad („Pokud to nenajdu ve starých záznamech, neuvěřím, že je to v evangeliu.“), který svědčí spíše pro možnost, že diskuse probíhala v rámci skupiny Ježíšových vyznavačů (Dus 2023, s. 151). Oba překlady jsou z hlediska jazyka legitimní: Dus předpokládá elipsu nějakého infinitivu (např. εἶναι), já stavím na předpokladu širší funkce předložky ἐν, což je jev v koiné běžný. Dusova formulace („v evangeliu“) implikuje, že „evangelium“ už je nějaký daný strukturovaný text, o jehož obsahu probíhá debata, zatímco můj překlad pokládá „evangelium“ stále spíše za mluvní akt kázání, jehož cílem je změnit přesvědčení posluchačů.

⁶³ IGNATIUS, *Phil.* 8,2: Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς μηδὲν κατ' ἐρίθειαν πράσσειν, ἀλλὰ κατὰ χριστομαθίαν. Ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων ὅτι, ἐὰν μὴ ἐν τοῖς ἀρχαίοις εὔρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός μου αὐτοῖς ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι ὅτι πρόκειται. Ἔμοι δὲ ἀρχεῖά ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός, τὰ ἄθικτα ἀρχεῖα ὁ σαυρὸς αὐτοῦ καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ...

monoteistického systému (*Ep. Phil.* 8,1).⁶⁴ Odpovědí je mu však odmítnutí od „některých“, kteří trvají na možnosti interpretovat posvátné texty judaismu nezávisle i za cenu vzájemných neshod.

Konstruktivistická perspektiva řešení počátků křesťanství je tedy účinným katalyzátorem mnoha drobných reinterpretací a obrací pozornost k některým místům pramenných textů, která v esencialistických přístupech bývají přehlížena. Předpoklad, na němž staví, je existence jediného judaistického náboženského areálu s mnoha rozmanitými variantami, mezi nimiž figuruje i proto-křesťanství, zatím bez svébytné identity. Všechny různorodé výpovědi z této rané doby dávají v tomto zarámování dobrý smysl. Texty či pasáže, které jsou v souladu s konceptem dvou originálních entit judaismu a křesťanství, pak nesvědčí pro návrat k esencialistickému vykladačskému paradigmatu, nýbrž potvrzují originální pluralitu.⁶⁵

⁶⁴ Kolektivní jednota je jedno z Ignatiových nejsilnějších témat, kterému se snaží dát na různých místech svých listů i institucionální rámec teologickým odůvodňováním monarchického episkopátu (např. *Ep. Magn.* 6,1, nebo *Ep. Phil.* 4).

⁶⁵ Proti tomuto pluralistickému trendu ve výkladu dějin „raných křesťanství“ někteří badatelé otevřeně vystupují; např. AYRES (2017) se snaží hájit kontinuitu vývoje křesťanství mezi 1. a 3. stol. a vidí již v textech 1. stol. jednotný narativní vzorec a v textech 2. stol. počátky teologické spekulace. Tento vzorec však konstruuje na základě analogie christologických titulů v několika proto-ortodoxních textech. Slabinou jeho výkladu je, že upadá do anachronismu v označování a nezohledňuje „čistě judaistické“ prameny. Aby jeho argumentace zcela přesvědčivě vyvracela tezi o diskontinuitě v pestrém judeo-křesťanském areálu a byla relevantním příspěvkem pro zkoumání dějin raného křesťanství z perspektivy *the parting of the ways*, musel by kupříkladu prokázat, že v „křesťanských“ textech, v nichž konstruuje společný narativní vzorec, nelze zároveň konstruovat také vzorce analogické s „židovskou“ literaturou 1. a 2. stol.

Literatura

a) Prameny, edice a překlady

ATHENAGORAS. *Legatio pro Christianis*. Ed. MARCOVICH, M. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1990.

JUSTINUS. *Iustini Martyris Apologiae pro Christianis et Dialogus Cum Tryphone*. Ed. MARCOVICH, M. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2005.

Novum testamentum graece. Herausg. von ALAND, B. – ALAND, K. 28. rev. Aufl. Münster: Deutsche Bibelgesellschaft 2012.

PAULUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI UNA CUM SACROSANCTI CONCILII PATRIBUS. Nostra aetate. Declaratio de Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas. *Acta Apostolicae Sedis*, 1966, roč. 58, s. 740–744.

PLINIUS. *Epistulae*. A crit. ed. by STOUT, S. E. Bloomington, IN: Indiana University Press 1962.

Příběhy apoštolů. Novozákonní apokryfy II. 3. vyd. DUS, J. A. Praha: Vyšehrad 2022. *Schriften des Urchristentums. Band 1, Die Apostolischen Väter*. Eingel., herausg., übertr. und erlout. von FISCHER, J. A. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011.

Schriften des Urchristentums. Band 2, Didache (Apostellehre), Barnabasbrief, Zweiter Klemensbrief, Schrift an Diognet. Eingel., herausg., übertr. und erlout. von WENGST, K. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011.

Schriften des Urchristentums. Band 3, Papiasfragmente, Hirt des Hermas. Eingel., herausg., übertr. und erlout. von KÖRTNER, U. H. J. – LEUTZSCH, M. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011.

SPINOZA, B. *Opera quae supersunt omnia. Vol. III, Tractatus theologico-politius. Compendium grammatices linguae hebraeae*. Ed. BRUDER, C. H. Leipzig: Bernh. Tauchnitz jun. 1846.

TACITUS. *Cornelii Taciti libri qui supersunt. Tom. I. Ab excessu divi Augusti*. Ed. KOESTERMANN, E. Leipzig: Teubner 1971.

b) Citovaná literatura

ALEXANDER, Ph. S. “The Parting of the Ways” from the Perspective of Rabbinic Judaism. In DUNN, J. D. G. *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135*. Eerdmans Publishing Company 1999, s. 1–25.

- AUNE, D. E. On the Origins of the “Council of Javneh” Myth. *Journal of Biblical Literature*, 1991, roč. 110, č. 3, s. 491–493. doi: 10.2307/3267786
- AYRES, L. Continuity and Change in Second-Century Christianity. A Narrative against the Trend. In PAGET, J. C. – LIEU, J. M. *Christianity in the Second Century. Themes and Developments*. Cambridge – New York: Cambridge University Press 2017, s. 106–121.
- BAKER, C. A. Early Christian Identity Formation: From Ethnicity and Theology to Socio-Narrative Criticism. *Currents in Biblical Research*, 2011, roč. 9, č. 2, s. 228–237. doi: 10.1177/1476993X10383834
- BAUER, W. *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1934.
- BAUER, W. *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*. Philadelphia: Fortress Press 1971.
- BAUR, F. C. *Paulus, der Apostel Jesu Christi, sein Leben und Wirken, seine Briefe und seine Lehre*. Stuttgart: Becher und Müller 1845.
- BAUR, F. C. *Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*. Tübingen: Fues 1853.
- BEDUHN, J. The Contested Authority of Paul in the Second Century. *Forum*, 2019, roč. 8, č. 2, s. 109–131.
- BERNIER, J. *Aposynagōgos and the Historical Jesus in John: Rethinking the Historicity of the Johannine Expulsion Passages*. Leiden – Boston: Brill 2013.
- BINGHAM, D. J. 2018 NAPS Presidential Address: Reading the Second Century. *Journal of Early Christian Studies*, 2019, roč. 27, č. 1, s. 1–26. doi: 10.1353/earl.2019.0000
- BIRLEY, A. R. *Onomasticon to the Younger Pliny: Lettres and Panegyric*. München – Leipzig: K. G. Saur 2000.
- BOYARIN, D. Justin Martyr Invents Judaism. *Church History*, 2001, roč. 70, č. 3, s. 427–461. doi: 10.2307/3654497
- BOYARIN, D. *Border Lines. The Partition of Judaeo-Christianity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2004a.
- BOYARIN, D. The Christian Invention of Judaism: The Theodosian Empire and the Rabbinic Refusal of Religion. *Representations*, 2004b, roč. 85, č. 1, s. 21–57. doi: 10.1525/rep.2004.85.1.21
- CAMPBELL W. S. *Paul and the Creation of Christian Identity*. New York: T & T Clark 2006.

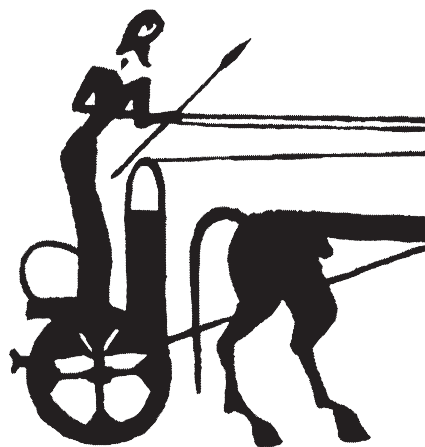
- CARLETON PAGET, J. Some observations on Josephus and Christianity. *The Journal of Theological Studies*, 2001, roč. 52, č. 2, s. 539–624. doi: 10.1093/jts/52.2.539
- CARLETON PAGET, J. The Second Century from the Perspective of the New Testament. In PAGET, J. C. – LIEU, J. M. *Christianity in the Second Century. Themes and Developments*. Cambridge – New York: Cambridge University Press 2017, s. 91–105.
- CARSON, D. A. – MOO, D. J. *An Introduction to the New Testament*. Zondervan 1992.
- CARSON, D. A. – MOO, D. J. *Úvod do Nového zákona*. Návrat domů 2008.
- DULING, D. C. Social Memory and Biblical Studies: Theory, Method, and Application. *Biblical Theology Bulletin*, 2006, roč. 36, č. 1, s. 2–4. doi: 10.1177/01461079060360010101
- DUNN, J. D. G. Preface. In DUNN, J. D. G. *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135*. Eerdmans Publishing Company 1999, s. vii–x.
- DUS, J. A. Ignác Antiochijský. In HOBLÍK, J. – FIALOVÁ, R. *Helénismus, raný judaismus a rané křesťanství. Kapitoly z encyklopedie*. Praha: Filosofia 2023, s. 145–165.
- EHRMAN B. D. *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*. Oxford – New York: Oxford University Press 2005.
- GOODMAN, M. Nerva, the Fiscus Judaicus and Jewish Identity. *The Journal of Roman Studies*, 1989, roč. 79, s. 40–44. doi: 10.2307/301179
- GOODMAN, M. Diaspora Reactions to the Destruction of the Temple. In DUNN, J. D. G. *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135*. Eerdmans Publishing Company 1999, s. 27–38.
- HARNACK, A. *Das Wesen des Christentums*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung 1900.
- HÜBNER, R. M. Thesen Zur Echtheit Und Datierung Der Sieben Briefe Des Ignatius von Antiochien. *Zeitschrift Für Antikes Christentum*, 1997, roč. 1, s. 44–72.
- CHESTER, A. The Parting of the Ways: Eschatology and Messianic Hope. In DUNN, J. D. G. *Jews and Christians. The Parting of the Ways A.D. 70 to 135*. Eerdmans Publishing Company 1999, s. 239–313.
- JONES, Ch. P. The Historicity of the Neronian Persecution: A Response to Brent Shaw. *New Testament Studies*, 2017, roč. 63, s. 146–152. doi:10.1017/S0028688516000308
- JONES, Ch. P. Epigraphica. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2022, roč. 139, s. 108–116.

- KELLEY, S. *Racializing Jesus: Race, Ideology, and the Formation of Modern Biblical Scholarship*. London: Routledge 2002.
- KOTROSITS, M. *Rethinking Early Christian Identity. Affect, Violence, and Belonging*. Minneapolis: Fortress Press 2015.
- LANS, B. van der – BREMMER, J. N. Tacitus and the Persecution of the Christians: An Invention of Tradition? *Eirene. Studia Graeca et Latina*, 2017, roč. 53, č. 1–2, s. 299–331.
- LIEU, J. M. *Christian Identity in the Jewish and Graeco-Roman World*. Oxford – New York: Oxford University Press 2004.
- LINDEMANN, A. Antwort Auf Die „Thesen Zur Echtheit Und Datierung Der Sieben Briefe Des Ignatius von Antiochien“. *Zeitschrift Für Antikes Christentum*, 1997, roč. 1, s. 185–194.
- LUKEŠ, J. Apoštol Pavel historický a apoštol Pavel z hlediska historie. *Salve*, 2016, roč. 26, č. 3, s. 29–51.
- LUKEŠ, J. Pavel z Tarsu: pavlovské bádání. In HOBLÍK, J. – FIALOVÁ, R. *Helénismus, raný judaismus a rané křesťanství. Kapitoly z encyklopedie*. Praha: Filosofia 2023, s. 375–415.
- MARGUERAT, D. *Úvod do Nového zákona. Historie, písmo, teologie*. Jihlava: Mlýn 2014.
- MORESCHINI, C. – NORELLI, E. *Manuale di letteratura cristiana antica greca e latina*. 2^a ed. Brescia: Editrice Morcelliana 2006.
- NICKLAS, T. *Jews and Christians? Second Century “Christian” Perspectives on the “Parting of the Ways”*. Tübingen: Mohr Siebeck 2014.
- PERVO, R. I. *Dating Acts: Between the Evangelists and the Apologists*. Polebridge Press 2006.
- PEW RESEARCH CENTER. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050. *Pew Research Center*. Washington, D.C. Dostupné z: <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>. [citováno 2015-04-02].
- POKORNÝ, P. – HECKEL, U. *Úvod do Nového zákona. Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad 2013.
- PRCHLÍK, I. Tacitus de Christianis: Kde získal Tacitus své informace o křesťanech? *Avriga – Zprávy Jednoty klasických filologů*, 2015, roč. 57, č. 1, s. 46–66.
- PRCHLÍK, I. Auctor nominis eius Christus: Tacitus’ Knowledge of the Origins of Christianity. *AUC Philologica*, 2017, č. 2, s. 95–110.

- PRCHLÍK, I. Tacitus. In HOBLÍK, J. – FIALOVÁ, R. *Helénismus, raný judaismus a rané křesťanství. Kapitoly z encyklopedie*. Praha: Filosofia 2023, s. 503–535.
- SALDARINI, A. J. Jews and Christians in the First Two Centuries: The Changing Paradigm. *Sofar*, 1992, roč. 10, č. 2, s. 16–34.
- SANDERS, E. P. *Paul and Palestinian Judaism*. London: SCM 1977.
- SCHIFFMAN, L. H. *Who Was a Jew? Rabbinic and Halakhic Perspectives on the Jewish-Christian Schism*. Hoboken, NJ: Ktav 1985.
- STOCK, B. *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1983.
- STOCK, B. *Listening for the Text: On the Uses of the Past*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press 1990.
- THATCHER, T. (ed.). *Memory and Identity in Ancient Judaism and Early Christianity*. Society of Biblical Literature 2014. doi: 10.2307/j.ctt1287n36
- VEARNCOMBE, E. – SCOTT, B. – TAUSSIG, H. *After Jesus Before Christianity: A Historical Exploration of the First Two Centuries of Jesus Movements*. New York, NY: HarperCollins Publishers 2021.
- WILKEN R. L. *John Chrysostom and the Jews. Rhetoric and Reality in the Late 4th Century*. Wipf and Stock: Eugene, OR 2004 (1. vyd. 1983).

doc. PhDr. Jiří Pavlík, Ph.D., katedra biblistiky a judaistiky, Husitská teologická fakulta
Univerzity Karlovy, Pacovská 350/4, 140 21 Praha 4
jiri.pavlik@htf.cuni.cz

ZPRÁVY / MISCELLANEA

Zprávy ze zahraničních institucí: Ludwig Boltzmann Institut für Neulateinische Studien v Innsbrucku

Úvodem za redakci *Aurigy*

V akademickém prostředí se čím dál významněji prosazuje důraz na mezinárodní spolupráci. Zahraniční zkušenosti badatelů jsou vyžadovány na různých úrovních vědeckého provozu a tendence posilovat přeshraniční síť kontaktů je patrná nejen na rovině individuální, ale i mezi institucemi. Příkladné jméno *mezinárodní* patří mezi ta vůbec nejpádnější, hodnotí-li se na jakékoli úrovni kvalita vědeckého výstupu, projektu, grantu atd. A konečně zkušenosti, které lze během studijního pobytu či badatelské stáže v zahraničí načerpat, mohou být klíčové pro budoucí směřování jednotlivců i celých pracovních týmů.

Ze zmíněných důvodů se redakce *Aurigy* rozhodla vytvořit novou rubriku věnovanou právě zahraničním vědeckým a studijním pobytům. Jejím cílem bude představit vybraná pracoviště a univerzity a předat nejen základní informace o nich, ale hlavně osobní zkušenosti těch, kteří na daných institucích nějakou dobu strávili. Kromě popisu badatelského zaměření toho kterého pracoviště se proto bude snažit přinést i některé praktické rady týkající se každodenního života v cizím prostředí. Věříme, že právě osobní doporučení může zásadně napomoci těm kolegům a kolegyním, kteří jsou ve fázi rozhodování, zda a kam investovat svůj čas, energii a mnohdy i vlastní finanční prostředky. Sdílená zkušenost měla ostatně v otázkách akademické peregrinace stěžejní roli odnepaměti, a jakkoliv ji dnes v mnohém nahradil internet, i nadále platí, že nejcennější informace pocházejí z první ruky. Zároveň doufáme, že v nové, „reportážní“ rubrice najdou zaujetí a spoustu nových poznatků i čtenáři, kteří se zrovna na zkušenou do zahraničí nechystají.

První krok: rozhodování o stáži

Individuální studijní plán již několik let doktorandům předepisuje povinnost vyjet na zahraniční stáž. Jelikož je můj doktorský projekt zaměřen na novolatinická studia, hledali jsme se školitelkou Lucií Storchovou místo, kde se neolatinistice dlouhodobě daří a je šance tam načerpat nové podněty. Tato kritéria skvěle splňuje například belgická Lovaň, kde jsem strávil semestr v roce 2017/18 a přivezl si odtud kromě zájmu o neostoicismus spoustu oskenovaných materiálů. Protože jsem měl chuť poznat zase něco jiného, padla tentokrát volba na rakouský Innsbruck a tamní institut Ludwiga Boltzmannova, který jednak předchází pověst špičkového evropského pracoviště a jednak existují mezi ním a mou školitelkou přímé kontakty, které mi ochotně zprostředkovala (za což jí tímto ještě jednou děkuji).

Ještě před odjezdem jsem díky troše brouzdání po webu získal základní představu o budoucím působišti. Ludwig Boltzmann Institut (LBI) pro novolatinická studia je jedním z více než desítky výzkumných institucí pod záštitou společnosti pojmenované po rakouském fyzikovi Ludwigu Boltzmannovi (1844–1906). Není bez zajímavosti, že většinu současných institutů Ludwig Boltzmann Gesellschaft, rozestých po celém Rakousku, spojuje medicínské zaměření a institut pro novolatinická studia je doplňuje coby zástupce humanitního vzdělání. Výzkum na novolatinickém LBI je rozdělen do tří tematických linií (vzdělání, věda, intelektuální dějiny), které se dále skládají z jednotlivých projektů, na nichž LBI občas spolupracuje i s jinými institucemi. Hlavním posláním LBI je základní výzkum, což v našem případě znamená vedle odborných studií a monografií i edice či databáze, ale podílí se také na vzdělávacích aktivitách pro veřejnost.

Tolik k veřejně dohledatelným údajům a propagačním materiálům na internetu. Zažádal jsem si o finanční podporu k tomu určenou (Erasmus+ praktické stáže) a rozhodl se vyjet na období květen–červen 2023. Na prvního máje tak nastal čas se přesvědčit, jak vypadá realita.

Místo: most na Innu při úpatí Alp

Pokud jste někdy byli v tyrolských Alpách, možná vám utkvěl stejný prvotní dojem: po cestě z Čech – ať už autem přes Mnichov či vlakem přes Linz

a Salzburg – se placatý profil krajiny najednou začne měnit a za okny se zdvihají čím dál strmější svahy. A na toho, kdo by si třeba ve vlaku z Lince dal šlofíka a probudil se až na Innsbruck Hauptbahnhof, čeká výsledný efekt ještě velkolepější. Už na peróně jde poznat, kdo je tu jako doma a kdo stejně jako já přijel poprvé: ti druzí mají zakloněné hlavy a snaží se dohlédnout na vrcholky dvoutisícovek bezprostředně obklopujících město. Ani po několika týdnech člověku výhled na horské štíty přímo z okna bytu či pracovny nezevšední, naopak začíná tušit, co mu bude po návratu domů chybět. A tento pocit posilují i rozhovory s místními: skoro všichni mi řekli, že by odtud nikdy natrvalo neodešli, přičemž jako hlavní důvod nejčastěji udávali právě sžití s horami.

Zde se hodí zmínit několik praktických informací o Innsbrucku: jde o město střední velikosti, není to Praha, ale ani okresní městečko na periférii. Vybaveno je vším potřebným, včetně malého letiště, a o využití různého druhu tu není nouze. Obzvláště sportovně založení návštěvníci se ve volných chvílích rozhodně nudit nebudou. Na své si přijdou ale i milovníci kultury, památek či nočního života. Takový Marktplatz v centru u řeky bývá k večeru doslova obsypán a marně byste tu hledali místo, kde si sednout a společně s ostatními sledovat slunce zapadající za horské štíty. Podstatnou část obyvatel tvoří studenti a už jen díky nim to tu zkrátka „žije“.

Právě to je však jednou z příčin nepříjemného jevu, který má ostatně Innsbruck s Prahou společný: bytové nouze. Vůbec první zpráva, kterou jsem ze sekretariátu LBI obdržel, obsahovala upozornění, abych si bydlení zajistil co nejdříve. Přímo v Innsbrucku je sice hned několik kolejí a studentských domů, ty jsou však většinou plně vytíženy, zvláště přijíždíte-li uprostřed semestru, jak tomu bylo u mě. V takovém případě je nutné se porozhlédnout na soukromém trhu s pronájmy. Problém, na který jsem u této varianty narazil, je v tom, že většina majitelů bytů nechce poskytovat krátkodobé smlouvy na pár měsíců. Sečteno a podtrženo, doporučuji vyřešit tuto otázku jako vůbec první a s velkým předstihem. V opačném případě sice možná s trochou štěstí najdete i něco narychlo, ovšem počítejte se znatelně vyššími náklady. Trh je zkrátka trh a v Innsbrucku poptávka (ze strany studentů a kupní síly nedalekého Bavorska) výrazně převyšuje nabídku.

Dobrou zprávou je, že co člověk utratí za bydlení, může částečně ušetřit na dopravě. Pohyb po městě je možný klidně i pěšky, ale velká část lidí

využívá hlavně kolo. (Řeč je přirozeně o teplých měsících, v zimě lze přesedlat na hromadnou dopravu.) Cyklistice je uzpůsobena jak rozvinutá síť stezek, tak ohleduplné chování řidičů, které našinci, zvyklému z pražských ulic na ledacos, bezpochyby způsobí menší kulturní šok.

Lidé: mezinárodní kolektiv LBI

Ředitelem a neúnavným organizátorem LBI byl v době mé návštěvy Florian Schaffenrath. Naše první setkání proběhlo ve ztichlé (a nyní již bývalé) budově institutu na Langer Weg 11. Už během něj mě zaujalo, jak vysoce si LBI cení spolupráce se zahraničními hosty, kterých sem za dobu jeho existence dorazilo několik desítek: nejčastěji asi ze sousední Itálie, dále z Německa, Francie, Polska, Španělska, ale i z Anglie, Beneluxu či třeba Skandinávie. Výjimkou nejsou ani hosté z mimoevropských zemí. Ředitel Schaffenrath mi síť zahraničních kontaktů ilustroval na stěně plné lístečků se jmény hostů a datem pobytu, díky nimž si udržoval přehled o tom, kdo, kdy a odkud má dorazit. S překvapením jsme se dobrali k tomu, že přímo z Čech tu ještě nikdo nebyl. Budiž proto tato zpráva zároveň pobídkou případným následovníkům. Osobně jsem se přesvědčil, že zahraničním hostům jsou v Innsbrucku dveře otevřené a oboustranné výměny zkušeností si tu cení.

O tom, že si LBI hostů skutečně váží, svědčí mj. pozornost, které se jim dostává. Spolu s kolegyní Katie Mennis z Oxfordu jsme po příjezdu měli možnost absolvovat prohlídku města přímo s Florianem Schaffenrathem (který tu zná doslova každý kout), následovanou pozváním na večeři. Společná večeře je pravidelně organizována také na počest hostů, kteří se s LBI loučí. Tuším, že každý si navíc odváží nějakou drobnost na památku. To vše zmiňuji hlavně proto, abych ilustroval atmosféru přívětivosti, kolegiality a osobního přístupu, která na LBI panuje.

Vedle Floriana Schaffenratha, jehož odborným zájmem je zejména novolatinická epika a lokální historiografie spjatá s Tyrolskem, působilo na LBI v době mého pobytu hned několik neolatinistů evropského významu. Jedním z nich je bezpochyby Martin Korenjak, kromě jiného autor často citované příručky *Geschichte der neulateinischen Literatur* (2016) a přední znalec novolatinické odborné prózy (viz jeho nejnovější knihu *Latin Scientific Literature, 1450–1850* z r. 2023). Mezi dalšími lze jmenovat Lava Subariće, jehož

široké zájmy zahrnují např. jazykový nacionalismus v habsburské monarchii, či Isabellu Walser-Bürgler, která se v LBI dlouhodobě zabývá tématem propojení novolatinského románu a politického diskurzu či projevy nadnárodní identity v latinské literatuře raněnovověké Evropy.

Velká síla LBI bezpochyby spočívá v propojení badatelů s různorodým zaměřením a expertízou. Často jsem byl svědkem situace, kdy některý z kolegů stál před problémem, který se podařilo efektivně vyřešit díky vhledu někoho jiného: k řečtině (a také k otázkám digitalizace) obvykle měl co říct William M. Barton, specializující se na pozdněantickou poezii a řečtinu v novolatinském písemnictví, přesahy do středověku bylo možné kdykoliv diskutovat s Gabrielou Kompatscher, odbornicí na kodikologii, odkazy týkající se antické historiografie či anglickojazyčných zemí pro změnu směřovaly nejčastěji na Jamese McNamaru, znalce tacitovských vlivů v alžbětinské historiografii. Výčet dalších badatelů a jejich zaměření by mohl pokračovat. S výše jmenovanými jsem však měl možnost stýkat se na každodenní bázi, zatímco několik dalších spolupracovníků LBI v době mého pobytu zrovna trávilo čas v zahraničí. Ani fyzická vzdálenost ovšem v dnešní době není překážkou: LBI tak v probíhajícím semestru úzce spolupracovalo s univerzitou ve Freiburgu, kromě jiného při pořádání paralelního semináře neolatinistiky, vedeného hybridní on-line formou Florianem Schaffenrathem a bývalým ředitelem LBI Stefanem Tilgem.

Práce: špičkový výzkum a ideální zázemí

Jak konkrétně spolupráce na LBI probíhá? Základem je osobní a přátelský přístup. Ještě ve staré budově jsem kolegy potkával denně, nejčastěji při společných obědech a kávách v prostoru útlé kuchyňky, kterou LBI sdílelo s fakultní katedrou klasických studií. Možná nejvíce postřehů o novinách v oboru a o tom, jakými tématy se kdo zrovna zabývá, jsem pochytil tady. Stejnému účelu, tedy sdílení informací a reportování o práci na projektech, byly věnovány také pravidelné středeční schůzky nazývané „Neo-Latin forum“. Každý z členů a hostů LBI zde dostal možnost informovat o nejnovějším dění a vybraný „dobrovolník“ krátce prezentoval úkol, na němž zrovna pracuje. Takovýto formát se mi zdá velmi šikovný: kdo chce, může získat tolik potřebnou zpětnou vazbu, a to nejen o projektech, které jsou

již v pokročilé fázi, ale i o zárodcích projektů budoucích, tj. myšlenkách, které stojí na počátku dlouhodobého úsilí. Kdo z nás nikdy nezažil pocit nejistoty, je-li téma jeho budoucí práce dostatečně podnětné? Má-li vůbec smysl se mu věnovat? Středeční rána na LBI byla navržena tak, aby poskytovala různorodé názory a odpovědi na tyto otázky.

Vedle neformálních setkávání na každodenní bázi organizuje LBI také klasické přednášky na nejrůznější témata spjatá s raněnovověkou (ale i klasickou) latinskou a řeckou kulturou. Každý stážista má možnost na konci pobytu přednést svůj *final talk*, shrnující postup, který v Innsbrucku učinil. (I já jsem na konci června vystoupil s příspěvkem o latině a vernakulárních jazycích v bohemikální raněnovověké literatuře.) Díky pestrému složení stálých i hostujících členů LBI je každá taková přednáška v podstatě malou mezinárodní konferencí a z řad posluchačů nezdědky zaznívají obohacující podněty.

Co se týče zázemí, LBI svým hostům poskytuje plný přístup k veškerému potřebnému vybavení. Byla mi přidělena pracovna, získal jsem přístup do univerzitní knihovny (včetně meziknihovnických výpůjček) a veškerých digitálních databází. Obzvláště přístup do databází je velice cenný, protože zahrnují řadu zdrojů, které většina českých institucí nezajišťuje. Připočtu-li k tomu skvěle vybavenou oborovou knihovnu, přímo zaměřenou na novolatinská studia, jen obtížně si vybavím situaci, kdy bych narazil na odborný text či edici, které nebyly v nějaké podobě k dostání. Pracovat jsem chodil buď přímo do kanceláře v LBI, nebo jsem využíval ústřední univerzitní knihovnu, případně knihovnu společenských věd (SoWi Bibliothek), jejíž vzdušná prosklená budova v letních měsících poskytovala ideální útočiště. Zmínit bych měl také k ní přilehlý park (Innsbrucker Hofgarten), místo ideální k odpočinku nebo četbě.

Bezpochyby největší požitek z četby jsem ovšem, příznávám, zažil v horách, např. po výstupu na 1905 metrů vysoko položenou stanici Seegrube, kam se lze také přímo z centra města nechat vyvézt lanovkou. Ostatně, o sepětí estetického účinku hor a literatury pojednal v monografii *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature* (2016) člen LBI William M. Barton, který se ve volných chvílích zaobírá trailovým během po svazích, do něhož mě zasvětil. Také Martin Korenjak je vášnivým alpinistou a ochotně mi zapůjčil brožuru s okružními cestami kolem Innsbrucku. Obě

záliby, v horách a latinské literatuře, k sobě zkrátka zvláštním způsobem patří a není lepší místo, kde se jim oddat společně, než Innsbruck.

Závěrem: neolatinistika v Innsbrucku v novém kabátě

Zkušenosti popsané v tomto textu vycházejí ze stavu, který na LBI panoval v létě 2023. Už tehdy se však všichni jeho členové připravovali na změnu. Dosluhující budovu na Langer Weg zaplnily krabice na knihy, stěhovací firma obalila obří sochu Niké v atriu do bublinkové fólie a knihovníci začali po e-mailu intenzivněji urgovat dosud nevrácené výpůjčky. LBI čekalo stěhování do zbrusu nové fakultní budovy na adrese Innrain 52, mnohem blíže historickému centru. A pro institut to není jediná změna.

Ta zásadnější se týká samotné organizace jeho fungování. LBI pro novolatinická studia totiž v roce 2024 vyprší druhé šestileté období (2011–17 a 2018–24), po něž je financován ze zdrojů společnosti Ludwiga Boltzmanna. A protože její stanovy uvádějí, že na jednotlivou činnost nelze přispívat déle než dvanáct let v řadě, bude institut v současné podobě rozpuštěn. Fakticky to znamená, že se řada pracovníků LBI přesune či už se přesunula do struktur innsbrucké univerzity, kde budou na své aktivity navazovat.

Je tedy možné, že s koncem finanční podpory bude neolatinistika v Innsbrucku vypadat o něco jinak. Přece jen, zvaní zahraničních hostů a množství výzkumných i přednáškových aktivit bylo z velké části umožněno nezávislým financováním. Na druhou stranu jsem přesvědčen, že badatelskou kulturu a atmosféru vytvářejí konkrétní lidé, a ti povětšinou z Innsbrucku nezmizeli, pouze přesídlili o pár kilometrů dále a jejich pracovní pozice dostaly nová jména. I nadále tak bude platit, že město na úbočí tyrolských Alp nabízí spoustu inspirace a poznání komukoliv, kdo se zajímá o latinský raný novověk.

Vojtěch Pelc (Praha)

Malé, milé, prospěšné

(14. mezinárodní kolokvium v Opavě, 7.–8. 12. 2023)

Gustav Mahler říká, že tradice není uctívání popela, ale udržování ohně. Udržovat oheň ale není vždy jednoduché a každý to neumí. Schopnost zachovávat živoucí plamen má nepochybně dr. Karla Vymětalová z Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Již čtrnáctým rokem totiž pořádá mezinárodní kolokvium zaměřené široce na latinská (a řecká) studia a přidružené disciplíny. V roce 2023 se setkání uskutečnilo ve dnech 7. a 8. prosince, byla mu vyhrazena zasedací místnost děkana zmíněné fakulty a neslo název *Quidquid discis, tibi discis*, parafrázující slova jednoho z podařených hostů na *Hostině u Trimalchiona*. Mezinárodní přesah kolokvia představovala účast klasických filologů ze Slovenska. Přestože se v akademických kruzích Slovensko za zahraničí často nepovažuje a komparace univerzitních prostředí obou bývalých federativních zemí se mnohdy nevhodně bagatelizuje, ukázalo opavské setkání velmi jasně, jak důležité je porovnávat badatelské, didaktické i obecně akademické působení a výsledky právě se svými nejbližšími sousedy. Těžko najdeme prostředí podobnější, těžko ale také najdeme prostředí, v němž se ubírání latinských studií v určitých bodech tak výrazně odchýlilo od původní víceméně společné linie. Důvody těchto divergencí je pak nanejvýš zajímavé analyzovat a diskutovat o nich, a to ku prospěchu obou stran. Ostatně, jak uvidíme níže, sama organizátorka kolokvia věnovala tomuto fenoménu přednášku.

Úvodního příspěvku kolokvia se ujala dr. Jana Engelbrechtová z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Tematicky se držela názvu konference a připravila si příspěvek s názvem *Docendo discimus – ludendo docemus: nizozemské renesanční latinské školní drama*. Šlo o téma, kterému se dlouhodobě věnuje¹ a které představuje důležitý příspěvek k moderním úvahám o využití metod a technik dramatické výchovy,

¹ Jedním z výrazných výstupů dokumentujících tento zájem je kolektivní monografie, na níž se podílela se svým manželem – ENGELBRECHT, W. *et al. Nizozemské divadelní hry ve středověku. Vznik a vývoj žánru, jeho tematika, jazykové prostředky a využití středověkých nizozemských divadelních textů v současné didaktice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2019.

resp. tvořivé dramatiky ve výuce latiny i jiných oborů. Slovo po ní převzala doc. Erika Brodňanská z Katedry klasické filologie Filozofické fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích. Také ona se přidržela látky, kterou se v posledních letech intenzivně zabývá, a proslavila přednášku nazvanou *Dvojica akrostichov sv. Gregora z Nazianzu*. Přesvědčivě v ní ukázala, že Řehořovo básnické dílo má až neuvěřitelnou aktuální hodnotu a není radno je klást až za jeho spisy teologické. Odpolední část programu zahájila historička starověku dr. Daniela Rošková z Katedry všeobecných dějin Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Téma sice bylo poněkud makabrézní – *Memoria tenere: pripominanie si zesnulých v antickom Ríme* –, ale přineslo několik nových pohledů a zajímavých interpretací dostupných materiálů a pramenů. Časově zcela mimo antiku se poté přesunul dr. Marian Hochel z Ústavu historických věd hostitelské instituce s příspěvkem *Znovuzrozené impérium? Recepce imperiální vize à l'antique v aristokratických rezidencích (nejen) knížete Metternicha (nejen) v době empiru*. Interdisciplinární propojování a pohledy na starověk a jeho recepci očima jiných badatelů, než jsou čistě klasičtí filologové, se postupně stávají jedním z nejceněnějších fenoménů současné humanitní vědy. Kunsthistoricky zaměřený výklad dr. Hochela tak rozhodně tvořil významnou a důležitou součást celého kolokvia.

Nepříznivé počasí a sezóna respiračních onemocnění bohužel způsobily, že někteří přednášející nakonec nedorazili. Po posledním příspěvku prvního dne tedy následovala dlouhá debata, která od doznívajících motivů proslouvených referátů postupně přešla k diskusi o obecných tématech spojených se situací klasických jazyků na středních i vysokých školách u nás, na Slovensku i v dalších částech Evropy a světa. Rozprava u „kulatého stolu“ se protáhla do pozdních večerních hodin a byla možná tím nejdůležitějším, co kolokvium přineslo. V mnoha ohledech bylo samozřejmě nutno trochu bédovat – úroveň vstupních znalostí studentů globálně klesá; podpora humanitního vysokého školství ze strany státu (včetně oborů spojených s latinou a řečtinou) je nevalná a výhled do budoucna příliš růžový není; povědomí o klasické kultuře a jejích tradicích a recepci je ve společnosti mizivé –, na druhou stranu ale nelze propadat bezvýhradně malomyslnosti – na některých středních školách se studium latiny nově zavádí; tam, kde se latina již vyučuje, objem její výuky obvykle nijak výrazně neklesá, stav je

spíše stabilní; rodí se mnoho dobrých nápadů na popularizaci a atraktivizaci oboru; zdá se, že cesta k bodu zlomu, kdy si velká část společnosti uvědomí, že už je přesytená a znechucená lacinou a trapně snadno přístupnou audiovizuální zábavou, a dojde jí, že moderní technologie a AI mohou možná být zajímavý sluha, ale jsou rozhodně zvrácený pán, už možná nebude tak dlouhá. V podobném duchu tedy probíhala večerní debata a dostalo se i na mnoho dalších témat.

Druhý den konference začal příspěvkem vedoucího hostitelské katedry historika prof. Jiřího Knapíka. Vrátili jsme se v něm do císařského Říma a vstoupili na pole numismatiky, neboť přednášející hovořil o *Tváři imperátora. Portrétu panovníka na mincích císařského Říma*. Numismatika může být fascinující disciplína. Kdysi jsem to již zakusil na skvělých přednáškách doc. Václava Marka, ale bohužel zase zapomněl. Prof. Knapík tento dojem úspěšně oživil a znásobil. Sám jsem si pro opavské setkání připravil didaktické téma *Malé formy v literární výchově v hodinách latiny*. Pokusil jsem se ukázat, jak využít různých gnóm, sentencí, rčení a kratších citátů z římských autorů v počátečních fázích výuky římské literatury. Opavské kolokvium zakončila pořadatelka dr. Karla Vymětalová, jež (jak bylo předestřeno v úvodu) podpořila česko-slovenský charakter setkání přednáškou s názvem *Čeští klasičtí filologové na slovenských gymnáziích*. Pozoruhodný exkurs do konce 19. a počátku 20. století rozproudil ještě na závěr plodnou diskusi.

Příspěvky z kolokvia bývají uveřejňovány v časopise *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*.

Opavské kolokvium je nutno hodnotit velmi kladně. Byla to konference malá, avšak o to vřelejší a dá se říci, že skoro rodinná. Tato skutečnost však nezpůsobila pokles kvality příspěvků. Jejich rozmanitost zamezila nudě ze *semper idem* a vstřícná atmosféra pobízela do rozsáhlých diskusí a zajímavých odboček. Měl jsem možnost se kolokvia účastnit i v roce 2022 (*Rozkošatělý strom antiky v evropskou půdu zasazený*) a musím konstatovat, že atmosféra i přínos kolokvia byly i tehdy podobné. Věda zkrátka nemusí být vždy jen suchá, rigidní a vážná.

Již nyní Karla Vymětalová přiřazuje několik dobře proschlých polínek do ohniště a rozdmýchává tradici pro rok 2024.

Bořivoj Marek (Praha)

22. ročník *International Colloquium on Latin Linguistics* konaný v roce 2023 v Praze

V roce 1981 zorganizovala dvojice vynikajících latinských lingvistů, Machtelt Bolkestein a Harm Pinkster, ve svém domovském Amsterdamu první mezinárodní konferenci k latinské lingvistice nazvanou *International Colloquium on Latin Linguistics*. Založili tak tradici, která trvá dodnes a zásadním způsobem ovlivňuje dění v oboru. Konference se koná každý druhý rok v různých městech (doposud v naprosté většině západoevropských), na jejichž univerzitách je silné zastoupení latinské lingvistiky.

Osobně jsem význam této konference docenila teprve nedávno. Sama jsem nepoznala v oboru dobu, kdy tato konference ještě neexistovala, a dlouho jsem její existenci považovala za jakousi danost a něco zcela obyčejného. Až na základě hovorů s kolegy z jiných oborů jsem pochopila, že tomu tak vůbec není a jak obrovské benefity tato konference oboru přináší. Každý druhý rok se na jednom místě sejde značná část badatelů, kteří se zabývají latinskou lingvistikou, účastníci jsou z celého světa, různého věku a atmosféra bývá mimořádně přívětivá a neformální, takže i studenti a badatelé na samém počátku kariéry zde mají snadný přístup k největším hvězdám oboru. Díky přátelským vztahům, které se vybudovaly za léta pravidelných setkávání, pak probíhá velice snadná a čilá komunikace mezi latinskými lingvisty z různých koutů světa i v mezidobí mezi dvěma konferencemi.

22. ročník této konference se v roce 2023 poprvé konal v Praze. Pro budoucí historiky oboru si zde dovoluji podat zprávu o tom, jak probíhala organizace takové velké mezinárodní oborové konference v roce 2023 na pražské Filozofické fakultě.

Předně, jak k tomu dojde, že se někdo stane pořadatelem této konference: Konferenci předsedá *International Committee of Latin Linguistics*, v jejímž čele stojí od roku 2013 Dominique Longrée (mimo jiné ředitel LASLA – Laboratoire d'Analyse Statistique des Langues Anciennes). Složení tohoto výboru bylo na počátku roku 2024, kdy jsou psány tyto řádky, následující: Concepción Cabrillana Leal (Universidad de Santiago de Compostela), Gualtiero Calboli (Università degli Studi di Bologna), Michèle Fruyt (Université de Paris IV-Sorbonne), Gerd V. M. Haverling (Uppsala Universitet),

Roland Hoffmann (Mainz), Caroline Kroon (Universiteit van Amsterdam a Vrije Universiteit van Amsterdam), Dominique Longrée (Université de Liège a Université Saint-Louis-Bruxelles), Antonio M. Martín Rodríguez (Universidad de Las Palmas de Gran Canaria), Renato Oniga (Università di Udine), Paolo Poccetti (Università di Roma Tor Vergata), Hannah Rosén (The Hebrew University of Jerusalem), Olga Spevak (Université Toulouse Jean Jaurès) a Lucie Pultrová z Univerzity Karlovy v Praze, tedy autorka této zprávy.¹ To, že jsem od 2022 členkou tohoto mezinárodního výboru, souvisí právě s pořádáním konference: platí pravidlo, že do výboru bývá přijat ten, kdo je hlavním pořadatelem konference. To ovšem také znamená, že pořadatelství se přiznává jen tomu, koho ostatní členové výboru uznají za hodna toho, stát se jeho členem, a je tedy velice prestižní záležitostí. Kromě toho musí pořadatel splňovat podmínku, že latinská lingvistika je v jeho působišti etablovaný obor a hlavní pořadatel zde není ve svém působení osamocen, nýbrž má kolegy a doktorandy, kteří se latinskou lingvistikou zabývají.

O pořadatelství je třeba žádat s předstihem několika let. Na konci každé konference se oficiálně vyhlásí, kdo získal pořadatelství pro další dvouletí. Naše žádost byla podána v r. 2019 před konferencí v Las Palmas a měli jsme to štěstí, že výbor naši nabídku na pořádání konference přijal okamžitě a také (výjimečně) rovnou oficiálně i vyhlásil. V červnu 2019 tak tedy již bylo známo, že následující konference (2021) se bude konat v Santiagu de Compostela (hlavní pořadatelka Concepción Cabrillana Leal podávala žádost již o dva roky dříve), ale rovnou také to, že konference v roce 2023 se bude konat v Praze. Měli jsme tedy jistotu pořadatelství o dva roky delší, než je běžné, a to nám dalo příjemný klid na počátku plánování konference: mohli jsme s velkým předstihem rozhodnout o nejhodnějším termínu, zarezervovat prostory na fakultě a shánět finanční podporu.

¹ Čestnými členy výboru jsou ještě Phillip Baldi (Pennstate University), Benjamin García Hernández (Universidad Autónoma de Madrid), Friedrich Heberlein (Universität Eichstätt), Manfred Kienpointner (Universität Innsbruck) a Christian Lehmann (Universität Erfurt). Členy in memoriam jsou pak Machtelt Bolkestein (Universiteit van Amsterdam), Robert Coleman (Cambridge University), Joseph Hermann (Budapešť University), Marius Lavency (Université de Louvain), Claude Moussy (Université de Paris IV-Sorbonne), Harm Pinkster (Universiteit van Amsterdam) a Christian Touratier (Université d'Aix-Marseille).

Co klidu jsme dostali do počátku, to nám ovšem bylo z vyšší moci ubráno v závěru příprav. Kvůli pandemii Covid-19 byla nakonec konference v Santiagu odložena z původně plánovaného roku 2021 na rok 2022; pražská konference však byla ponechána v původním termínu.² Doba mezi dvěma konferencemi se tedy zkrátila ze dvou let na pouhý rok. Tomu bylo nutné přizpůsobit, tedy značně zkrátit, všechny termíny a měli jsme i obavu, která se nakonec ukázala jako zcela lichá, zda tato okolnost negativně neovlivní účast na pražské konferenci.

Organizace konference ležela kromě hlavní pořadatelky zejména na bedrech Martiny Vaníkové (latinské lingvistky a didaktičky z Ústavu řeckých a latinských studií FF UK) a Evy Zezulkové (sekretářky ÚŘLS). Termín konference byl stanoven na 18. až 24. června 2023.³ Rozhodnout o termínu pořádání konference není úplně jednoduché: je třeba se pokud možno trefit do doby, kdy na většině univerzit neprobíhá výuka (přičemž organizace akademického roku do semestrů a trimestrů je na jednotlivých univerzitách velmi různá), konference by neměla zasáhnout žádné významné svátky a musí samozřejmě také co nejméně kolidovat s provozem pořadatelské instituce (v našem případě šlo zejména o možnou kolizi s přijímacími zkouškami na FF UK).

Přípravné období před konáním samotné konference bylo časově rozvrženo následovně: Na 15. září 2022 (tedy skutečně velmi nestandardně brzo po předchozí konferenci v Santiagu) byl stanoven termín pro oznámení zájmu zúčastnit se konference v Praze a předběžného názvu příspěvku. Zároveň se měli hlásit ti, kdo chtěli v rámci konference zorganizovat workshop na nějaké konkrétní téma. Definitivní název příspěvku a abstrakt měli pak účastníci zaslat do 15. listopadu 2022. Následovala fáze posuzování abstraktů, s níž pražským pořadatelům významně pomohly i kolegyně z Ústavu klasických studií Masarykovy univerzity v Brně. Do 15. ledna 2023 byli uchazeči informováni o tom, zda byl jejich příspěvek na konferenci přijat, nebo

² Snaha zachovat i pro další roky pořádání konference ICLL v lichých letech byla vedena zejména tím, aby nekolidovala s druhou největší mezinárodní oborovou konferencí *Latin vulgare – latin tardif*, která se pravidelně koná zase v sudých letech.

³ Samotná konference probíhá vždy od pondělí do pátku, tedy v našem případě od 19. do 23. června 2023. Na neděli 18. června byl naplánován již tradiční doktorandský seminář a na sobotu 24. června pak závěrečný výlet.

nikoli,⁴ a od 1. února pak byla konečně spuštěna registrace na konferenci, jejíž deadline byl stanoven na 15. března 2023.

Takovýto časový plán ovšem znamená, že teprve tři měsíce před samotným spuštěním konference získají pořadatelé jasnější představu o tom, kolik účastníků bude konference mít, a tedy s jakým množstvím prostředků mohou přibližně počítat, neboť konference je finančně zajišťována v naprosté většině z konferenčních poplatků.⁵ Přitom rozpočet konference musí být naplánován již mnohem dříve – musí existovat vlastně již ve chvíli, kdy se instituce rozhoduje, zda za konferenci převezme zodpovědnost (finanční operace totiž probíhají přes fakultní účetnictví). Rozpočtování a financování akce je na celé akci snad to vůbec nejsložitější. Pokud možno všechny výdaje je třeba plánovat „na hlavu“ – tedy s jednotkovou sumou na účastníka, která se zkrátka neutratí v případě, že účastník nepřijede a nezaplatí svůj konferenční poplatek. Ne vždy je to však možné (např. v případě platby za pronájem prostorů), a pořadatel konference tak vždy vstupuje do určitého finančního rizika.

Co jsme tedy v našem případě dokázali z rozpočtu konference pořádit: Konferenční poplatek pro běžného účastníka byl stanoven na 150 eur, v případě studentů na 110 eur a doprovázejících osob na 95 eur. Konference samotná trvala pět dní, od pondělí do pátku. Předcházel jí doktorandský seminář, který probíhal v neděli a pondělí, a naopak po závěru konference, v sobotu, byl uspořádán tradiční výlet. Ten si zájemci platili zvlášť, stejně jako účast na tradiční závěrečné slavnostní večeři. Vše ostatní – tedy nájmy prostorů, občerstvení o přestávkách (tzv. coffee breaky, celkem 12), pokud možno obědy, tisk knihy abstraktů, dárkové tašky a doprovodný program – je ovšem třeba zajistit z rozpočtu tvořeného konferenčními poplatky. To by naprosto nebylo možné bez mnoha kreativních řešení a bez velkorysé podpory dvou institucí.

⁴ Důvodem nepřijetí některých příspěvků bylo většinou nedodržení pravidla, že latinský materiál, se kterým se v příspěvku pracuje, musí spadat do období pokrytého *Thesaurum linguae Latinae*. Konferencí, která se zabývá i materiálem mladším, je právě *Latin vulgaire – latin tardif* (viz výše pozn. 2).

⁵ V našem případě podpořilo konferenci ještě Univerzitní centrum pro studium antické a středověké myšlenkové tradice, a to významnou částkou, která odpovídala téměř jedné čtvrtině celkového rozpočtu konference.

Předně, za nájem prostor ve fakultní hlavní budově (včetně energií) jsme nic platit nemuseli, přestože jsme svou konferencí zabrali značnou část budovy (přednášky probíhaly paralelně ve čtyřech velkých přednáškových místnostech a další místnosti jsme používali jako zázemí). Ve čtvrtek jsme, opět zdarma, na základě dohody s prof. Michalem Stehlíkem (v té době náměstkem generálního ředitele Národního muzea) pořádání konference přesunuli do Národního muzea; účastníci tak jednak vyslechli přednášku v hlavním sále bývalého Federálního shromáždění, ale mohli si prohlédnout i expozice. Obsah dárkových tašek pro účastníky z velké části rovněž poskytla fakulta. Občerstvení při přestávkách nezajišťovala komerční firma: většinu pochutin napekla naše příznivkyně Jana Hrachová (s takovým úspěchem, že jí účastníci konference při závěrečném ceremoniału oficiálně poděkovali) a veškerý servis nesmírně obětavě a efektivně zajišťovali studenti ÚŘLS. Největším kamenem úrazu byly obědy, zejména proto, že fakulta nedisponuje dostatečně velkým prostorem na to, aby v něm mohlo být usazeno tak velké množství účastníků. Bylo tedy nutné se obrátit na blízké restaurace; i pro ně však byl počet účastníků příliš vysoký, nehledě na zcela pochopitelné cenové nároky, které byly mimo možnosti našeho rozpočtu. Nakonec jsme proto pro účastníky zajistili pouze první tři obědy (v neděli pro účastníky studentského workshopu a v pondělí a v úterý pro všechny účastníky v restauraci Turquoise v budově sousedního Uměleckoprůmyslového muzea) a v následujících dnech, kdy už byli účastníci konference v Praze zorientovaní, jsme již ponechali zajištění obědu na každém z nich. Všechna tato úsporná opatření nám umožnila ještě zajistit na středěční podvečer komentovanou prohlídku centra Prahy v pěti různojazyčných skupinách (opět za přátelské ceny, neboť průvodci byly většinou osoby nějakým způsobem spjaté s fakultou) a v pondělí v podvečer také zahajovací vyhlídkovou plavbu na parníku po Vltavě s bohatým rautem. S posledně jmenovanou akcí jsme váhali nejvíce, protože objednávka musela proběhnout dávno předtím, než byl znám počet účastníků, a pronájem lodi se platí paušálně; nakonec se však ukázala jako dokonalý tah: atmosféra během plavby byla opravdu jedinečná, i díky výbornému triu jazzmanů a čokoládové fontáně, a předznamenala tak skvělou atmosféru, ve které následně probíhala celá konference. Závěrečná páteční slavnostní večeře se pak konala v restauraci na terase Tančícího domu a sobotní výlet

vedl do Plzeňského pivovaru a na Karlštejn, na obou místech s výbornými místními průvodci v angličtině.

Na závěr ještě k obsahu konference: aktivně (tedy s vlastními konferenčními příspěvky) se jí zúčastnilo rekordních více než 160 latinských lingvistů z dvaceti evropských států, z USA, Brazílie, Chile, Izraele a Japonska, celkem z 85 univerzit a akademických institucí. Program probíhal paralelně ve čtyřech přednáškových místnostech a zahrnoval i čtyři tematické workshopy: *Experientiality and Latin Linguistics*, *Conversation and Dialogue in Latin 2.0*, *Expressions of Modalities in Latin in both Synchronic and Diachronic Perspective* a *The Forthcoming Corpus of Latin texts on Papyrus: Linguistic Discoveries and Reflections*. Příspěvky byly proneseny v pěti jazycích (angličtině, francouzštině, španělštině, italštině a němčině), pokrývaly všechny roviny jazykového systému a nejrůznější metodické přístupy.

Během konference již tradičně probíhá soutěž o „Bolkestein-Pinkster Award“, cenu určenou mladým badatelům (doktorandům nebo postdoktorandům), kteří se účastní ICLL poprvé nebo maximálně podruhé. Komise hodnotí odbornou kvalitu jejich výzkumu, schopnost výsledky srozumitelně předat publiku a reagovat v diskusi na otázky. Vítězem této ceny, spojené i s finanční odměnou 500 eur, se na pražském kolokviu stal Pedro Riesco García z univerzity v Oviedu. Na závěrečném ceremoniálu byl pak kromě vyhlášení této ceny oznámen i pořadatel následující konference v roce 2025, jímž bude prof. Renato Oniga z univerzity v Udine.

A ještě dovětek: Odjezdem hostů aktivita spojená s konferencí neskončila. Téměř okamžitě se rozběhla práce na *Proceedings*, které budou vydány v nakladatelství de Gruyter v roce 2025. Do recenzního řízení bylo odevzdáno více než šedesát textů; získat pro každý z těchto textů dva odborné recenzenty, navíc z řad těch, kdo v *Proceedings* sami publikovat nebudou, byl úkol, který by vydal na samostatnou zprávu. Editorkami jsou Lucie Pultrová a Martina Vaníková a z důvodu velkého počtu příspěvků vyjdou *Proceedings* ve dvou dílech. V době psaní tohoto příspěvku již proběhlo recenzní řízení všech doručených příspěvků a ty, které byly přijaty k publikaci, se připravují k sazbě.

Lucie Pultrová (Praha)

RECENZE / CENSURAE LIBRORUM

BOHUSLAV HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Básně a listy*. Ed., překl. a komentář Marta VACULÍNOVÁ. Brno: Host 2022. 192 s.

Edice Česká knižnice ve svém 116. svazku přináší „repräsentativní výběr z poezie a dochované korespondence Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic“ připravený přední českou odbornicí na bohemikální novolatinskou poezii Martou Vaculínovou. Bohuslav Hasištejnský (1461–1510) platí bezpochyby za největšího domácího básníka první generace humanistů. Své místo v ediční řadě, která chce přinášet to nejlepší z literatury vzniklé v českých zemích, si tak rozhodně zaslouží. Je ostatně potěšující, že v knižnici poslední dobou dostávají prostor i další autoři raného novověku, zejména pak 17. století (sv. 107: Friedrich Bridel; sv. 113: Tomáš Pešina z Čechorodu; sv. 119: J. A. Komenský).

Nový výbor z Hasištejnského díla navazuje na dlouhou tradici vydavatelských počínů věnovaných tomuto autorovi (jejich stručná historie je popsána v doslovu na s. 127–129). Z novějších prací jde zejména o edice připravené Bohumilem Rybou (1933), manželi Martínkovými (teubnerské edice dopisů z r. 1969 a 1980) a samotnou Martou Vaculínovou (souborné básnické dílo, 2006), případně překlady ukázek Bohuslavových básní a dopisů zařazené ve výběrech *Renesanční poesie* (1975) a *Carmina selecta* (1996) Heleny Businské a *Poselství ducha* Dany Martínkové (1975). Co do rozsahu a pestrosti přeložených textů je recenzovaný svazek dosud neúplnějším zpřístupněním Bohuslavova díla čtenáři nevládnoucímu latinou. Navíc je obohacen o stručný doslov shrnující dosavadní poznatky o Hasištejnského životě a základní bibliografii.

Básně a listy byly vybrány a seřazeny podle tematického klíče, čímž vzniklo celkem deset ucelených bloků tvořících mozaiku Bohuslavova života a jeho zájmů. Jak Marta Vaculínová vysvětluje v poznámce k překladu (s. 134), členění textů částečně sleduje také chronologii: počíná se proto texty z období Bohuslavových studií, zatímco pomyslnou tečku tvoří veršovaný *Rozhovor se smrtí* (orig. *De morte humana*), v němž se mluvčí zamýšlí nad pokáním a posledními věcmi pozemského života. Mezi tím je nám Bohuslav představen jako cestovatel po Středomoří, člen královské kanceláře Vladislava II., zbožný katolík (a kritik zkažených kleriků včetně papeže Alexandra VI. Borgii), člen mezinárodní učenecké komunity, dvořan v Budíně, pán na domovském hradu Hasištejně, skladatel milostné poezie, sběratel knih

a politický myslitel. Kromě toho, čím Bohuslav Hasištejnský byl a čím je zapsán do historie, prosívají zařazenými texty též některé jeho nezmary, např. marné pokusy stát se olomouckým biskupem (s. 38–41).

Dovedu si představit, že editorka stála na začátku celého procesu před poměrně obsáhlým Bohuslavovým dílem (sama na s. 121 uvádí, že „známe téměř dvě stě jeho latinských listů, přes pět set básní“), jež bylo potřeba vměstnat do omezeného počtu normostran, s otázkou, co a podle jakých kritérií vybrat, resp. vyřadit. Nakonec si poradila šikovně a zvolená chronologicko-tematická koncepce, navazující dle jejích slov na vydání Ignáce Corno-*vy* (s. 135), působí promyšleně. Do svazku se navíc povedlo dostat jak delší a poměrně známé Bohuslavovy básnické skladby (*Ke čtrnácti svatým pomocníkům o svém putování*, s. 17), tak drobnější útvary, jako jsou různé básnické hříčky (*Oboustranné distichon*, s. 91), nápisné a votivní verše (*Nápis na lékárně Víta Salia*, s. 35; *Ebenový pohár*, s. 76) ad. Nová kniha tak neopomíjí žádnou z důležitých poloh Hasištejnského díla a představuje je v jeho komplexnosti.

Soudím, že celistvě se podařilo pojmout i Bohuslava jakožto osobnost, alespoň do té míry, nakolik ji lze rekonstruovat z jeho díla a egodokumentů. Při četbě svazku se před námi formuje profil Bohuslava coby důsledného kritika soudobých poměrů bez ohledu na společenské vrstvy, národnost, konfesi či pohlaví. Jeho přísnému soudu neunikli běžní lidé, učenci, duchovní ani dvořané a šlechta, Češi, Němci ani třeba Uhři. Na jednu stranu se jedná o určitou manýru společnou všem humanistům, v Bohuslavově případě však vystihuje i důležitý osobnostní rys či „neklidnou duši“, jak to Marta Vaculínová pojmenovala v doslovu (s. 126). Důležité je, že cílem antologie bylo i na tyto aspekty Bohuslavova odkazu poukázat, a nikoliv je taktně zamlčet, jak se to občas dělo v minulosti, kdy si různí vydavatelé a vykladači Bohuslavovo dílo přizpůsobovali tak, aby vyhovovalo panujícímu kulturnímu klimatu.

Do svazku byly kromě textů samotného Bohuslava zařazeny i úryvky z listů jeho korespondenčních přátel (např. Petra Schotta, štrasburského rodáka, s nímž se Bohuslav seznámil během studií v Boloni [s. 10], či Bernarda Adelmanna, dalšího přítele ze studií, s nímž sdílel vášeň pro knihy [s. 112]) a básně některých současníků. Díky tomu se občas před očima čtenáře rozehrávají dialogy a příběhy na pozadí. Např. v oddíle nazvaném *Přátelství s Viktorinem ze Všehrd* je takto na několika stránkách (s. 31–34) shromážděno 6 krátkých textů zrcadlících dramatickou proměnu vztahů Bohuslava k příteli,

jemuž nejprve zaslal k posouzení svou *Satiru ke sv. Václavu* a při jiné příležitosti se pochvalně zmínil o jeho výmluvnosti a básnickém nadání, aby mu následně adresoval chladný list plný uštěpačnosti a verše, v nichž jej nazývá závistivcem, jehož literárním vkusem ostentativně pohrdá. Snad ještě prudší přerod z obdivovatele v kritika Bohuslav prodělal ve vztahu k německému humanistovi Hieronymu Balbovi. Také v tomto případě se postupně vzrůstající animozita zhmotňuje na ploše několika stránek (s. 57–64) zachycujících výměnu listů a útočných veršů mezi oběma muži.

Bližší okolnosti těchto a dalších mikropříběhů Bohuslavova života často poddhaluje zasvěcený komentář. O něm lze obecně konstatovat, že je vypracován svědomitě a čtenáři poskytuje zcela dostatečný vhled jak do světa Bohuslavovy doby, tak antické historie a mytologie, na niž se především v básních často odkazuje. Dobrou práci editorka odvedla při vyhledávání konkrétních básní antických klasiků (Ovidia, Vergilia, Tibulla, Martiala, Horatia ad.), jež ten který Hasištejnského text inspirovaly. Jako raritní lapsus, kterého jsem si povšiml spíše náhodou (a o to víc mě zarazil), bych uvedl místo komentující úsek z básně *O vynálezech Němců* (s. 52). Jak překladatelka sama v komentáři uvádí, jde o báseň přeplněnou historicko-mytologickými odkazy, která si žádá vysvětlivek poměrně často. Např. jen pasáž „Ten lid přispěl k válečnému umění něčím, co neznal Épeus, | stavitel trójského koně, staříčků kentaur Cheirón | ani ten Sicilan, jenž svou vynalézavostí bránil | rodnou zemi a kolikrát přelstil knížete Latia, | když mu hrozil válkou“ komentuje Marta Vaculínová hned dvakrát. Inkriminované místo se týká onoho Sicilana, k němuž uvádí (s. 153): „v originále *Trinacrius vir* „muž ze Sicílie“, které se říkalo *Trinacris* (konkrétní osobu se nám nepodařilo identifikovat)“. V porovnání s ostatními, dle mého soudu méně známými, reáliemi mi zde přijde identifikace Sicilana jako Archiméda, rodáka ze Syrakús, jenž bránil za druhé punské války město před Římany vedenými M. Claudiem Marcellem (to je onen kníže Latia, v orig. *Latii dux*) pomocí svých slavných vynálezů, jako poměrně snadná.

Marta Vaculínová se rozhodla dát překladu Hasištejnského textů modernější a stravitelnější podobu, a proto většinu básní přeložila prozaicky. Je pravda, že v přímém srovnání se staršími přízvučnými překlady (většinou Heleny Businské), na něž se odkazuje v komentáři, se prozaický překlad veršů čte plynuleji. Jde ostatně o postup, který je při překladu novolatinských

básníků běžný i v zahraničí. K úrovni překladu: editorka do výboru (snad se žertovným záměrem?) zařadila mj. Bohuslavovy verše, v nichž básník dává najevo, co si myslí o kterémsi opovázlivci, který se pokusil převést jeho básně do češtiny: „Velmi mě rozlítil čin toho dvounohého osla | a proklínám své Múzy a básnické nadání, | protože takový překladatel připraví o sílu | Vergiliův jazyk, oněmí veliký Homér, | (...) Moje básně, kdysi proslavené v severních krajích, nebudou v jeho podání znít jako dřív. | Barbare, nechod mi se svou kosou do mého obilí, | nenapsal jsem to přece pro tebe.“ (s. 35). Verše latinského básníka skutečně znějí v překladu jinak, ale nabízí se otázka, zda by autor přece jen nevzal překladatelku na milost za cenu toho, že jeho verše žijí i po půl tisíciletí. Kvalita nového překladu navíc jasně svědčí o tom, že se jej neujal žádný barbar, nýbrž zkušená latinistka dobře obeznámená jak s Bohuslavovým básnickým dílem, tak s jazykem novolatinské poezie jako takové. Díky těmto zkušenostem se Martě Vaculínové podařilo v naprosté většině případů přiléhavě převést obsahovou náplň Bohuslavových básní a zachovat při tom i jejich styl. V celém výboru jsem narazil snad na jediný případ, kdy český ekvivalent v daném kontextu stylisticky „trčí“: jde o hovorové spojení „když mu zas bouchly saze“ v převodu *Satiry k sv. Václavu* (poslední verš na s. 26).

V souvislosti s překladem se ještě sluší zmínit další pozoruhodné roviny recenzovaného svazku. Na vybraných místech jsou úryvky otištěny v latinském originálu a následný překlad poodhaluje způsob, jakým se překladatelka vyrovnala s určitými specifiky či zvláštnotmi předlohy. Např. izolované dvojverší *O Konstantinopoli* (orig. *De Constantinopoli*, s. 14) působí na první pohled trochu bezprizorně, takže jeho zařazení do knihy, ač se nachází ve „správném“ tematickém bloku o cestách po Středomoří, může být zarážející. Vysvětlení poskytuje komentář, v němž se dozvídáme, že jde o kuriózní hříčku nazývanou *versus gigantei*, usilující o užití co nejdelších slov v elegickém distichu. A vskutku, i překlad tuto snahu vystihuje. Další zajímavostí je přetištění starších překladů z pera Řehoře Hrubého z Jelení (s. 37) a Karla Aloise Vinařického (s. 57), díky nimž si lze učinit alespoň základní představu, jaké výrazové možnosti poskytovala překladateli Bohuslavovy rétorizované latiny čeština počátku 16., resp. 19. století.

Vojtěch Pelc (Praha)

JANA MIKULOVÁ, *Evolution of Direct Discourse Marking from Classical to Late Latin*. Leiden – Boston: Brill 2022. 147 s.

Monografie Jany Mikulové (dále JM) se zabývá prostředky, které sloužily k signalizování přímé řeči od klasické do raně středověké latiny.

V první kapitole (s. 1–8) autorka představuje soubor dat, s kterým pracovala, a základní otázky, které si kladla. JM zkoumala uvozování přímé řeči ve vybraných textech od Cicerona po začátek 9. století. Sledované období rozdělila na 4 etapy (klasická latina do 14 n. l., poklasická latina do cca 200 n. l., pozdní latina I do cca 450 n. l. a pozdní latina II do cca 800 n. l.); z každé etapy shromáždila z vybraných prozaických textů cca 480–670 příkladů přímé řeči. Zkoumá, jaké prostředky se používají pro vyjádření přímé řeči u jednotlivých autorů a v jednotlivých obdobích, jejich syntaktické chování (např. možnost rozvíjení adverbii či dativem adresáta, relativní umístění uvozovacího prostředku vůči přímé řeči) či to, zda se vyskytují v dialozích/monolozích.

Druhá kapitola (s. 9–38) je věnována teoretickým otázkám a konceptům. Na základě předchozí odborné literatury JM zavádí distinkce jako *reported clause* (citovaná věta) vs. *reporting clause* (uvozující věta), *quotation* (citace, přímá řeč, *directly represented utterance*) vs. *quote* (citát z autority); odlišení od nepřímé řeči staví primárně nikoli na představě o doslovnosti,¹ ale na přítomnosti dvou mluvnických situací s dvěma odlišnými deiktickými centry (*Petr včera řekl*: „*Včera jsem byl v kině*“; druhé *včera* referuje ke dni, který předcházel prvnímu *včera*); odlišuje přímou řeč od tzv. čistých citací (*pure quotation*, s. 19–20), což je v podstatě metajazyková komunikace o označujícím (např. *Slovo „pes“ má tři písmena*), a od méně jasně definovaných citací tzv. smíšených (*mixed quotation*, s. 21–23), ve kterých dochází k určitému překryvu mezi citujícím a citovaným autorem (např. *Podle Seneky „život je utrpení“*). Druhá polovina kapitoly je vyplněna obecnou klasifikací prostředků signalizujících přímou řeč: JM rozlišuje explicitní prostředky, které dále dělí na slovesné (*dico, inquit...*) a neslovesné (včetně eliptických, např. *Tum ille...*), a tzv. *zero markers*, tj. absenci explicitních prostředků.

¹ Podobně jako PINKSTER, H. *The Oxford Latin Syntax, II: The Complex Sentence and Discourse*. Oxford: Oxford University Press 2021, s. 48–51.

Ve 3. kapitole (s. 39–106) JM představuje výsledky analýzy svého korpusu: ve všech obdobích drtivě převládají slovesné uvozovací prostředky (73–95 %, s. 108): v klasické a poklasické latině mezi nimi jasně dominuje *inquit* (78 a 65 %)² v pozdní latině se však na jeho úkor prosazují *ait* (které v klasické latině mělo jen 1 %, v poklasické 6 %) a *dicere* (včetně nově se objevujícího participia *dicens*, které se objevuje v latinských překladech Bible). Setrvale klesají také citace neuvedené žádným prostředkem: z 18 % v klasické latině až k téměř 0 % v pozdní latině II.

Ve 4. kapitole (s. 107–127) JM celkově hodnotí data, zamýšlí se nad tím, jaký vliv na vzestupy a pády jednotlivých prostředků měly společensko-kulturní poměry (např. nástup křesťanství) a individuální faktory jako vzdělání a osobní preference jednotlivých autorů; v závěru kapitoly se pak zabývá otázkou gramatikalizace: podle standardních parametrů (desemantizace, funkční expanze, formální eroze, ztráta vnitřního členění) se objevují ojedinělé náznaky počínající gramatikalizace v idiolektech jednotlivých autorů, jsou však celkem zanedbatelné; u ostatních sloves (např. *ait*) o gramatikalizaci mluvit vůbec nelze.

Práce je jasně a přehledně strukturovaná; kladně hodnotím to, že autorka je strídáma při formulování hypotéz a neuchyluje se k nepodloženým spekulacím. K práci však mám i několik připomínek.

Určitou poznámku zasluží už slovo *evolution* v názvu knihy (a četli jsem dobře, pak je užito právě jen v názvu; v textu se pak používá spíše *development* či *change*). Jak upozorňují A. a R. McMahonovi v kapitole s výmluvným názvem *Saying evolution without meaning it*,³ slova *evolute* a *evoluční* se v diachronní lingvistice používají pro popis změn historických, a nikoli evolučních. Slovo *evolute* je lákavé, ale máme-li volit nějakou metaforu, domnívám se, že by tu měla být řeč spíše o *módě* uvozovacích

² Jako nepřímý důkaz toho, že *inquit* bylo (přinejmenším pro Cicerona) základním prostředkem pro uvádění přímé řeči v dialogu, by bylo možné užít i pasáž z úvodu dialogu *Laelius*, ve které je *inquam/inquit* zmiňováno jako reprezentativní, nepříznačkový marker uvozování přímé řeči: *quasi enim ipsos induxi loquentes, ne 'inquam' et 'inquit' saepius interponeretur* [...] „Nechal jsem totiž promlouvat je samé jako na divadle, aby se opakovaně nevkládalo *inquam* a *inquit*.“ (Cic. *Lael.* 3).

³ McMAHON, A. – McMAHON, R. *Evolutionary Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press 2013, s. 13–14.

prostředků. S výjimkou participia *dicens* (které se v klasickém období objevuje jen u nepřímé řeči) jsou všechny prostředky aspoň stopově zastoupeny v každém období a dochází k přelivům v jejich oblíbě; nevzniká zde nová komplexita či nová adaptace. JM (s. 13) v návaznosti na některé jazykovědce (kteří ukazují, že přímá řeč se vyskytuje i po intranzitivních slovesech a nechová se vždy jako standardní předměty) nepovažuje přímou řeč za předmět sloves mluvení a argumentuje takto:

„direct discourse is often marked by interposed *inquit*. For this reason, I do not consider direct discourse to be a syntactic complement but rather an independent sentence that provides the information required or expected by context and/or the semantics of a verb in the reporting clause.“

Nevidím však důvod, proč by interponování slovesa *inquit* mělo vylučovat to, že je přímá řeč jeho předmětem; v příkladu *Cui praeceptor „ista,“ inquit „omnibus eadem sunt [...]“* (Sen. ep. 91,17) hodnotíme *cui* jako nepřímý předmět a *praeceptor* jako podmět interponovaného slovesa *inquit*; proč bychom přímou řeč nehodnotili jako přímý předmět? Navíc pro „předmětnost“ přímé řeči hovoří příklady, ve kterých se objevuje přímá řeč v nekoncové pozici, např. *Cum ille, qui quaesierat, dixisset „Quid faenerari?“*, *tum Cato „Quid hominem,“ inquit, „occidere?“* (Cic. off. 2,89); pokud budeme první citaci *Quid faenerari?* považovat za předmět, syntaktický rozbor souvětí je jednoduchý; v opačném případě budeme muset postulovat několik syntaktických diskontinuit. Zatřetí přímá řeč může vystupovat i jako podmět pasivních sloves mluvení („Bylo řečeno / říká se: XY“). Ze skutečnosti, že se přímá řeč může objevovat i po intranzitivních slovesech, nic nevyplývá: není nutné všechny výskyty přímé řeči v odlišných kontextech hodnotit stejně; nepovažovat ji za předmět po tranzitivních slovesech mluvení porušuje princip tzv. Ockhamovy břitvy.⁴

⁴ Protože na rozdíl od JM považuji přímou řeč za předmět slovesa *inquit*, nesouhlasím s ní také, když o př. (66) na s. 50 (*Risit hanc trepidationem Agamemnon et „Contine te“ inquit „homo stultissime.“*) tvrdí, že „this is not a coordination of two narrative clauses but a narrative clause and direct discourse“.

Dostávám se teď k problémům vážnějším. Závěry práce – domnívám se – jsou znejišťovány dvěma skutečnostmi: zaprvé tím, že klasická a poklasická etapa je v práci JM zastoupena nedostatečným počtem autorů (navíc ještě z podobných socioekonomických kruhů), a zadruhé tím, že se autorka věnovala především formální stránce uvozování přímé řeči (bez podrobnější analýzy uvozovaného).

Klasické období je reprezentováno pouze Ciceronem a Liviem (příčemž příkladů z Cicerona je ve zkoumaném vzorku 401 ze 488, tedy přes 80 %);⁵ poklasické období je zastoupeno pouze třemi autory: Senekou, Petroniem a Apuleiem (dva z nich se pravděpodobně potkávali na Neronově dvoře). Když autorka konstatuje, že mezi pozdně antickými autory jsou větší rozdíly než mezi dřívějšími autory,⁶ je třeba dodat, že těchto dřívějších autorů zkoumala na takovýto závěr málo.

Podívejme se například na citace uvozené slovem *inquit*: ty podle dat JM (s. 40) v klasickém i poklasickém období zaujímají cca 57–58 %. Ovšem u Sallustia, spadajícího do klasického období je tomu jinak. V jeho dvou dochovaných historických monografiích (*Coniuratio Catilinae* a *Bellum Iugurthinum*) se nachází 20 přímých citací, z toho jen 2 uvedené pomocí *inquit*.

uvozující prostředek	počet výskytů
<i>inquit</i>	2
<i>dico</i>	2
<i>loquor</i>	3
jiné	13
celkem	20

⁵ Klasické období je zastoupeno právě jen 488 příklady, ostatní období mají o sto až dvě stě příkladů více: autorka tedy mohla vytěžit více než první dvě knihy Livia a mohla též udělat excerpci ze Sallustia, Caesara, Nepota či z Varronova dialogu *De re rustica*.

⁶ Srov. s. 40: „While Classical and Postclassical authors show similar values, Late Latin authors differ to a large extent.“ Nebo s. 131: „The view on the development of markers over centuries indicates that the Late Latin periods are characterized [...] by greater differences among individual authors [...]“.

Podobně také v Suetoniově *Vita Divi Claudii* (spadajícím do poklasického období) uvozuje *inquit* jen 4 citace (cca 25 %).

Sallustius a Suetonius tak (byť na nízkých číslech) ukazují, že i mezi autory klasického a poklasického období jsou značné rozptyly. Tyto rozptyly však nemusí být dány (jen) osobními preferencemi autorů, ale také povahou citací samých. Domnívám se, že nízké procento citací uvozených pomocí *inquit* u Sallustia vyplývá z toho, že Sallustius cituje větší množství rozsáhlých řečí a také písemných dokumentů. V práci JM tak vidím problém v tom, že – kromě rozlišení výskytů v monolozích a dialozích – neusouvztažňovala uvozovací prostředek s dalšími proměnnými, např. zda citace pochází z mluveného, či psaného projevu, zda jde o první/středovou/poslední repliku v dialogu, zda jde o jízlivou odpověď, paměťhodnou sentenci, dodatečný komentář apod. Domnívám se, že pokud nesrovnáváme ekvivalentní výskyty (citace dopisu, citace řeči, běžná replika v dlouhém dialogu, citace pohotovité odpovědi na urážku apod.), srovnáváme nesouměrné.

Michal Ctibor (Praha)

PETRONIUS ARBITER, *Satyricon: Zbytky latinského románu*. Přel. Petr ŠOUREK. Praha: Academia 2023. 182 s.

Kompletní text Petroniových *Satyrik*, která patří k tomu nejlepšímu, co se dochovalo z římské literatury, byl do češtiny přeložen Karlem Hrdinou již ve 20. letech 20. století¹ a dočkal se dalších sedmi vydání, z nichž poslední bylo publikováno roku 2000.² Nový překlad, který v rámci edice Europa vydalo nakladatelství Academia pod názvem *Satyricon: Zbytky latinského románu*, je tedy vítán s nadšením a velkým očekáváním. Již z krátké předmluvy překladatele Petra Šourka je zjevné, že to, co držíme v rukou, bude překlad moderní a inovativní, což je bezpochyby chvályhodná strategie. V rámci této strategie tedy možná někdo pochopí, proč se předmluva hemží příklady typu „masálá satira“, „římský bollywood“, „reality show“ a „guerilla performance“ (s. 13–14) a proč je Petronius charakterizován jako muž, který „vždy ví, co je cool, umí si zjednat respekt a nenechá si srát na hlavu...“ (s. 11). Je zjevné, že Šourek chce provokovat. Nenechme se hned vyvést z konceptu, jakkoli trapné, nedospělé a mimo diskurz o antické literatuře nám tyto příklady připadají, a pojďme racionálně rozebrat překladatelské postupy, které Šourek použil. Hlavním překladatelovým cílem prý je, abychom „z četby *Satyriconu* něco měli“ (s. 13), tedy abychom text mohli číst bez obtěžujících poznámek pod čarou a abychom se zasmáli. To je čtenářsky více než přívětivý postup. Vtip je ostatně jeden z markantních rysů Petroniových *Satyrik*. „Kvůli vtipu,“ říká Šourek (s. 15), „jsem neváhal adaptovat text, aby se mi smích neztratil v překladu. Vtip, který jsem nedokázal přeložit, jsem kompenzoval obdobným vtipem.“ Šourek nás tedy již v úvodu upozorňuje, že nebude překládat otrocky doslova, ale že popustí uzdu fantazii. Problém však spočívá v míře, kterou pro volnost svého překladu zvolil. Petroniova *Satyrika* jsou i ve své fragmentárnosti skvěle promyšlená a jedinečně napsaná. Petronius pro vylíčení četných absurdních situací využívá různé typy diskurzu, do nichž vkládá vtipné metafory, slovní hříčky

¹ *Petroniovy Satiry: pokud se zachovaly v rukopise leidenském, bernském a trogirském obsahující z celého díla zlomky knih XV. a XVI. a vypravující příběhy Enkolpiovy*. Přel. Karel HRDINA. Praha: Ludvík Bradáč 1923.

² PETRONIUS ARBITER. *Satirikon*. Přel. Karel HRDINA. Praha: Ikar 2000.

a idiomatická spojení. Proto je extrémně náročný na překlad a překladatel dříve či později může zjistit, že mu dochází inspirace. Pak by měl ale nad daným místem sedět tak dlouho, dokud ho nenapadne uspokojivé řešení, přibrat k ruce komentáře a slovníky a pak s pokorou k originálnímu textu přeložit problematickou pasáž tak, aby ji co nejlépe vystihl jak myšlenkově, tak stylisticky. Nic z toho Šourek neudělal. Naopak to mnohdy vypadá, že do překladu vložil první, co ho napadlo, a jindy, že byl snad dokonce líný přečíst si text pořádně nebo vzít do ruky slovník. Nešvary Šourkova překládání lze shrnout do několika bodů. Uvedu vždy jen omezené množství příkladů, byť tyto chyby prostupují celým textem překladu.

1) Překladatel vynechává slova a celé věty tam, kde je Petronius zjevně nepoužil bez rozmyslu, v důsledku čehož ochuzuje čtenáře o podstatné a vtipné informace. Jako příklad uvedu Šourkovo „chtěl mě znásilnit“ ze strany 24 překladu, kterým překladatel interpretoval afektované tvrzení mazaného Gitona *coepitque mihi velle pudorem extorquere* („chtěl mi násilím vyrvat cudnost“). Vtip spočívá v tom, že přece všichni vědí, jak málo cudnosti Giton má. A stejně prázdná je např. i pasáž ze strany 42, kde jeden z propuštěnců mluví o beranech, které si Trimalchio pořídil z Tarentu. Pasáž obsahuje sloveso *culare*, které vyloženě vybízí k tomu, aby bylo v rámci překladatelské licence spojeno s vulgárním substantivem *culus* a využito pro sprostý vtip, i kdyby se mělo jednat o nejistou etymologii. Šourek však větu *arientes a Tarento emit et eos culavit in gregem* (třeba: „koupil berany z Tarentu a plesknutím po prdelích je poslal do svého stáda“) přeložil suše jako „tak koupil berany na chov až v Tarentu“, byť jinde si sprostá slova dodává i tam, kde prokazatelně nejsou. Za velkou škodu také považuji to, že překladatel na mnoha místech rezignoval na práci se specifickou slovní zásobou, která se v latině objevuje v neformálním diskurzu a dodává mu pikantnosti. Takto Šourek z nepochopitelného důvodu nevyužívá oslovení *frater*, kterým se navzájem titulují Giton s Encolpiem a Ascytem, i když pojem zjevně poukazuje na oslovení pro milence v homosexuálním vztahu (mj. např. na straně 25 Ascytos prohlašuje, že si najde *aliquem fratrem*, což rozhodně není jen „někdo k ruce“, jak překládá Šourek). Podobně nevyužitá jsou klení *mehercules* a *hercle* (možná: „ty vole“ a „vole“), která Šourek ignoruje prakticky v celém překladu, i když mu nabízejí skvělé možnosti k vulgari-tám, v nichž se jinak vyžívá.

2) Překladatel si naopak doplňuje celé vlastní věty a představy, které v originále vůbec nejsou, čímž místo překladu vytváří pouze volnou interpretaci textu. Jako příklad poslouží Šourkovo „A přitom to nebylo vždycky tak špatné“ na začátku strany 20 a „Učitelé rétoriky musejí na studentíky políčit ty správné cukrbliky“ na straně 21.

3) Na předchozí dva body navazuje další překladatelský omyl, kterého se Šourek pravidelně dopouští, a sice že ignoruje Petroniovy metafory a slovní hříčky a na jiném místě pak vkládá vlastní, i když v textu zrovna nejsou nebo fungují na jiné představě. Na straně 21 tedy zarazí mdlý překlad metafory *lectione severa irrigare* („napájet seriózní četbou“), které Šourek odbývá pouhým „zdokonalovat se tvrdou prací“. Petroniova *pica varia* („různobarvná straka“) je v Šourkově podání „straka zlodějka“ (s. 36).

4) Překladatel bezdůvodně posunuje významy slov. Takto na straně 20 najdeme např. „to se mi líbí“ jako překlad latinského *quod rarissimum est* („a to se hned tak nenajde“), na straně 92 „hnusného despotu“ místo „krvelačného lupiče“ či dokonce „únosce“ (*latroni cruento*), místo vlny (*lana*) najdeme na straně 42 „kadidlo“, i když kritický aparát nenaznačuje, že by na místě byla konjekтура, a dále v kapitole se o vlně znovu mluví. Příklady takových posunů významů je bezpočet na každé straně překladu a jsou mnohdy nejen nepochopitelné, ale i zbytečné.

5) Překlad obsahuje i četné chyby, protože čemu překladatel nerozumí, to si rychle nějak domyslí. Např. na straně 22 překladu Encolpius popisuje, jak chodil v kruhu slovy *quocumque ieram, eodem revertabar* („kamkoli jsem šel, tam jsem se pak zase vracel“), což Šourek chybně překládá jako: „vyrazil jsem někam a pak jsem se zase musel vrátit stejnou cestu zpátky“. Na straně 23 pak čteme „všelijakými oklikami přes šeré dvory mě dotáhl až sem“, což má být překlad originálního *per anfractus deinde obscurissimos egressus in hunc locum me perduxit* („pak vyrazil oklikou temnými uličkami a dovedl mě na tohle místo“), kde překladatel patrně považoval participium perfekta *egressus* za podstatné jméno. *Ponticuli ferruminati* („přiletované můstky“) jsou podle Šourka „železné dráty“ (s. 38) a na straně 92 překládá *supercilium altius sustulit* (dosl. „zvedl obočí výš“) jako „zvedl oči a pozorně na mě pohlédl“, byť Petronius tímto idiomem spíše chtěl říci, že prohnánému Gitonovi „narostl hřebínek“, když zjistil, že ho Encolpius stále miluje. Naprosto kuriózní je „divoká zelenina“ ze strany 22 (v originále stojí *agreste*

holus, tedy „zelenina z venkova“), kde čtenář, který nemá k dispozici originální text, bude nutně váhat, co měl překladatel na mysli.

6) Příležitostně se v překladu vyskytuje i nešvar nefungujícího slovosledu v češtině, jako např. na straně 35, kde je *nos interim vestiti errare coepimus... et circulis ludentium accedere* přeloženo jako „bezcílně jsme oblečení obcházeli hloučky hráčů“, ačkoli se jedná o to, že se protagonisté příběhu „mezitím oblékli a začali bezcílně obcházet hloučky hráčů“.

7) Patrně v rámci zásady nezatěžovat čtenáře poznámkami překladatel záměrně ignoruje antické reálie, což ve výsledku vede k tomu, že text posunuje z antiky do jiné reality či do bezčasí. Textu *Satyrik* tím ale dělá spíše medvědí službu, protože tímto postupem je připravuje o možnost ukázat modernímu čtenáři, že i antický text může být zábavný, byť obsahuje nepovědomé pojmy. Opakovaně se tedy ocitáme „na kolonádě“ (*in porticu*; s. 20, 22, 24, 91, aj.), takže váhám, jestli si máme myslet, že se děj *Satyrik* odehrává v Karlových Varech. Dále v Šourkově překladu najdeme cirkus v moderním slova smyslu (v originále je *arena*, s. 24), kabaret (*pantomimus*; s. 38) a flašinet (*hydraulis*, tj. vodní varhany, s. 41). Někdy to ale působí i tak, že Šourek ve skutečnosti nemá potřebnou znalost antických reálií, aby některé pasáže mohl správně interpretovat a přeložit, a co je nejhorší, jeví se to i tak, že je mu to vlastně i lhostejné.

Kombinací těchto postupů tedy vznikl text, který je více Šourkův než Petroniův, a otázka zní, kdo chce takový text číst, obzvláště je-li prezentován jako překlad antické literatury. Dle mého názoru by bylo vůči potenciálním vážným zájemcům o překlad Petroniova textu slušné, kdyby hned z obálky bylo zjevné, že se jedná o volnou inspiraci. Kniha by se třeba mohla jmenovat *Na motivy Petroniova Satyriconu, abyste se za břicha popadali, jak umím být vtipný a sprostý, váš Petr Šourek* a pak by bylo vše v naprostém pořádku. Nikoho by nezarazilo, že Šourek pracuje pouze s jednou rovinou Petroniových *Satyrik*, kterou charakterizuje vtip spojený s vulgárností, a že věcnou, literární a stylistickou rovinu buď ignoruje, nebo nedovádí do konce. Nikomu by nevadilo, že jedno sprosté slovo, které Petronius použije, inspiruje Šourka k litanii vulgarity, které překračují míru vulgárnosti Petroniova textu.

Nejsmutnější na celé věci je, že čtenář, který nemá možnost srovnání s originálním textem *Satyrik*, se opravdu nejspíše bude nad Šourkovým textem dobře bavit, protože nelze popřít, že některé Šourkovy nápady jsou

vtipné. Asi nejzdařilejší jsou promluvy propuštěnců na hostině u Trimalchiona, jejichž primitivní projev Šourek prokládá anglickými slovíčky typu *sorry*, *darling*, *big boss* zhruba tam, kde byla v originále zkomolená řečtina. Dobře v češtině funguje, že Šourek rozdělil řečnické periody originálu na kratší úseky a že se veršované pasáže snažil přeložit rýmovaně, jakkoli mu verše mnohdy kulhají a jsou ještě více vzdálené textu originálu než zbytek překladu. Zajímavé je grafické naznačení lakun v textu šikmo zkosným či rozsypaným písmem. Ve výčtu kladných aspektů Šourkovy práce je nutné přiznat, že na mnoha místech se mu podařilo vystihnout originální humor textu za použití české idiomatiky a současného zachování původní roviny diskurzu. Povedený je např. překlad pasáže na straně 23, kdy Encolpius, „splavený“ (*sudore madens*, dosl. „mokrý potem“) blouděním po městě, narazí na nevinně vypadající babku, které se přitrouble zeptá, jestli náhodou neví, kde je ubytovaný. Odpověď „To víš, že vím“ (*Quidni sciam?*, dosl. „jakpak bych nevěděla?“) vystihuje mazanou babku lépe než jakékoli jiné možné varianty překladu. Další trefné překlady lze najít v hostině u Trimalchiona, kde je hostitel ústy Encolpia nazván „mužem ctihodného věku“ (na s. 35 jako překlad velebného oslovení *pater familiae*, dosl. „otec rodiny“), kdežto jeden z propuštěnců mu prostě říká „starej“ (na s. 42 jako řešení latinského zájmena *ipse*, tedy „on sám“ či „právě on“). Bohužel těchto zdařilých pasáží je v porovnání s množstvím omylů, kterých se Šourek při práci s Petroniovým textem dopustil a které byly detailně popsány výše v této recenzi, zoufale málo.

Zbývá zamyslet se nad otázkou, na koho Šourek svým překladem cílí. Vzdělaná veřejnost, která na moderní překlad *Satyrik* čekala desítky let, se velmi pravděpodobně nechá odradit již změtí nerelevantních, rádoby aktualizujících přirovnání a zbytečných vulgarit v předmluvě. Nová generace čtenářů, např. z řad studentů, se jeví jako pravděpodobněji cílová skupina Šourkova výtvoru, který si klade za cíl hlavně pobavit. Ani tak nelze čekat, že po překladu sáhne kterýkoli student, ale spíše jen ti, kdo mají nějaký hlubší zájem o antickou literaturu a kdo si budou chtít dále rozšířit obzory. To jim však Šourek nemůže poskytnout, mj. i proto, že z textu vyňal většinu toho, co ho dělá antickým, aby se nemusel obtěžovat poznámkami pod čarou.

Martin C. Putna doprovodil Šourkův text dvěma narychlo sepsanými studiemi, v nichž v duchu recenzované knihy nazval druhořadého umělce

šmudlíkem, což je slovo, které by se v seriózní studii o antické literatuře nemělo objevit. Pro účely této recenze se však výborně hodí, protože skvěle vystihuje autora nejnovějšího překladu Petroniových *Satyrik*. Dokud bude Šourek přistupovat k originálnímu textu s výše popsanou nedbalostí, této nálepky se nezbaví.

Poslední výtku směřuje přímo k nakladatelství Academia, které by do budoucna mělo pečlivě zvážit, zda je rozumné a důstojné jeho formátu, aby přijímalo do tisku překlady bez předchozí lektorace. Kvalifikovaný lektorský posudek by totiž nikdy nemohl doporučit k vydání překlad založený na tolika chybných překladatelských postupech.

Marcela Slavíková (Praha)

Úvaha nad novým překladem Petroniových *Satyrik* od Petra Šourka (PETRONIUS ARBITER, *Satyricon: Zbytky latinského románu*. Přel. Petr ŠOUREK. Praha: Academia 2023. 182 s.)

Od prvního vydání dosud jediného úplného překladu Petroniova románu do češtiny, od Karla Hrdiny, uplynulo již sto let. Stoleté překlady zpravidla přesluhují – a to nejen kvůli stárnoucímu jazyku, ale i kvůli pokroku v textové kritice a filologické diskuzi nad dílem. Nový český překlad *Satyrik* tedy určitě uvítá jak klasickofilologická obec, tak širší veřejnost. Tohoto úkolu se zhostil Petr Šourek a jeho překlad vyšel v edici Europa nakladatelství Academia. Byl však byla kniha vydána v akademickém nakladatelství, neprošla standardním lektorským řízením, což je na ní, jak hodlám ukázat níže, bohužel znát.

Šourkův překlad se na přebalu vydání prezentuje jako „zcela neklasický“. Co si pod tím představit, osvětluje překladatel v úvodu: slibuje, že v překladu se bude snažit udržet vtíp a že kvůli vtípu se nebude zdráhat text adaptovat. Ze stejného důvodu je vypuštěn i poznámkový aparát, což je u překladu antického díla plného specifických, modernímu čtenáři nepřístupných reálií odvážné řešení, které klade na překladatele značné nároky.

Tento postup se na rovině stylistické ukazuje jako velmi funkční především v pasážích, které na dnešního čtenáře mohou v Hrdinově překladu působit zastarale: veršované úseky (byť nejdelší pasáž ve verších, *Bellum civile*, je zkrácena na zhruba první třetinu, aniž by překladatel vysvětlil proč, nebo na to vůbec upozornil – jako by román nebyl už tak dost fragmentární!), obě mílétské povídky nebo slovní hříčky. Tak například dvojsmyslný *embasicoetas* je „bed boy“ – vtíp je vysvětlován i v originále: *tu non intellexeras cinaedum embasicoetan vocari?* (24,2), nepůsobí tak nijak násilně, když překladatel dodá i vysvětlení druhé strany dvojsmyslu: „... se říká *bed boy* drinku do postele“ (s. 33). Navíc se Šourkovi podařilo podržet vtíp i dále v textu, kde se *embasicoetas* objevuje: „Bed boy nesl v čele průvodu pochodeň...“ (s. 34; 26,1) – zde Hrdina na pokračování vtípu rezignoval a překládal opisem: „kinaed nesl...“ Podobně výhry v Trimalchionově „tombole“ ve formě slovních hříček (56,8), které jsou zcela nepřeveditelné, dávají průchod překladatelově fantazii. A výsledek („žena růže píseň kost‘ a přinesli se zpěvem růžovou panenku i s kostí“, s. 58) je mnohem lepší než řešení

Hrdinovo, který pasáž prostě vynechal: „Dlouho jsme se smáli,“ říká poté vypravěč, ale čtenář vůbec nechápe čemu!

Někdy se však překlad svými přílišnými odchylkami od latinského znění imperativu vtípnosti zpronevěřuje. Když po událostech na lodi Encolpius uzavírá s nepřáteli parodickou mírovou smlouvu, je její znění v druhé osobě (*ex tui animi sententia, ut tu, Tryphaena...*, 109,2) – právě kombinace druhé osoby, právních formulí a jusivního futura je zde základem slovní komiky. Šourek však zcela bez opodstatnění volí první osobu, přímou řeč vkládá do úst Tryphaeny a Lichy, a vtíp je tak ztracen, i když mohl být zcela nenásilně (doslovným překladem) zachován.

Překladatelská svévole však nevede pouze ke ztrátě slovní komiky v některých pasážích, ale někdy i k porušení narativní nebo situační logiky. Například když Giton vypráví, jak se ho Ascylos pokusil znásilnit, chlapec se brání a útočnick: *„si Lucretia es‘ inquit, Tarquinius invenisti‘*, (9,5) – to je převedeno volně jako „... hrozil mi: ‚Budeš Lukrécie a já tvůj Tarquinius!‘“ Odstraněním podmínky je odstraněna i funkční narážka na známý mýtus – Ascylos tak už neříká: „když mi nebudeš po vůli, půjde to po zlém,“ nýbrž jen: „přišel jsem tě znásilnit.“

Narativní koherence je porušena i ve fragmentu, kde se poprvé objevuje služka Psýché. Ta říká: *ego sum ancilla Quartillae* (16,3), své jméno neuvádí. Překladatel se rozhodl ho uvést: „Jsem Psýché, služka Quartilly.“ To by bylo samozřejmě v pořádku, lze ale čekat, že nadále bude text k Psýché referovat jménem, ale: „služka, co ji uváděla dovnitř“ (s. 30)... Když je poté v originálním znění konečně představena jménem: *ancilla quae Psyche vocabatur* (20,2), v překladu se představuje podruhé!

Někdy má rozvolnění překladu vyloženě povahu chyby; Encolpius nadává Ascylovi: *... scortum, cuius ne spiritus <quidem> purus est?* (9,6n.). *Spiritus* je zde zjevně použit ve fyzickém významu „dech“. Nárazka na nečistý dech v kontextu homofobních urážek je častá i např. v Martialových epigramech.¹ Šourek ale překládá: „...ty svině převlečená za kamaráda!“ a zjevně chápe *spiritus* přeneseně. Podobně když naopak Ascylos přistihne ústřední dvojici milenců, pustí se do Encolpia: *frater sanctissime* (11,3), u Šourka mu

¹ Srov. SCHMELING, G. *A Commentary on the Satyrical of Petronius*. Oxford: Oxford University Press 2011, *ad loc.*

ale vůbec nevyčítá jeho pokrytectví („svatoušku!“ se přímo nabízí), jenom ho oslovuje kolokviálním „kámo“ (s. 25).

Uvedené příklady omylů by pravděpodobně byly podchyceny v interním recenzním řízení, pokud by ovšem proběhlo.

Dalším problémem překladu jsou násilné lexikální aktualizace: v *Graeca urbs* tak najdeme hotel (*deversorium*), detektiva (*explorator*) nebo třeba flašinet (*hydraulis*), je zde kabaret (*pantomimi chorus*) a tančí se kankán (*cordax*; ten má ale i Hrdina) a básník Menecras je zlatý slavík. V těchto případech se alespoň jedná o pokus o převedení specifických reálií; když ale „vtip“ chybí, proč si ho nevymyslet? Třeba si ostříhat vousy „afrořímsky“ – ano: *peregrina ratione* (102,15). Když se po řečnické deklamaci kritizuje „nekoněčný proud vědomí pana literáta“ (s. 24), je čtenář přenesen z *Graeca urbs* na chodbu filozofické fakulty.

Dogmatické odmítání poznámkového aparátu vede překladatele k inkorporování vysvětlivek přímo do textu. To se někdy povede vcelku dobře; když protagonisté na lodi vymýšlejí, jak se skrýt před svými nepřáteli, Eumolpus navrhuje přestrojení za zavazadla, ale Encolpius pochybuje: *an quia hoc genus furti semel [mea] feliciter cessit?* (102,10). Nepoučený čtenář by se okamžitě zeptal *semel? quando?* Překlad mu pomůže: „Myslíš, že nám to klapne stejně dobře jako Kleopatře, kterou v koberci šťastně dopravili k Caesarovi?“ Jindy je ale tato strategie úspěšná méně. V úvodní debatě o úpadku řečnictví zazní (v přímé řeči): *sed ne me putes improbasse schedium Lucilianae humilitatis, quod sentio et ipse carmine effingam* (4,5) – zjevně je třeba vysvětlit, kdo to byl Lucilius, a přirozený dialog se tak mění ve šroubované: „Osobně si vysoce cením neokázalé improvizace v duchu nejlepší domací tradice. Přednesu ti proto teď své myšlenky veršem ve stylu našeho starého dobrého básníka Lucilia.“ (Vyznačení je mé – ale i bez něj by slova bila do očí dostatečně.)

Na první pohled nejvýraznějším rysem překladu je jeho netradiční (typo)-grafické řešení. Pomocí rozházených písmen, svažujících se řádků, poznámek *in margine*, přeškrtnutého textu a jiných vizuálních efektů se překladatel snaží zprostředkovat, „jak fragmentární a mnohoznačný je originál“, a neváhá v této souvislosti nazvat svůj překlad „radikálně filologický[m]“ (s. 11). Tato velmi příznaková sazba je použita pro převod různocnění, hraničních částí fragmentů, referencí nebo pasáží mezi *cruces philologorum*. Tato

grafická úprava je však bohužel mnohem střízlivější, než jaká byla v autorem prezentovaných úryvcích v časopise *Souvislosti* (3/2003),² kde byla nápadná grafika použita jako základní prvek vizuálního experimentu a korespondovala s vlastním obsahem, například s promluvy postav nebo s dějem, nikoli jako zde jen se zvláštnostmi filologického aparátu.

Zprostředkovat čtenáři pocit z práce s fragmentárním textem s mizernou rukopisnou tradicí a řadou neuspokojivých čtení, u něhož si nejsme jisti ani autorstvím a dobou vzniku, je dobrý nápad. Tento pocit ale není zprostředkován tím, že je na stránce vysázeno jedno slovo našikmo. Mnohdy takováto sazba pouze přitahuje pozornost na sémanticky vcelku marginální (a vlastně velmi nenápadné) různočtení, např. *hinc Ascylytos ꝥpeneꝥ* (v.l. *bene*) *risum discussit* (14,8n.), které je v převodu optickou dominantou strany (s. 27) a působí pouze dojmem překladatelské manýry. Když poté čtenář narazí na „[p]o obřadném stvrzení těchto mírových úmluv jsme složily zbraně, a [...] smazali jsme minulost,“ nemůže si být jistý, zda se jedná o pouhou chybu ve shodě přísudku s podmětem, nebo zda má hledat nějaký skrytý význam.

Je otázka, zda fragmentárnost textu není lépe vyjádřena třeba střízlivým a klasickým oddělováním fragmentů hvězdičkou, jak najdeme v Hrdinově překladu ve vydání *Antické knihovny*.

Netradiční sazba kapitálkami bez diakritiky se ale velmi hodí pro převod různých reprodukováných nápisů, kdy povedeně vystihuje svéráz římské epigrafiky: „POZOR ZLY PES!“ Proč ale překladatel v tomto případě nezašel ještě dál a nedotáhl experiment do konce? Myslím, že třeba epigrafická *scriptio continua* by zde mohla fungovat: POZORZLYPES(?)

Přes vše výše zmíněné je však největším problémem překladu nevhodně zvolený jazykový rejstřík pro převod příznakových pasáží. To se nejzřetelněji projevuje v *cena Trimalchionis*. Trimalchio, jeho hosté propuštěnci a personál všichni mluví obecnou češtinou bez ohledu na to, jaká je jejich latina.³ Nadto všichni mluví *úplně stejnou* obecnou češtinou: všichni neustále používají protetické „v“, nikdo nikdy neskloní latinské jméno správně atd.

² ŠOUREK, P. Petroniův Satyrikon s.r.o. [online]. *Souvislosti: revue pro literaturu a kulturu*, 2003, roč. 57, č. 3. Dostupné z: <https://souvislosti.cz/303/sat2.pdf>.

³ Překlad zcela ignoruje poznatky Breta Boycea o mluvě propuštěnců, respektive různých „mluvách“ propuštěnců z jeho dnes již klasické knihy Boyce, B. *The Language of the Freedmen in Petronius' Cena Trimalchionis*. Leiden: Brill 1991.

I toto však vede ke ztrátám; již v úplně první interakci protagonistů s Trimalchionovým personálem, když se Encolpius zeptá, co zobrazují malby v domě, dostane od otroka odpověď: *Iliada et Odysseian* (29,9), ano, vcelku korektně: „Iliadu a Odysseiu.“ V Šourkově překladu se ale všichni, kdo přišli do styku s Trimalchionem, nutně nakazí jeho buranstvím, proto otrok odpoví: „Iliáda a Odysseáda[.]“ V následující kapitole (30,10–11) promlouvá *dispensator*, archetyp snobského sluhy, který se snaží chovat panštěji než jeho pán. V souladu s tím mluví velmi uhlazenou latinou. Jeho česky hovořící protějšek se ale zjevně učil česky od Trimalchiona a jemu podobných propuštěnců. I Trimalchio sám ale v převodu přestává být schopen střídání jazykových rejstříků; namísto teatrálně patetického *‘Dionyse’ inquit, liber esto* (41,7) opět jen buranské „Bakchusi, buď Svobodnej!“

V záplavě stereotypní obecné češtiny na Hostině může úplně zaniknout bizarnost, jakou představuje použití angličtiny v překladu. Tou je převedena například známá řecká replika Sibylly; její „I want to die“ působí podobně absurdně, jako když Spartanka Lampito mluví ve (více než devadesát let starém) Stiebitzově překladu Aristofanovy *Lysistraty* slovensky. Nejde vůbec o to, do jaké míry jsou sociální implikace řečtiny v helenizovaném Římě podobné nebo nepodobné těm, které má dnes angličtina. Stejně jako lexikální anachronismy (viz výše) působí takovéto zacházení s angličtinou jako facca čtenáři, kterou procitne ze světa antického románu do světa zcela jiného.

Kdo by měl tedy sáhnout spíše po překladu Šourkově než po tom Hrdinově? Snad pouze badatel zabývající se recepcí Petroniova textu, protože Šourkova volná parafráze představuje způsob recepce velmi specifický – zároveň velmi reduktivní, předsudečný a deformující.

Čtenář z řad poučené veřejnosti, který se těšil na římského Petronia (ať už to byl kdokoli), tak navzdory některým silným stránkám překladu/adaptace, jakými jsou fantazie, invenčnost a ochota experimentovat, může dopadnout jako chudák humanista Meibom při setkání s veronským světcem v anekdotě citované v předmluvě. Nějakého Petronia sice najde, ale úplně jiného, než jakého najít chtěl.

Jakub Kozák (Praha)

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aenéís*. Přel. Michal CTIBOR. Praha: Argo 2023. 395 s.

Od poloviny 19. století, kdy se česká verze celé *Aenéídy* objevila poprvé, představuje tento překlad již pátou podobu tohoto Vergiliova díla (Karel Vinařický 1851; Antonín Škoda 1877 a 1927; Otmar Vaňorný 1933 a 1941; v úpravě Rudolfa Mertlíka 1970 a 2011). Každý z těchto překladů svým způsobem reagoval na kulturní požadavky doby i na literární vkus čtenářů. První dva překladatelé zvolili časoměrný verš, Otmar Vaňorný přízvučnou nápodobu. Ačkoliv měl překlad O. Vaňorného konstituující roli a byl vydáván až do počátku 21. století,¹ bylo již delší dobu evidentní, že zastarávání je neodvratné a že je nejvyšší čas pro překlad další. Toto dlouhodobé desideratum a citelnou mezeru vyplnil nyní Michal Ctibor.

Překlad tak rozsáhlého a v mnoha ohledech fundamentálního díla římské literatury vždycky byl, je a bude úkolem velmi obtížným, spojeným navíc s velmi nejistou nadějí na úspěch. Jedním z důležitých kroků, které překladatel musí udělat ještě před započítím práce, je dobře zvážit, na co a jak může navázat, kdo pravděpodobně bude potenciálním čtenářem a co bude tento čtenář očekávat. V tomto případě je zároveň třeba vzít v úvahu, že se za minulých sto let velmi zúžila skupina čtenářů – pamětníků meziválečné gymnaziální latiny a proměnily se jazyk i literatura a přístup k čtenému vůbec. Probereme-li se celým svazkem, můžeme konstatovat, že M. Ctibor se na uvedené okolnosti snažil reagovat všemi paratexty, tj. předmluvou (s. 5–16), překladatelskou poznámkou (s. 16–19), vysvětlivkami a seznamem vlastních jmen (s. 357–391), seznamem odborné literatury a překladů *Aenéídy* (s. 392–395),² a samozřejmě především překladem samotným.

¹ Vaňorného překlad byl zřejmě v odborných kruzích s napětím očekáván už kvůli jeho překladům obou homérských eposů, ale i pro blízkost 2000. výročí Vergiliova narození. Recenze klasických filologů byly vesměs pozitivní, kdežto pro maximalistického F. X. Šaldu to byla „slušná skladba básnická naší běžné denní ražby průměrně veršovnícké; Vaňorný převlékl Vergíliu do všedního vycházkového úboru (...) ale není to žádný velký čin, ani básnický, ani umělecký; a hlavně to není Vergil, básník plný subtilních tajemství a obřadné přímo dokonalosti slovné.“ (ŠALDA, F. X. Česká Aeneis a český klasicismus. *Zápisník*, 1933–34, roč. 6, s. 208–219)

² V chronologickém výčtu českých překladů jsou uvedeny všechny úplně, starší jen s datem prvního vydání. Výjimkou je překlad IV. zpěvu od Julie Novákové, který je zajímavým, ale posléze samotnou překladatelkou zavrženým experimentem s rýmovanou formou.

Vyplývá z toho, že předpokládá čtenáře vzdělaného, zkušeného, přístupného novým řešením, ale že rovněž usiluje o to, aby četbu usnadnil i dalším, méně zkušeným zájemcům.

Už samotný titul předmluvy – Aenéova pata – jistě upoutá pozornost a čtenář (doufejme) bude na své „cože?“ hledat odpověď. Jestliže ano, udělá dobře, neboť předmluva nabízí v několika kapitolkách jasný a přehledný výklad toho nejdůležitějšího, co by čtenář měl vědět, ještě než se pustí do čtení eposu. Hned na začátku první části autor zdůrazňuje Vergiliův významný podíl na osvojování a vstřebávání řeckého kulturního dědictví a vytváření římské literární tradice (v souvislosti s *Aenéidou* mohl být v řadě Vergiliových předchůdců připomenut také Naevius; viz s. 5, pozn. 5). Poté dává nahlédnout do několika základních okruhů otázek a problémů, které jsou s *Aenéidou* a její interpretací spojeny. Na prvním místě je to výstavba postavy hlavního hrdiny: charakterové rysy, hodnotová orientace, určitý psychologický vývoj. M. Ctibor představuje Aenéa jako hrdinu modelovaného na pozadí homérského Achillea, nikoli však jako model převzatý, nýbrž v mnohém odlišný a římský. K odlišnostem se právě váže zmíněný titul i vysvětlení (s. 9). Domnívám se, že měl být uveden ještě jeden hrdina, s nímž je Aenéás spojován a srovnáván na mnoha místech eposu, a to Herkules, héros v Itálii již dobře zabydlený, uctíváný a patrně známější než Aenéás.³ Nejvýraznější podobu dostává tato linie v Euandrově vyprávění o boji Herkula s Kákem v osmém zpěvu (8,171–305), pojatém jako předobraz Aenéova zápasu s Turnem. A když se později Aenéás chystá k boji, dostane toho nejlepšího koně, *quem fulva leonis / pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis* (8,552n.).

Následující pasáž (Otázka nedokončenosti eposu a vnitřní rozporuplnosti, s. 10–11) obsahuje nejen známá fakta, ale i nové informace o řešení některých rozporů v narativu, které, jak se zdá, mohou být jen zdánlivé, a dokonce je lze považovat za znak žánru. Kromě odkazů na několik zajímavých detailů by čtenář rozhodně neměl minout poslední odstavec věnovaný Vergiliovu líčení podsvětí a podané interpretace by měl využít při četbě těchto veršů v šestém zpěvu. V dalším oddílu je samostatně probráno postavení

³ Srov. GALINSKY, G. K. Hercules in the Aeneid. In HARRISON, S. J. (ed.). *Oxford Readings in Vergil's Aeneid*. Oxford: Oxford University Press 1990, s. 277–294.

a působení olympských bohů a Osudu (Bohové a Osud, s. 11–13). Je velmi důležité, že je zde *verbis expressis* přiblížena Vergiliova práce s konceptem Osudu, tedy že ve fikčním světě používá Osud jako „jakousi hybnou sílu, určující, co se bude dít a jak události dopadnou“, ale zároveň jako nástroj, „jímž Vergilius dodává římské historii jednotící linii“. Každá událost „tvoří schůdek“, na jehož vrcholu je doba Augustova, „která tak působí jako završení a vyvrcholení dějin.“

Závěr předmluvy (Vztah k Augustovi, různá čtení eposu, s. 13–16) stručně shrnuje známou problematiku „angažovanosti“, tj. do jaké míry a na jaký (ná)tlak reagoval Vergilius koncepcí celého díla i jednotlivostí. Pro čtenáře bude jistě zajímavá informace o dvou významnějších interpretačních prouděch z druhé poloviny 20. století, z nichž jeden staví do popředí temnější stránky postav a událostí, druhý naopak ty optimistické, vítězné, a to tím spíš, že jsou uvedeni i hlavní představitelé obou směrů. M. Ctibor uzavírá kapitolu v souladu s názory prezentovanými v posledních vědeckých publikacích tím, že v tomto ohledu zůstává výklad eposu nejednoznačný.

Důležité rozhodnutí udělal M. Ctibor volbou veršové formy. V překladatelské poznámce (s. 16–19) popisuje zvolený verš jako přízvuknou nápodobu časoměrného hexametru, tedy tradiční substituci používanou už sto let, ovšem s určitými úpravami. Tyto úpravy, využívající výsledky novějších versologických prací (zejména M. Červenky), dávají prostor k odpoutání se od metrického dogmatu a k uplatnění nových rytmických konfigurací. V naprosté většině veršů je zachován předěl i herojská klauzule. Díky uvedeným úpravám měl překladatel širší možnosti výběru lexika, hlavně víceslabičných slov a tvarů. Na rozdíl od starších překladů, v nichž značnou část polysylab (čtyř- až sedmislabičných) tvořila *propria*, a to nejlépe na konci verše, umísťuje M. Ctibor tato mnohoslabičná slova sice střídmě,⁴ ale na všechny pozice: do incipitu (1,426 – „ustanovují si“; 5,228 – „pronásledovatele“), do 2.–4. stopy (1,685 – „rozradostněná“; 3,269 – „kormidelníkova“; s přesahem do klauzule: 4,631 – „z nenáviděného světa“) i do klauzule (3,263 – „rozpřaženýma“; 9,235 – „neposuzujte“), aniž by se zásadně rozkolísal daktylotrochejský spád verše. Přece však pocit rytmického zakolísání může nastat, jestliže se recipient musí ptát, jak velký je přízvukový celek – tj. pokud je

⁴ Když pomínu *propria*, objevuje se víceslabičný tvar zhruba v každém 25. až 30. verši.

např. v incipitu víceslabičný tvar, tedy nutně se (sporným) vedlejším přízvukem, a střed verše je vyplněn přízvukově nejistými monosylabickými tvary: 7,438 – „Nepředváděj mi tu své strachy. Královská Júnó ...“ (pod. 1,545). Pozornost přitahují také polysylaba v klauzuli, jakožto zcela zásadní rytmické konstantě, která dává rytmický impulz a od níž se narativní proud odráží k novému začátku. Pochyby o splnění této role se vnučují u klauzulí typu 4 + 1, tedy v případech, v nichž mezi pátou a šestou stopou není mezislovní předěl; poslední stopa jen velmi nejistě zaručuje přízvuk a klauzuli vnímáme nejspíš jako jeden přízvukový celek – „upomenout nás“ (7,645), jako skupinu trocheje a daktylu – „samozřejmě že“ (4,373), nebo jako trochej, ve kterém si monosylabum na slabé pozici podržuje přízvuk – „zachovává Řím“ (7,602). Podobné jsou klauzule 1,532; 2,223; 2,370; 2,400; 2,605; 3,378; 3,665; 3,716 aj. Je ovšem třeba dodat, že překlad veršované epiky dnes slouží hlavně k nehlasitému čtení, a proto čtenář nepotřebuje k vnímání „veršovosti“ tak silný rytmický impulz jako posluchač.

Při sledování výstavby menších uzavřených celků (modlitby, řeči, popisy) ovšem vidíme, že klauzule (zvláště ty složitěji konstruované) jsou spolu s přesahy pro Ctibora silným jazykovým i rytmickým nástrojem. Pokud jsou verše výrazně syntakticky neukončené, jsou to švy velmi příznakové a překladatel je dovedně využívá k posílení dějového spádu, emočního napětí či dramatickosti a rytmické strukturu uděluje jistou sémantizaci (např. 2,165n.)⁵ Podobně je tomu, když „vládce Aenéás vychrlí (*fundit*) modlitbu z hlubin své hrudi“ (6,55–76) a v následujících jedenadvaceti verších této modlitby je 11 přesahů, což je vysoko nad průměr.⁶ Totéž můžeme sledovat v líčení Láokoóntovy smrti (2,212–233), v extatické chvále Marcella (6,867–886), v prosbách či sporech na sněmu bohů (1,227–253; 10,18–95). Naopak v pasážích klidné narace (např. 2,108–144) bývá výskyt přesahu nižší.

⁵ „Do posvátného chrámu na trójské akropoli, kde // povraždili strážce...“ – rytmické potlačení posledního trocheje napomáhá významovému posílení následujícího incipitu jakoby slabikovaného „po-vraž-di-li“.

⁶ V náhodně vybraných tisíci verších ze třech knih (3,1–402; 4,596–705; 5,1–245; 9,574–818) má Ctibor 37% přesahů, Vaňorný 23,5%. U Vergilia je veršů s přesahem 45%, ale funkce přesahu v časoměrném verši a při všudypřítomných slovních inverzích nebyla patrně tak významná.

Hluboké pochopení Vergiliova stylu a snahu odkrýt a do nejmenších detailů sledovat autorův záměr dokládá velmi barevná paleta stylistických prostředků. Lexikum zahrnuje odlehlé nebo překvapivé, klasický epický styl přesahující výrazy: od slov a obrátů z obecné češtiny až po běžně užívaná slova internacionální („být v ráži“, „brousit si na něco zuby“, „na něco kašlat“, „špicovat uši“, „prásknout do bot“, „cobydup“, „drc“, „kapánek“, „metál“, „panchart“, „pitomost“, „poskok“, „frekvence“, „remíza“, „aféra“, „replika“, „respekt“, „styl“, „scénář“ apod.). Tyto výrazy jsou v určité míře a na určitém místě použitelné, přesto bych se raději vyhnula „fandění“ (5,227), „hecovat se“ (3,129) nebo rčení „čerti se žení“ (5,696). Rovněž se zdá málo pravděpodobné, že by stíny danajských vůdců v podsvětí „práskali do bot“ (6,490). Stejně tak je třeba zvážit, zda a kde lze použít slova internacionální: např. 6,24n. – „obludná aféra“ (*hic crudelis amor tauri*) má mnoho negativních konotací, které by ještě byly únosné, ale má také konotace bulvární, které se zde nehodí.⁷ Dále např. 10,160 – „přemítá v duchu o různých scénářích války“ (*secumque volutat / eventus belli varios*). Aenás nepřemýšlí o průběhu, ale o výsledku války, o tom, jak to asi může dopadnout. Navíc je to anachronismus maně usazující Aenéa do hollywoodských kulis. Zkrátka internacionalismy, které mají nějaký akcent odborný, časový apod., a silně expresivní slova či obraty obecného jazyka by neměly stylovou hladinu spisovného jazyka vířit zbytečně.

Výše uvedené obecné a podobné výrazy jsou vyvažovány lehkou archaizací v lexiku: 2,289 – „vůkol“; 1,258 – „uhlídat“ = /u/vidět; 7,606 – „dát se na stranu jitřní“; 12,88 – „mosaz“ jako masc.; v užití předložek a předložkových vazeb (v základní nebo vokalizované formě i s ohledem k požadavkům metra): 3,292n. – „plujeme v chaónský přístav, / odtud... ke městu“; 6,645 – „ve dlouhém hávu“; 10,155 – „nastoupí v loď“; v morfologii: 8,397 – „býval jsem mohl“; 8,463 – „kterou byl slíbil“. Ojedinelý je záporový genitiv: „nejsi mi ničeho dlužen“ (6,509). Poměrně časté jsou slovosledné inverze typu „obrací kroky své k hradbám“ (1,410). V přímé řeči se překladač inverzím vyhýbá.

Snaha o rozmanitost slovní zásoby je patrná z vynalézavých, vskutku básnických epitet (1,212 – „cukavé kusy“ (sc. masa čerstvě zabitých zvířat);

⁷ OLD s.v. *crudelis* nabízí k tomuto místu ekvivalenty: „exciting grief, painful, piteous“.

1,311 – „ježatý stín“ (stromů); 1,411 – „halivý opar“; 6,639 – „pramená voda“; 6,701 – „lapaný obraz“; 6,594 – „světlem smolově kouřným“; 9,678 – „míhavý chochol“ ad.). Patinu starobylosti dodávají i nově vytvořená „homérská“ epitera: 6,796 – „Atlás nebesonosný“; 7,325 – „Alléktó zármutkuplodná“; 7,740 – „Abella jablkonosná“; 9,717 – „Mars zbranivládny“; 2,425 – „Pallas bojivládny“; 8, 414 a 425 – substantivizované „Plamenivládny“. Zajímavá jsou verbální adjektiva, která se díky své méně obvyklé formě stávají poetismy („roztráslý“, „semklý“, „utrhlý“ apod.). Podobnou nápaditost prokázal překladatel také při umístění aliterací. Následuje v tom Vergilia, pro něhož jsou aliterace nejpočetnějším výrazovým prostředkem a římským čtenářem při hlasitém čtení patrně i citlivěji sledovaným, než je tomu u čtenáře českého. Když pomíneme početné jednoduché, pouze dvouslovné aliterace (někde možná nezáměrné, vynucené volbou ekvivalentu), zbude ještě pořád dost tak zřetelných, že je nelze přehlédnout, zvláště jsou-li spojené s dalšími básnickými prostředky: „vyjel / vládce vod ve voze“ (1,155); „vzápětí valí se strmící hora vod vyhnanych vzhůru“ (1,105); „(luk) visel, vlasy si nechala ve větru povlávat volně“ (1,319); „Ulixés úkladů strújce“ (2,164); „přikázal Kloantha veřejně vyhlásit vítězem v mořských / vlnách a vavřínovým věncem mu ověnil skráně“ (5,245n.); „dálku krok za krokem kráží“ (6,634); „Vás, ó Kalliopé, teď prosím, přispějte na pomoc pěvci“ (9,525). Podobně: 3,457; 4,235; 4,295; 5,203; 5,224; 5,452; 5,471; 5,533; 5,769; 6,218n.; 6,803; 7,384; 8,432; 10,558; 11,90; 11,876; 12,318 aj. Mnohde se eufonické linie protínají v jednom verši, zasahují obsah a dodávají veršům básnivou krásu slyšitelnou i při nehlasitém čtení. Bylo by možné citovat dlouhou řadu dalších velmi zdařile přeložených i nově uvedených figur i tropů (např. četných metafor smrti zejména v íliadovské části *Aeněidy*), ale za všechny uvedu alespoň vzácnou epiforu (8,230nn.) a mimořádně povedenou ironii (10,25): Venuše si na sněmu bohů stěžuje, že Teukři jsou v tísní a „Aenéás nevěda o tom je vzdálen“. V replice na to ironicky reaguje Júnó (10,85n.): „Aenéás nevěda o tom je vzdálen. Jen ať je vzdálen/ nevěda dál!“

M. Ctibor se stejně jako řada jeho předchůdců musel vypořádat s rozdílnou sémantickou hustotou českého a latinského šestiměru, a tudíž doplňuje a snaží se významové posuny minimalizovat. Vkládá geminatio, perifrázi, vnitrotextovou vysvětlivku. Dosti často posiluje anaforu (6,878: *heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello / dextera* – „Ó, / škoda té zbožnosti!

Škoda té prastaré věrnosti! Škoda / té v bitvách nezdolné pravice!“; 5,397n.: „Mít tak to mládí, co míval jsem kdysi! Mít tak to mládí!“ K posunu sice dochází, ale není to planá „vata“, jak je z uvedených příkladů snad zřejmé. Vnímám to jako pokus o srovnání kroku s Vergiliem, pokus alespoň místy nahradit to, co je nutné v případě latinského hexametru „v překladu ztraceno“. Někdy volí trochu volnější překlad, situaci zásadně nezkrusluje, ale jakoby domýšlí (např. 10,828n.: *increpat ultro / cunctantis socios* – „potom už jeho / druhům spílá, nač čekají“). Vůči čtenáři je to přívětivé, ale výsledný obraz může být trochu jiný.

V několika případech není překlad věcně přesný: 5,269: *donati omnes opibusque superbi / puniceis ibant evincti tempora taenis* – „každý se honosně nesl / se svými púnskými dary a skráně jim věnčily stužky“: *puniceus* – nikoli púnský, ale rudý, tedy: „... s honosnými dary a skráně jim věnčily rudé stužky“; 5,288n.: *collibus undique curvis / cingebant silvae* – „...ze všech stran obemkly lesy / na křivých kopcích“ – „... ze všech stran obklopoval obloukem vršků les“; 8,654: *Romuleoque recens horrebat regia culmo* – „nedávné královské sídlo hrubý krov Romulův zdobil.“ Vergilius si tu pohrál nejen se symetrickou stavbou verše, ale ještě přidal enallagu (tj. *Romulea regia + recenti culmo*), tedy – „Romulův královský palác se ježil čerstvým doškem“. Podobně také ve v. 10,828n. (Aenéas po zabití Lausa): *terra sublevat ipsum / sanguine turpantem comptos de more capillos* – „on sám ho ze země zdvíhá / a jeho krví si pomaže dle zvyku sčesané vlasy“ – „ze země zdvíhá Lausa (*ipsum*), který má krví potřísněné vlasy sčesané podle zvyku“. Za zbytečně křiklavý považuji expresivní, obecný obrat „praštit do očí“ ve v. 12,941. Vergilius ponechává otázku, zda jde o Aenéovo vlastní rozhodnutí, nebo o zasahování Osudu do poslední chvíle více otevřenou (Aenéas drží v ruce meč, který dostal s další zbrojí od své božské matky, a byl to *fatiferus ensis* – meč, jenž má naplnit Osud, a to až do tohoto posledního boje s Turnem). *Apparuit* je zde bezpříznakové, v kontextu celého díla však zdaleka ne jednoznačné a je to, domnívám se, uzavření oné linie osudovosti, jejímž začátkem je Aenéas jako *fato profugus* (1,2).

Drobná nedopatření jsou ve verších: 7,812 – pouze 5 stop?; 8,553 – *prae-fulgens unguibus aureis* – zlatými drápy, nikoli tesáky; 8,624 – jde o slitinu zlata a stříbra, nikoli jantar; 9,475 – nejde o jehlice, ale o tkalcovský člupek; 11,812 – vlk nemá oháňku, má ocas. Jistě bylo možné jinak přeložit:

10,908: „zbroj si pobryndá duší“; 11,470: „(plány) odkládá na pak“; 1,341 „kostru (summa) těch věcí vám povím“; 3,26: „v tom se mi přihodí... úkaz“; 6,315: „tu ty tu tamty“ (klazule), podobně i 6,395; 6.467: ... *torva tuentem / lenibat... animum* – „srdce, které má před zraky rudo“.

Grafická úprava je jednoduchá, ale účelná. Text členěný pouze odsazením odstavců dobře navozuje dojem nepřetržitého toku vyprávění a spolu vyznačením vsuvek pomlčkami nebo závorkami a číslováním veršů pomáhá čtenáři v orientaci. Poznámky pod čarou podávají vysvětlení v dostatečné míře, snad jen k *dictamnum* (12,412) bylo vhodné poznámku přidat (kurzíva si o poznámku přímo říká), zvláště když se o pár veršů níže (419) vysvětluje ambrozie. Do poznámky by také patřila alfabeta ve v. 6,642. Škoda, že se nepodařilo odstranit chybu v grafické podobě Vergiliova jména na titulní straně.

Po deseti letech práce se Michalu Ctíborovi podařilo připravit nejen další, ale skutečně nový překlad, v němž představil *Aenéidu* jako poutavý, emočně silný příběh vyprávěný bohatým jazykem a příjemně plynoucím veršem. Největší přednost tohoto překladu vidím v tom, že směřuje kupředu. Ctíbor hledá nové možnosti ve výstavbě verše, v lexiku i volbě stylistických prostředků, využívá výsledků současné vědy v oblasti obou jazyků i literatur a přihlíží k očekávání čtenářů. Na dílo pohlíží jako na pevně zformovaný celek a jako takový se jej snaží přetlumočit. Překlad je tak výsledkem překladatelské zdatnosti a odvahy, důvěry ve čtenáře a respektu k Vergiliově. Co víc si přát.

Eva Kutáková

I skladník si může přečíst Vergilia v překladu.

Nový překlad Vergiliovy *Aeneidy* (PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis*. Přel. Michal CTIBOR. Praha: Argo 2023. 395 s.)

Tradice překladů Vergiliovy epické skladby *Aeneis* do češtiny sahá hluboko do 19. století. Úkolu ukázat, že český jazyk je natolik bohatý, aby do něj bylo možno převést toto ikonické dílo klasické římské literatury, se v polovině 19. století po dlouhém váhání zhostil přední obrozenecký literát Karel Alois Vinařický. Jeho kompletní český překlad *Aeneidy* vyšel společně s dalšími Vergiliovými díly v roce 1851 pod titulem *P. Virgilia Maróna spisy básnické. Aeneida – Zpěvy pastýřské – Zpěvy rolnické*. Vinařický ovšem nebyl prvním českým obrozencem, který se k tomuto podniku odhodlal. Předběhl ho jinak neznámý malšický kaplan Josef Rokoš, jehož *Eneida P. Virgilia Maróna, báseň hrdinská w dwanácti zpěwch* však nikdy nebyla vydána tiskem.¹ Oba tyto překlady využívaly časoměrné prozódie a napodobovaly antický hexametr střídáním dlouhých a krátkých slabik, což bylo v této době považováno za zcela přirozené. Teprve klasický filolog Josef Král, jenž chtěl překlady antických autorů po prozodické stránce více přiblížit soudobé české poezii, začal prosazovat napodobování antických veršových schémat střídáním přízvukných a nepřízvukných slabik. Královy zásady pak uplatnil při překladu Vergiliovy *Aeneidy* Otmar Vaňorný, jehož česká verze tohoto díla vydaná v nakladatelství Jana Laichtera v roce 1933² se přes některé výhrady klasických filologů natolik prosadila, že se téměř celé jedno století nenašel nikdo, kdo by se pokusil tento překladatelský počín překonat.³ Vaňorného překlad vyšel znovu na začátku sedmdesátých let jako sedmý svazek edice *Antická knihovna*,⁴ byť s kosmetickými úpravami Rudolfa Mertlíka,⁵ a stejný text byl

¹ K tomuto překladu blíže RYBA, B. Nejstarší český překlad Vergiliovy *Aeneidy*. *Listy filologické*, 1931, roč. 58, č. 2–3, s. 122–131; HENDRICH, J. Vergilius v českých překladech. *Sborník filologický*, 1922, roč. 7, s. 327–352.

² VERGILIUS. *Aeneis*. Praha: Jan Laichter 1933.

³ Nepočítáme-li překlad 4. knihy *Aeneidy* od Julie Novákové, jenž vyšel v roce 1982 ve *Zprávách Jednoty klasických filologů (ZJKF)*, 1982, roč. 23, s. 47–69).

⁴ VERGILIUS. *Aeneis*. Praha: Svoboda 1970.

⁵ Označit Mertlíkovy zásahy do Vaňorného textu za „modernější“, jako to činí nejmenovaný recenzent nejnovějšího vydání Vaňorného překladu, ovšem není naprosto na místě.

znovu použit i na začátku druhé dekády 21. století, kdy se k němu uchýlilo nakladatelství Academia.⁶ To, že se po devadesáti letech v roce 2023 objevil zcela nový překlad tohoto zásadního díla římské literatury, jehož autorem je Michal Ctibor, lze tedy považovat za svého druhu historickou událost.

Autor nového překladu se jako klasický filolog ctící tradici nesnaží o žádnou překladatelskou revoluci. Nepokouší se nahradit přízvučnou nápodobu antického hexametru nějakým jiným veršem, který plní v české poezii podobnou funkci (např. alexandrín, volný verš), ani o převod prózou, který nemá v našem prostředí velkou tradici. V Králově duchu uplatňuje přízvučný daktylo-trochejský verš se všemi problémy s tím spojenými, jako je natahování veršů kvůli zachování všech šesti iktů či nutnosti nahrazovat spondejské stopy trochejem. To, oč Michalu Ctiborovi hlavně jde, je podle jeho slov zachovat „plynulost a koherentnost vyprávění“⁷ a „přirozenější slovosled“. Kromě toho je jeho cílem zprostředkovat „lexikální bohatost originálu“, jenž se podle něj neomezuje pouze na vznešený epický slovník, jak by se mohlo zdát ze starších překladů, ale pracuje běžně i s lexikem z nižších vrstev jazyka, ať už jsou to kolokvialismy nebo slangové výrazy. Na druhé straně se chce autor vyvarovat obvyklých omezujících překladatelů antické poezie, jako je krácení některých spojek („neb“, „ni“, „by“, „as“), které sice usnadňují překladateli život, o to více ho však komplikují čtenáři. Mámeli to tedy shrnout, autor nového překladu nemá ambice nějak radikálně měnit způsob překládání antické poezie, místo toho si klade za cíl dát svému překladu čtenářsky přívětivější podobu a oprostit jej od nánosů krkolomných slovních konstrukcí a zatuchlých archaismů, které případného zájemce od četby děl antických autorů odrazují.

Samotnému překladu předchází krátká úvodní studie (s. 5–19), v níž autor seznamuje čtenáře s okolnostmi vzniku Vergiliovy epické skladby a jejím místem v antické literární tradici. Zaměřuje se při tom především na intertextuální vazby *Aeneidy* k homérským eposům, které byly jejím přímým předobrazem a s nimiž římský básník programově vstupuje do dialogu. Jeho skladba nejen reprodukuje základní tematické okruhy *Íliady* a *Odyssey* (dobrodružné bloudění hrdiny a válka), ale prakticky každý zpěv, každá scéna

⁶ VERGILIUS. *Aeneis*. Praha: Academia 2011.

⁷ CTIBOR, M. *Aéneova pata*. In VERGILIUS. *Aeneis*. Praha: Argo 2023, s. 16.

a každá postava má svoji paralelu u řeckého vzoru. I samotný Aeneas je programovým protějškem homérských hrdinů, jakými „Achilleem naruby“, jak to formuluje autor překladu, jenž vychází z teorií Williama S. Andersona.⁸ Vedle vztahu k homérským skladbám se předmluva zabývá rovněž otázkou údajné nedokončenosti Vergiliova eposu a inkonzistencemi v jeho struktuře a také funkcí tzv. božského aparátu, který byl v antice standardní součástí epického žánru a plnil v jeho struktuře specifickou funkci. Autor překladu také neopomíjí historický kontext, v němž Vergiliovo dílo vznikalo, a především básníkův vztah k císaři Augustovi, jehož politickému programu morální obnovy Říma básně o jeho mytickém prapředkovi vychází vstříc. Poukazuje ovšem zároveň na to, že tradiční chápání *Aeneidy* jako „propagandistického“ eposu otevřeně oslavujícího nového vládce a velikost Říma má určité trhliny a že někteří moderní interpreti toto prvoplánové čtení Vergiliovy mnohovrstevné skladby zpochybňují. Upozorňují naopak na určité momenty v této skladbě, které nabourávají „augustovský mýtus“ a naopak projevují sympatie k nepřátelům římského národa, ať už je to nešťastná oběť Aeneovy lásky, Didó, nebo oběť jeho válečného tažení, Turnus. Pod zdánlivě pozitivním obrazem hlavního hrdiny eposu jako by prosvítala „temnější“ stránka jeho osudové zakladatelské mise.

V proklamovaném záměru dodat překladu antického textu méně klopnotný ráz a vyvarovat se šroubovaných konstrukcí na hranici srozumitelnosti je autor nové české *Aeneidy* nepochybně úspěšný. To je zřejmé na první pohled při srovnání se starším překladem, jemuž v tomto směru nepomohly ani pozdější jazykové úpravy. Ostatně na kompromisy, které musel Otmar Vaňorný ve jménu zachování metra dělat, upozorňovali již někteří doboví kritici. Nová verze Vergiliovy *Aeneis* je oproti tomu mnohem přívětivější a ve výsledku srozumitelnější, aniž by se nějak zásadně vzdalovala originálu. Ani autor nového překladu se nicméně nevyhýbá různým neobvyklým výrazům, novotvarům a archaismům, které dodávají skladbě nádech epické vznešenosti a exkluzivity, aniž by se to ovšem projevovalo na srozumitelnosti veršů (např. *frusta... frementia* = „cukavé kusy“; *obscuro... aere* = „halivý opar“; *divae armipotensis* = „bojivládné Pallady“; *tela sonant umeris* = „na plecích chřestí mu lučiště“; *volantes* = „létavci“; *media inter cornua* = „z mezíroží“).

⁸ CTIBOR, M. Aéneova pata. In VERGILIUS. *Aenéis*. Praha: Argo 2023, s. 9.

Jen ve výjimečných případech je zvolený ekvivalent poněkud zavádějící, jako například ve verši „a šerem se nese kvil psovitých šelem“ (*canes ululare per umbram*), kde si pod tímto opisem asi málokdo představí samotného psa, spíš nějakou „psovitou šelmu“, například vlka. Podobně při četbě věty „svírá nás bezuzdný numidský lid“ (*Numidae infreni cingunt*) přisoudí latiny neznalý čtenář tomuto africkému národu asi jinou vlastnost, než že při jízdě na koni neuzívá uzdy. Překladatel se nevyhýbá ani hovorovým výrazům, jako například ve spojeních „sebranka lenivých trubců“ (*ignavom fucos pecus*), „pod drci beranidla“ (*labat ariete crebro*), „kupila přehršle hněvu“ (*atque aggerat iras*) nebo „bručounský lodník“ (*navita tristis*). Někdy se ovšem ve snaze dostat rytmu uchyluje i k umělému nastavování slov jako ve verši „žezlo, jež dříváve patřilo...“ (*sceprum... quod gesserat olim*). Celkově ale působí nový překlad plynule a srozumitelně, čtenář nemusí zápolit s defektním slovosledem, zároveň vyprávění neztrácí nic ze své epické vznešenosti a atmosféry dávných časů.

Pokud jde o přízvuknou nápodobu antického hexametru, řídí se překladatel zavedenými pravidly, tzn. že ve všech pozicích připouští jak daktylskou, tak trochejskou stopu, s výjimkou závěrečné herojské klauzule, která se standardně skládá z daktylu a trocheje. S přízvuky ovšem nakládá relativně volně, takže ne ve všech silných pozicích musí být přízvuk nutně realizován. To dává verši větší flexibilitu a umožňuje zapojení i více než tříslabičných slov, v extrémních případech i šestislabičných, která zastupují dva daktyly (např. 6,300: „leží si neupravované šediny, v očích má plamen“). Vedle pětislabičných zakončení veršů, která suplují herojskou klauzuli, připouští překladatel i čtyřslabičná slova, případně kombinaci jednoslabičných a tříslabičných. Výjimečné užití víceslabičného slova následovaného spojkou v závěru verše však už působí poněkud násilně (např. 4,145: „kolem oltářů výskají Kréťané, Dryopové i / pomalovaní Agathyrsové...“), což lze ale v tomto případě omluvit nutností vtěsnat do verše víceslabičná jména exotických národů. Co autor podle svých slov nedodrhuje, je cézura v každém verši, a to navzdory tomu, že právě cézura je v tradičním pojetí považována za klíčový znak českého hexametru. Podle Josefa Krále právě cézura „dělá český přízvukný hexametrem“⁹ a Ferdinand Stiebitz

⁹ NOVÁKOVÁ, J. Vaňorný překladatel. *Listy filologické*, 1962, roč. 85, č. 1, s. 71.

dokonce označoval Vrchlického hexametry právě pro absenci cézury spíše za volné verše.¹⁰ Tohoto pravidla se striktně držel i Otmar Vaňorný, který se snažil klást ve svém překladu *Aeneidy* cézuru tam, kde byla v originálu, a jen ve výjimečných případech ji přesouval ze čtvrté stopy do třetí.¹¹ Podle autora nového překladu však právě „střídání cézurovaných a necézurovaných veršů“ dodává českému přízvučnému hexametru na dynamičnosti. Překladatel si rovněž vypomáhá četnými veršovými přesahy, jejichž počet je vyšší nejen oproti originálu, ale i oproti Vaňorného překladu. To však zásadně nenarušuje plynulost verše, který nijak neklopýtá a působí téměř jako próza.

Poněkud matoucí mi nicméně připadá nejednotný přepis antických jmen a zeměpisných názvů do češtiny, kdy je u některých, podle překladatele známých jmen zachován původní latinský pravopis (Caesar), u jiných je naopak užito české transkripce (Kapua, Klúsium), případně zavedené české varianty (Jupiter, Kapitól). Aby to nebylo tak jednoduché, tak ve většině případů je zachováno původní znění řeckých jmen, v jiných však překladatel sahá k latinské podobě (Herkulés místo Héraklés, Ulixes místo Odysseus) nebo dokonce kombinuje latinskou i českou podobu (Venus i Venuše, Achilleus i Achillés). Připojený komentář ve formě poznámek pod čarou je skutečně minimalistický a stručně vysvětluje některé vybrané aspekty textu, jako jsou mytologické odkazy (Parky, Ganymédés apod.), náboženský kontext (Penáti) nebo historické souvislosti („Řím ovládl Řecko ve 2. stol. př. n. l. . .“). Nechybí ale ani poznámky k chodu vyprávění („Po úvodním předzpěvu, . . . , začíná vlastní vyprávění. . .“) nebo k volbě překladatelských ekvivalentů („. . . Fáma, což překládám podle kontextu různě jako Pomluva, Pověst, Zvěst či Fáma“). Nečiní tak ale úplně konzistentně a řada mytologických souvislostí, podstatných pro pochopení děje, zůstává bez příslušné poznámky pod čarou. Na druhé straně ale autor mnohé mytologické odkazy vysvětluje nenápadně v rámci samotného překladu, jako například u řeckého slova *áopvoç* („bez ptáků“), které zůstává v originále bez vysvětlení, protože jeho význam byl původnímu římskému publiku zřejmý, v překladu je ale do příslušného verše vsunut dodatek „létavců prostá“. V jiném případě zase latinský výraz *lustrum* překládá českým opisem „očistné cykly“ bez

¹⁰ NOVÁKOVÁ, J. Tři studie o českém hexametru. *Věstník KCČSN*, 1947, č. 5, s. 80.

¹¹ NOVÁKOVÁ, J. Vaňorný překladatel. *Listy filologické*, 1962, roč. 85, č. 1, s. 71.

nějakého doplňujícího komentáře v poznámce. Podobně u formulace *matri Eumenidum magnaеque sorori* („matce Eumenid a její velké sestře“) doplňuje překladatel jména příslušných bohyň, neboť český čtenář netuší, o koho se jedná („rodičce Eumenid Noci a jejímu dvojčeti Zemi“). U Vaňorného překladu samozřejmě takové doplnění chybí, protože počítá s publikem, které se mnohem lépe orientuje v antických reáliích.

Desetiletá práce na překladu Vergiliovy *Aeneis* (mimořádně stejně dlouhou dobu skládal tento epos i sám autor) se rozhodně vyplatila a deklarovaný záměr učinit toto klasické dílo římské literatury přístupnější současnému čtenáři došel svého naplnění. Výsledný překlad je čtivý a prostý nepřirozených slovních konstrukcí, aniž by se nějak vzdálil originálu, a zároveň i rytmicky plynulý a libozvučný. Je tak více než důstojnou náhradou Vaňorného překladu, před sto lety nepochybně revolučního, nyní však přes všechny úpravy zoufale zastaralého. I pověstný skladník si dnes může přečíst Vergilia nejen v originále, ale i ve srozumitelném překladu.

Jiří Šubrt (Ostrava)

SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATIS JKF

Zpráva o činnosti Jednoty klasických filologů v roce 2023

Členská základna

Ke dni 31. 12. 2023 měla Jednota klasických filologů (JKF) 157 aktivních členů. Schůze výboru se konaly dle potřeby.

Přednášková činnost v roce 2023 – pražská pobočka

V roce 2023 uspořádala JKF v Praze s podporou Rady vědeckých společností šest pravidelných přednášek:

23. 2. prof. Dominique Longrée (Université de Liège / Laboratoire d'Analyse statistique des Langues anciennes): *Natural Language Processing and Quantitative Linguistics: the contribution of the research on Latin texts*
9. 3. prof. Dominique Stutzmann (Institut de recherche et d'histoire des textes, CNRS, Paris): *The Reshuffling of the Biblical Texts in the Bible and Liturgical Books*
4. 5. doc. PhDr. Jiří Pavlík, Ph.D. (Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova): *Problematické hledání počátků křesťanství*
24. 10. dr. Michael Hanaghan (Australian Catholic University): *Changing the Futures of Rome in the reigns of Constantine, Julian, and Theodosius I, from Divination to Prayer*
2. 11. PhDr. Emanuel Jirkal, Ph.D. (Katedra historie FF UKF v Nitre): *Počiatky Ríma v pohľade troch vied – archeológie, historiografie a indoeurópskej komparatistiky*

7. 12. Dr. Florin Leonte (Katedra klasické filologie, Palackého Univerzita v Olomouci): *Ancient Texts in Late Byzantium (Fourteenth–Fifteenth Centuries): Between Authorial Uses and Compositional Functions.*

Publikační činnost

V roce 2023 vyšlo jedno dvojčíslo časopisu *Auriga* (LXV/1–2); na základě delších diskusí s výběrem i s plénem společnosti se redakční rada rozhodla, že od tohoto roku se časopis po deseti letech vrátí k periodicitě jednoho čísla za rok a mírně se promění jeho obsah tak, aby odpovídal potřebám čtenářské obce. Novou vedoucí redaktorkou se stane Iveta Pastyříková, absolventka klasické filologie a bohemistiky na FF UK se zkušeností s redakční prací. Jménem výboru bych rád poděkoval dosavadnímu redaktorovi Michalu Ctiborovi za úsilí, které vydávání časopisu za dobu svého několikaleťového působení věnoval, i za jeho podněty pro jeho novou podobu.

Tým pod vedením Martiny Vaníkové a Lucie Pultrové zahájil další etapu shromažďování bibliografických údajů o odborné produkci v ČR na témata z oblasti klasických (řecko-latinských) studií a výsledky zpřístupnil elektronicky (<http://webh2.ff.cuni.cz/vufind/>). Hlavní doplňovanou skupinou údajů byly výstupy publikované od roku 2021, už je dokončeno zadávání údajů za rok 2022.

V edici *Bilingua* v tomto roce vyšly dva svazky: nový komentovaný překlad Senecových traktátů *O životě v ústraní* (*De otio*) a *O duševním klidu* (*De tranquillitate animi*) z pera Edity Wolf (latinská řada), který měl takový úspěch, že bylo třeba připravit dotisk, a dvě Lýsiovy řeči, *Obžaloba Eratosthena* a *Obžaloba Agoráta*, v překladu Pavla Nývltů (řecká řada). Připravuje se několik dalších svazků, jako první z nich by měl vyjít překlad Ciceronovy řeči *Pro Sestio* od Václava Marka.

Dne 31. 12. 2023

Martin Bažil (Praha)
tajemník společnosti

Zpráva o činnosti brněnské pobočky
Jednoty klasických filologů v roce 2023

Brněnská pobočka uspořádala pro své členy a další zájemce z řad veřejnosti v roce 2023 následující přednášku – kontaktně i hybridně:

2. 5. (v 16:00, A21) Dr. Guy Stiebel (Institute of Archaeology, Tel Aviv University, Israel): *“There is something new under the Sun” – New finds from Masada.*

Příspěvky za rok 2023 v hotovosti nebyly vybrány. V pokladně Jednoty klasických filologů v Brně tedy nadále zůstává v hotovosti 2 000 Kč. (Rádi bychom tyto prostředky použili k proplacení ubytování pro M. Fontaina, který bude mít přednášku v březnu.)

Dne 16. 1. 2024

Daniela Urbanová (Brno)

Zpráva o hospodaření Jednoty klasických filologů v roce 2023

Zůstatek hotovosti k 1. 1. 2023	123 384 Kč
z toho na běžném účtu u FIO bank	112 240 Kč
v pokladně (Brno)	6 636 Kč
v pokladně (Praha)	4 508 Kč

Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR pro rok 2023:

Projekty:

Přednášková činnost, Ediční činnost, Bibliografie klasických studií členství ve společnosti FIEC	224 713 Kč
---	------------

Příjmy:

Členské příspěvky	43 500 Kč
Prodej časopisů	2 910 Kč
Prodej edice Bilingva	48 305 Kč
Podpora vydání svazku edice Bilingva od UNCE	70 000 Kč
Den latiny	11 116 Kč
Konferenční příspěvky (k poctě prof. Olivy)	9 814 Kč
Vlastní příjmy celkem	180 656 Kč
Příjmy včetně dotace	410 458 Kč

Výdaje:

Přednášky JKF (včetně podpory konference k poctě prof. Olivy)	46 927 Kč
Vydávání Aurigy - ZJKF	70 891 Kč
Vydávání Bilingvy	218 068 Kč
Bibliografie klasických studií	50 671 Kč
Den latiny	13 870 Kč
Členství ve FIEC	2 713 Kč
Výdaje celkem	403 140 Kč

Hospodářský výsledek za rok 2023	+7 218 Kč
----------------------------------	-----------

Zůstatek hotovosti k 31. 12. 2023	130 602 Kč
z toho na běžném účtu u FIO bank	122 267 Kč
v pokladně (Brno)	2 000 Kč
v pokladně (Praha)	6 335 Kč

Poznámky k vyúčtování:

Náklady:

Vysoké náklady na projekt Bilingva vznikly vydáním nových 2 svazků edice (Seneca, Lýsiás), zaplacením nákladů (kromě tisku) na další svazek (Terentius: *Hecyra*, vyšlo 2024) a financováním dotisku svazku Seneca.

Byla podpořena konference k počtě prof. Olivy částkou 15 580 Kč a drobně i Den latiny (částkou cca 2 000 Kč).

Příjmy:

Na projekt edice JKF získala v roce 2023 od RVS AV ČR výjimečnou dotaci.

Nový svazek edice Bilingva (*Hecyra*, vyšel 2024) byl podpořen z projektu UNCE částkou ve výši 70 000 Kč.

Pozitivně se projevilo zvýšení členských příspěvků.

Ze zisku z prodeje svazků Bilingvy bylo možné financovat dotisk vyprodaného svazku Seneca.

Dotace od RVS AV ČR byla beze zbytku využita.

Martina Vaníková (Praha)

AVRIGA
(ZJKF)
LXVI/I–II 2024

OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY / COMMENTATIONES

VÍT BOČEK / Václav Machek a klasická studia	7
MICHAL CTIBOR / Využití latinské nepřímé řeči k řešení dvou lingvistických problémů: dva syntaktické důkazy	24
ZUZANA MAREŠOVÁ / Ovidius jako báseň, nikoliv filologická památka: Portrét překladatele Ivana Bureše	38
JIRÍ PAVLÍK / Komplikované zkoumání počátků křesťanství	67

ZPRÁVY / MISCELLANEA

Zprávy ze zahraničních institucí: Ludwig Boltzmann Institut für Neulateinische Studien v Innsbrucku (VOJTĚCH PELC)	99
Malé, milé, prospěšné (14. mezinárodní kolokvium v Opavě, 7.–8. 12. 2023) (BOŘIVOJ MAREK)	106
22. ročník <i>International Colloquium on Latin Linguistics</i> konaný v roce 2023 v Praze (LUCIE PULTROVÁ)	109

RECENZE / CENSURAE LIBRORVM

- BOHUSLAV HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC, *Básně a listy*. Ed., překl.
a komentář Marta VACULÍNOVÁ. Brno: Host 2022. 192 s. (VOJTĚCH PELC)... 117
- JANA MIKULOVÁ, *Evolution of Direct Discourse Marking from Classical
to Late Latin*. Leiden – Boston: Brill 2022. 147 s. (MICHAL CTIBOR)..... 121
- PETRONIUS ARBITER, *Satyricon: Zbytky latinského románu*.
Přel. Petr ŠOUREK. Praha: Academia 2023. 182 s. (MARCELA SLAVÍKOVÁ) ... 126
- Úvaha nad novým překladem Petroniových *Satyrik* od Petra Šourka
(PETRONIUS ARBITER, *Satyricon: Zbytky latinského románu*.
Přel. Petr ŠOUREK. Praha: Academia 2023. 182 s.) (JAKUB KOZÁK)..... 132
- PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aenéís*. Přel. Michal CTIBOR.
Praha: Argo 2023. 395 s. (EVA KUŤÁKOVÁ) 137
- I skladník si může přečíst Vergilia v překladu. Nový překlad Vergiliovy
Aeneidy (PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aenéís*. Přel. Michal CTIBOR.
Praha: Argo 2023. 395 s. (JIŘÍ ŠUBRT) 145

SPOLKOVÉ ZPRÁVY / DE VITA SOCIETATIS JKF

- Zpráva o činnosti Jednoty klasických filologů v roce 2023
(MARTIN BAŽIL) 151
- Zpráva o činnosti brněnské pobočky Jednoty klasických filologů
v roce 2023 (DANIELA URBANOVÁ) 153
- Zpráva o hospodaření Jednoty klasických filologů v roce 2023
(MARTINA VANÍKOVÁ) 154

A V R I G A
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
LXVI/I–2 (2024)

Vydává Jednota klasických filologů.

Redakční rada:

Iveta Pastyříková (editorka),

Dagmar Muchnová (výkonná redaktorka),

Michal Ctibor, Pavel Koronthály, Ivana Koucká,

Bořivoj Marek, Markéta Melounová, Matěj Novotný, Vojtěch Pelc,

Jiří Šubrt, Lenka Vacinová a Tomáš Weissar (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,

Ústav řeckých a latinských studií FF UK,

Celetná 20, CZ-116 42 Praha 1, e-mail: auriga@ff.cuni.cz

Obálka a grafická úprava Markéta Jelenová

Sazba Robert Konopásek

Tisk tiskárna Nakladatelství Karolinum,

Pacovská 350, 140 24 Praha 4

Vydání první. Náklad 220 výtisků. Vychází jednou ročně. 160 stran.

ISSN 1211-3379

